HOGY KERÜLTEK MAGYAROK A KÁRPÁTOKON KIVÜLI TERÜLETRE?

E könyv legfőbb szándéka, hogy a Kárpátokon* kívül található magyarok származását az eddigi irodalom alapján a legmesszebb gyökereiig s a legszélesebb területén kipuhatolja. Ebben azt a módszert követi, hogy az előbb leírt, Kárpátokon kívüli területet, mint egy nagy üres táblát tekinti, melyre a történelmi adatok szerint sorjában és időrendben helyezi el az odajutott magyar csoportokat.

Hogy ezt a műveletet megindíthassa, először a köztudatban élő adatokon éppen hátrafelé indul, megpróbálja a táblát leszedni, letisztítani, olyan messzire visszamenni az időben, amikor az említett területen még nem élt magyar, hogy eleitől fogva láthassa, figyelhesse a magyarok odajutásának a folyamatát.

Tudunk »székely kivándorlásról« a háború után és háború előtt, a mult században egyaránt. Emlékszünk a mádéfalvi veszedelemre is a XVIII. század derekán. Némelyek a XV. század végéig vissza tudnak menni a székelyek kiszállingózásának a követésében, Ha elvesszük ezeket a több század alatt kiment székelyeket és utódaikat a Kárpátokon kívüli magyarok soraiból, nem marad a kivándorlókból az egykori Oláhországban, Bukovinában és Moldvában is erősen meg-

---

Hosszas volna Keleti-Kárpátokat írnom, gondoljuk ellenben mindig a régi Románia felé néző keleti, pontosabban délkeleti Kárpátokat.

ritkulnak. Székely kivándorlókon kívül régi huszita menekülőket is szoktunk emlegetni. Ezeket is kiveszszük a kinti magyarságból. Ezt a visszafelé haladást követjük addig, amíg csak adat áll rendelkezésünkre magyarok kimeneküléséről vagy kiűzéséről a Kárpátokon kívüli területre. Így is marad azonban Moldvában vagy 30–40 falu magyarsága, melyről még a legrégibb kivándorlási adataink sem adnak felvilágosítást. Nyilvánvaló, hogy ez a tárgyalni kívánt magyarságnak a magja, törzse. S ha e magyarság bemutatásában, mint írtuk, a legmesszibb gyökerekig akarunk hatolni, e moldvai 30–40 falunyi magnak, melyről nincs adatunk, hogy kivándorolt magyarokból keletkezett volna, a származását kell először kikutatnunk.

I. A legrégibb magyarok a Kárpátokon kivül

1. Első gondolatunk az, hogy ha adataink nincsenek e legrégibb törzs eredetéről, hátha megőrzött valamit arról a belőle származott nép emlékezete? Ezt kérdezte többek között ezelőtt száz évvel is, 1841-ben, Döbrentei Gábor, e nép kiművelődött tagjától, Petrás Ince moldvai magyar paptól. A kérdés s a ráadott felelet, mely a fenti módon különbözteti meg a »bevándorolt magyarokat», akikről adatok szólnak, a csángóktól, a legősibb, adatnélküli, nem székely vagy Erdélyből bevándorolt magyaroktól, így hangzik (35: 24–6. o.).

Miféle hagyomány lehet közöttük Moldvába, mikor? melly alkalommal telepedésök felől? ki vezette őket oda?

Kétfélék a Moldvában teleplő magyarok, csángók t. i. és a szomszéd Erdélyből bevándorlottak; az elsőbbek telepei teszik a népesebb helységeket: midőn a második felekezetűek, vagy imitt amott, amazok közt laknak; vagy csak kisebb falvakat képeznek, kiket a különféle erdélyi viszonyok, u. m. a hadak, termé-

ketlen évek, a székel fölfegyverzés, avagy más erkölcsi vonások költöztettek ide által. Már mi illeti az említett csángók nevezetét, költözésök idejét, arról minden fürkészetem mellett is nem csak semmi bizonyost, hanem még a bizonyoshoz hasonlót sem tudhatok... Bizonyosan meg nem határozhatni, valljon a hunnok, avarok, magyarok, elsőbbi kivándorlásaiból? a jászokból, kunokból, vagy talán még más költöző csapatokból maradtak-e? Annyi igaz, hogy magokat nagyon régieknek tartják. S ami igen elhangzónak tetszik, az: hogy a székely nevezetért igen megilletődve érzik magokat, azt nem sajátjoknak mondván s tartván, ellenkezőt pedig bizonyítani nem tudván...

2. a Mivel tehát Petrás szerint a hagyomány nem ad felvilágosítást, forduljunk a történettudományhoz. Több, mint kétszáz éve bajlódik az már e nehéznek bizonyult kérdés megfejtésével. Először jezsuita történetíróink foglalkoztak vele, akik a reformáció s az ellenreformáció kavargásai után beállott nyugalmasabb időkben, hangyaszorgalommal és a közben eltelt vallási harcokban kiélesedett kritikai elmével gyüjtötték a magyar történet adatait a krónikaíróktól kezdve a maguk idejéig. A kezdeti fokon földrajzi beosztásban, országrészek s tartományok szerint tárgyalták a magyar történetet, u. n. földrajz-történeti műveikben. Igy jutottak el a sorravett magyar országrészek, tartományok, birtokok során a Kárpátokon kívüli „területhez, az egykori Cumaniához is, Kunországhoz, és a kunokhoz. E kérdés teljes ismerete hosszú tanulmányozást követelne s nem hiszem, hogy egészében megismerkedhettem volna vele. Azokat a részeket azonban, melyekre a későbbi írók hivatkoznak, mind átvettem s sikerült is a kérdést kiindulásában megfognom. Először még nem a Kárpátokon kívüli magyarokról volt szó, hanem a kunokról, róluk folyt a vita, amint ezt Bonbardi Mihály 1718-ban írt soraiból láthatjuk (7: 312. o., ford. latinból):

Ami Cumaniát, vagy Comaniát illeti... úgy látszik több hazai és külföldi író megegyezik abban, hogy azt egyező területen tanítsa az oláhok mai országával, melynek egyik része Moldva, a másik Havaselve... Ennek magyarázója, Rewius így ír (de

Monarchiae Hungar. etc. Cent. 7.): Cumaniának Valachia földjét nevezték... melyet fekete kunok laktak s az Olttól kezdve a Kárpátok és a Duna között a tatárok országáig terjedt... Ezzel, amint gondolom, örömmel egyetértenek azok, akik jobban szeretnék a kunokat kereszteletlen maradt magyaroknak, mint tatároknak, vagy tatárfajú népnek tartani, szemben Istvánffyval és másokkal. Ezt bizonyítani látszanak... részint azok a kegyetlen háborúk, amelyekkel a tatárok és a kunok egymást annyi éven keresztül kölcsönösen gyötörték, részint a szerte Moldvában és Besszarábia határán található töredékei e népnek, mely a magyarral igen hasonló nyelvet használ, végül pedig a mostani Cumaniában levő falvaknak és városoknak a nevei, melyekről nem tagadhatja senki, aki a magyar nyelvet ismeri, hogy azok a magyarral rokonok...

Arról folyt tehát a vita Istvánffy és egy másik; csoport között, hogy tatár, vagy magyar fajú nép-e a kun. S Bonhardi az utóbbi vélemény híve volt, mert ha el is hallgatta azt, hogy a kunok s magyarok is háborgatták egymást kegyetlen háborúkkal, ami a kunok társságát tagadó okoskodás szerint azok magyarságát is cáfolná, a kunok utódainak gondolt, magyarul beszélő néptöredékről s magyar nevű helyekről tudott Moldvában és Besszarábiában.

Kiviláglik ebből, hogy a kunt magyarul beszélő, magyar fajú népnek tartotta Bonbardi. De nemcsak ő, hanem Timon Sámuel; a modern magyar történetírás első nagyobb egyénisége is, 1734-ben (9: Im. Nov. 142., latinból ford.):

A kunok (Chuni), a hunok utódai, az oroszok szomszédai, már Claudius Ptolemaeus ideje előtt a Fekete-tengernél laktak. Sok viszontagság és a rómaiak, gótok, hunok, szlávok vándorlásai között is épen és legyőzetlenül maradtak meg... A magyarok, paraszti nyelven kunoknak (Cuni), latinul kumánoknak (Cumani) mondják őket... Ki tagadja, hogy ők magyar nemzetség voltak? – hiszen városaik és falvaik máig is magyar neveket őriztek meg...

Bonbardi, Timon s az utánuk következő többi jezsuita történetírók is, ezt a tudásukat régi krónikáinkból s az ezek nyomán mélyen beivódott származási hagyományainkból vették, melyek szerint a hun és

magyar testvérnép, tehát azonos fajú és azonos nyelvű. A kun pedig a hunok utóda, amire a hasonló hangzású névről gondolhattak,* melyet, mint a Timon-idézetben is látjuk, a hunok szomszédságában chuninak, különben cuni-nak írtak. A legteljesebben Szegedi János írta le ezt a régről örökölt hun-kun-magyar azonosságot, ugyancsak Kunországról szólva (11: 81., latinból ford.):

E királyság régi lakói, a kunok, a hunoknak voltak az ivadékai. Senki sem fogja tudni ezt megcáfolni, mivel e vidék városai és sok falva mindmáig magyar neveket őriztek meg, mint Forró-falva, Tamás-falva, Duma-falva, Zsidó-falva, Szabó-falva, Kiczkó, Kalagor-patak, Gorza-falva, amely helyeket ma is tisztán magyarok lakják. Azonkívül: Jászvásár, Bakó, Tatros, Sófalva, Terebes, Kadnár, Husz-Város, Galácz, Berlát, Bája, Némethi, Szucsava, Foksán, Esperecz és más- falvak és városok, amelyekben igen sok magyar él moldovánokkal keverten. Vedd még ehhez a tisztán magyarok által lakott híres besszarábiai magyar falut, Csöbörcsököt.**) És gondolj arra, hogy a különböző jövevények, mint oláhok, szászok, örmények (akik közül innen többen Erdélybe jöttek), zsidók, törökök és tatárok mellett e tájat ma is az első foglalók, a sok kumán, vagy kun-hun, vagy magyar művelik.

A hun-kun-magyar azonosság olyan erős hagyomány volt a magyarságban, hogy az említett történetíróknak eszébe se jutott kritikával vizsgálni azt. Először Timon Sámuel kényszerült gondolkozni rajta, mert munkájára a laikusabb, de a Háromszékben, Altorján s így a Kárpátokon kívüli magyarokhoz közelebb élő s velük valószínű családi hagyományok révén (138.) esetleg kapcsolatokat fenntartó Apor Péter, néhány megjegyzést tett. Mint az itt következőkben idézett Timon-válaszból kisül, a dolgot megfordítva s elsősorban az egykori Kunország területén élő magyarokra terelve a szót, nem tartotta azokat Apor kun utódoknak, hanem talán figyelmeztetve a huszita kivándorlókra, hu-

*) Németh Gyula is a hunhoz kapcsolja a kunt, mivel „a hun-kun név a török hangtörténeti fejlődés alapján jól érthető alakpár”. (A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930: 146.).

**) Szegedi ezt a névsort az ő közvetítésével 1743-ban Moldvában járt magyar Jezsuitáktól (10) kapta.

szita származásúaknak. Timon, elmondva, amit a huszitákról tudott, helyesen cáfolta Aport, hogy a moldvai magyarok törzse régebbi, minthogy huszita kimenekültekből keletkezhetett volna (9: Add. 27–30., latinból ford.):

...Nemcsak szász, hanem magyar erdélyi husziták is menekültek ki az országból 1420-ban, amint a szebeni feljegyzések tanusítják, és a szászok Catnar-ban /Kotnár/ helyezkedtek el, a magyarok pedig Forrófalván, Völtsökön, Bákóban és szomszédságában telepedtek le.*) A szent szolgálatokat számukra a konventuális ferencesek végzik, akiknek az elöljárója a jezsuiták embereivel Jászvásárban lakik. Ezenfelül még a bucsáki Tatárországban is van egy színtiszta katholikus, tatárok elől egybegyült falu, Szöbörcsek /Csöbörcsök/. Hozzáteszem még ehhez, amit egy bizonyos írásban találok, hogy Baját és Németit /Moldvabányát és Németvárost, Neamtut/ szászok lakták, Herlót, Vászlót, Takutzot és Tatrost magyarok, s mindkét népből laktak Szucsavában, Szeretvásárban és Román /vásár/ban. Azokon a falvakon kívül, melyeket elősoroltál, a következő magyar falvak voltak ebben a provinciában, a bákói kerületben: Lucats-falva, Comanfalva, Godra (Godzafalva), Alfalva, Szalontza, Ujfalu, Bogdanfalva, Hideg-Kut, Terebes, Domo-falva, Szabó-falva, és még néhány, melyeknek nincs magyar neve, de lakosai magyarok. Azonfelül a három dombon emelkedő Huszt városa, mely az 1460-ban, Mátyás királytól kiüzött huszitáktól kapta a nevét.**)

Elbeszélésedben azt állítod és azt próbálod bizonyítani, hogy a moldvai magyarok és szászok nem a kunok utódai. Azt nem mondom, hogy a szászok is az ő utódjaik; de hogy a magyarok, vagy legalábbis azok egy része, lehetnek, vagy lehettek a kunok utódai, ez akár azokból a magyar nevű helységekből is kiviláglik, amelyeket felsoroltam. A kiűzött husziták aligha foglalták el az összes megnevezett helyeket, az pedig bizonyos, hogy nem ők adtak először ezeknek neveket. Mert hogyan is hivatkozhattak azelőtt Bákó, Tatros, Terebes, Hidegkut és Vászló? Az tény, hogy Tatros mindig híres volt sóbányáiról. És miért ültette be Mátyás király idejében Margit fejedelemasszony, az erdélyi vajda leánya és István vajda, a dicső fejedelem felesége a ferences barátokat Bákóba? Miért építtetett ez templomot Tatrosban?

---

*) Erre másutt nincs adat, kételkedéssel kell fogadnunk.

**) Az a „bizonyos írás", amelyből Timon a fenti névsort kiirta, egy 1693-iki jelentés volt, melyet egy másik, jezsuita történetíró is felhasznált (17) s mely minden valószínűség szerint Bardinus 1648-iki jelentéséből (3) származik.

Bizonyosan nem a frissen a provinciába fogadott husziták kedvéért. (Ez a Margit egyébként férjével Bákóban lakott és azt mondják, hogy még most is állanak a palota romjai a város északi részén). Tehát a huszita menekültek mellett, úgy látszik, más magyarok is voltak Moldvában és vajjon miért nem a kun nemzetségből valók? Nincs ebben a dologban miért nem hinnünk Küküllei János archidiaconusnak, a korabeli írónak, Nagy Lajos magyar király viselt dolgai ismerőjének. Igaz, hogy e nemzetség legnagyobb része, az idő haladtával az atyáik erkölcsétől és nyelvétől elfajzott, de azért nem pusztult el egészen. Elég legyen most erről.

Az előző idézetek s Timon fenti sorai között érdekes különbséget vehetünk észre. Az eddigiek s még előbb ő maga is, a Moldvában szétszórt magyarokkal, azok nyelvével s falvaival bizonyította, hogy a kunok: magyarok. Most pedig megfordítva, ugyanazokkal az érvekkel azt állítja, hogy az ott található magyarok: kunok. Ezzel a circulus vitiosusszal kezdődik a csángók származásáról vallott legrégibb nézet, az oly hosszú utat megjárt kun elmélet, azzal az eleve biztosnak hitt, tényként elfogadott előfeltétellel, hogy a kun: magyar s a magyar: kun.

Már Timon is érezhette e bizonyítás elégtelen voltát, meg Apor is ellenkezhetett tovább is, mert egy újabb levelében, az akkori tudomás szerint tiszteletre méltó módon próbálta bizonyítani a kunok és magyarok összetartozását (9: Add. 37–9., latinból ford.):

Nem voltak /a kunok/ görögök, vagy germánok. Ha valakinek eszébe jutna ezt bizonyítania, ellene szólna az a tény, hogy a Magyarországba jutott kunok sem a germanitást, sem a civilitást nem gyakorolták, hanem a massagethák módjára szekereiken vándorolva éltek.*) Tanúja ennek László király 1279-ben írt levele, amelyet az olvasó megtalál a „Topographia magni regni Hungariae”-ban, 204. l. Nem voltak tatárok sem, mivel ezek üzték ki őket a hazájukból. Oroszok sem, mivel szláv tanítóik voltak. Ellenben tény, hogy a keresztyén hitre a magyarok tanították őket és a tatárok pusztító támadása után Róbert eszter-

* Úgy kell ezt értenünk, hogy sem germános, sem görög-római kultúrájuk nem volt, sem egyik, sem másik kultúrkörbe nem tartoztak. A massagethák szkita nép voltak.

gomi érsek hintette meg őket keresztvízzel.*) Azoknak a falvaiknak a nevei, melyeket a Tisza partján, Szolnok körül létesítettek, mind magyarok, amint az Pázmány Synodus-ából 92. l. megtudható. Hogy korunkban ezek maradékai és utódai nevetségesen és bárdolatlanul /ridicule et insulse/ beszélik a magyar nyelvet, nem csodálható, hiszen a többi fajtájukbeliektől távol élnek és más nemzetbeliekkel vannak összekeveredve. Mégis megértik őket a magyarok, mert a magyar nyelvnek az a tulajdonsága, hogy a vele élők, akármilyen különböző vidékre vannak is elszóródva, megértik egymás beszédét.

Abban igaza volt Timonnak, hogy sem a germán, sem a szláv kulturkörbe nem tartoztak a kunok, hanem abba, amelybe a régi magyarok. De azt még nem tudhatta tudományos vizsgálatok hijján és a kunsági, alföldi magyarok megtévesztő esetétől: kun-származásától, de magyar voltától befolyásoltan nem ismerve a kunok magyarrá asszimilálódásának a tényét, hogy ez még nem jelent azonosságot is.

Pray még tovább növelte az érveket: jobban hangsúlyozta a középkori kun-magyar kapcsolatokat. Timon csak azt említette meg, hogy a magyar királyság térítette a keresztyénségre a kunokat, Pray már a Kunország feletti magyar fennhatóságot is előhozta. Figyelemreméltó, amivel a moldvai törzsmagyarság kitelepítés révén való keletkezését cáfolta: kiürült volna egész Erdély a magyaroktól, ha onnan telepítették volna (14: 120–1., latinból ford.):

...Bizonyos, hogy Károly Róbert, aztán Nagy Lajos, majd Zsigmond és Korvin Mátyás háborút indítottak a moldvaiak, mint a hűségtől elpártoltak ellen, mert ha előbb nem kötelezték volna le azok magukat, nem volna hihető, hogy királyaink háborút indítottak volna, vagy a háború okául a hűtlenséget jelölték volna meg. Úgy gondolom, elég világosan látszik abból, amit itt előadtam, hogy tehát IV. Béla alatt Cumania, vagy Moldva a mi fennhatóságunk alá került. Azt vélem, hogy ennek a provinciának kezdetben az oláhoknál számban és fegyveres erőben hatalmasabb kunok előkelői állhattak helyettesi hatalommal az élén, amíg lassanként mások, ahogy a királyok akarata, vagy a dolgok követelései hozták, pótolták őket...

*) Az időben téved Timon, még a tatárjárás előtt, 1227-ben volt ez.

Ebből könnyen megmagyarázható, miért van az, hogy sok magyarok által lakott falu található még ma is Moldvában és Oláhországban. Ezt nemcsak közülünk (jezsuiták közül) bizonyítják azok, akik ebben a században vallási teendők végett oda voltak hivatalosak.*) Csodálatosan megerősítve látom ezt mások tanúságtételében is, melyek megtalálhatók a Győrben 1747-ben kiadott Schediasma Geographico-Historicum-ban,**) amelyben errevonatkozóan ezt olvasom (41. §): Egy bizonyos obszerváns ferences szerzetes, aki sokáig élt Moldvában, megerősítette, hogy a Pruthon errül és túl, falvak vannak, melyeknek lakosai magyarul beszélnek. Ugyanezt hozza Péterfi Károly moldvai megfigyeléséből is (42. §). Azután egy művelt magyarnak a leveléből, melyet az Moldvából írt, ezt a töredéket közli (44. §): „A' Beretzki Passuson az Ojtoz nevű folyó víznek havasai közt bémenvén Moldvába, találtatik Grozest, Okna, Trotus; a' hol vagynak Erdélyből régenten ki-háromlott Magyarok, rész-szerént Oláh, rész-szerént más keresztény vallásuak. Ezeknek Magyar nyelvek az Oláh nyelvvel elegyesleg; de ugyan-tsak a' mi nyelvünket jól értik, mint mi is az övéket;... A' Sereth vizén tul vagyon Föksény városa, mellyben igen sokak a' Magyarok; nem külömben Moldvának Bakau nevű tartományában vagynak feles Magyar faluk, igy Román városa mellyékin-is, és másutt, kiknek Magyar nyelvek az Olával igen öszve szüretett... A' Pruth vizén tul pedig Bessarabia mellett és Bessarabiaban is vagynak régi Magyar faluk, de az ott lakos Magyaroknak nyelvek öszve elegyitetett Tatár és Oláh nyelvvel, ugy, hogy a' Magyar beszédet nehezen érthetik". – Azután egy más magyarnak szüleihez irott levelét veszi elő. Ebben ez van (43. §): „Én már itt ezen Gyász-vásárhelyi városban (Jászvásárban), melly a' Vajdának lakó helye, két esztendőnél tovább mulatok és ugyan egy Móldvai Rátznak szolgálatjában... Imitt amott ezen Országban Magyarok-is laknak... Az Urammal, a'ki ez Országban és Havas-al-földire-is bé kereskedik, sokszor illyes Magyarokra akadunk, és engem, mint-hogy vélek Magyarul beszélgethetek, kedvelleni láttatnak." Így a szemtanúk. Ami a Moldva határán fekvő falvakat illeti, hogy ezeket az erdélyi hazából kimenekültek alapították, könynyen belátom. De nem látszik helyesnek ezzel a magyarázattal élni azok esetében, akik a Szeretnél és a Prut folyónál, meg Besszarábiában is és Belső-Moldvában élnek és régi magyaroknak mondatnak. Bárki beláthatja, ha gondolkodik: semmi okuk nem volt ezeknek, hogy oly messzefekvő tartományokba menjenek és hazájuk elhagyásával magukat önként idegenek igájába hajtsák, mert akármilyen sors jut is osztályrészül otthon, többre szokás azt becsülni a szülőföld szeretete miatt a bizonytalan remények-

*) Róluk még lesz szó (10).
**) Ezt is előhozzuk még (12).

nél, amelyeket idegenek nyújtanak. Egyébként, ha meg akarjuk számlálni azokat a falvakat, amelyek ma is magyar eredetről vallanak, (olyan nagy számban vannak, hogy) Erdélyt csaknem ki kellett volna üríteni magyar lakosaitól (ha t. i. a moldvai magyarok onnan származtak volna). Ugyanez érvényes Porphyrogenitus türkjeire, vagy magyarjaira is, akikről mondottuk, hogy a IX. században ezen a tájon laktak s akikről, úgy gondolom, senkinek sem juthat eszébe azt gondolni, hogy egy részük ott maradt, míg a többiek a bessenyőktől az egész vidékről elhajtva, Nagy Morávia felé sodortattak, ha csak mellékesen megfontolja is, hogy mily fegyveres összecsapások történtek kettejük között.*) Ezek után csak az marad hátra, hogy ezeket az oláhországi és moldvai magyar töredékeket legnagyobbrészt bessenyőktől, uzoktól és kunoktól – akiknek egy testté egyesülését fentebb mondottam el – eredetieknek mondjuk. Innen van az a régi Ungro-Valachi elnevezés, amelyen még ma is hívják magukat...

Ezt tartották a latinul író jezsuita történetíróink a moldvai magyarság legősibb rétege kun származásáról. Érvelésüknek alapja, melyen tételük áll, vagy bukik, a kunok s magyarok nyelvi azonossága. Erről a kérdésről körülbelül száz éves heves vita folyt itthon és külföldön egyaránt. Amihez mi, a nemzeti hagyomány tisztelete miatt nem mertünk kritikával közeledni, közelítettek ahhoz a külföldiek és nem magyarok. Már Pray idejében tagadta a kun származást az erdélyi szász származású Schlőzer, vagy hogy egy szorosabban a mi tárgykörünkhöz tartozót említsek, pl. Sulzer (15). Tőlük kezdve folytonos a külföldiek körében a magyar-hun (-kun) azonosság tagadása, melyet csak erősített az egyetlen kun nyelvemlék szótári részének Klaphroth általi kiadása 1828-ban. Ebből t. i. világos lett, hogy, a kun a magyartól teljesen különböző török nyelv volt, Mi minderről nem vettünk tudomást. A finn rokoní-

*) Ez a cáfolat arra vonatkozik, hogy a moldvai csángók nem Etelközben maradt magyarok (akiket Const. Porph. türköknek nevezett) maradékai. Ez a sokat hallott, tetszetős, de minden alap nélküli tétel először az előbb említett Schediasma-ban tűnt fel (12: 41. §). Soha senki nem próbálta bizonyítani, aki leírta is, felületesen tette. Ezért külön nem is tárgyalom, csak egy jegyzetben (90) kisérem végig ennek az „elmélet”-nek az útját.

tás szándékára, mely már az 1747-ben írt, külföldi magyarokról szóló, Pray által az előbb idézett műben, Torkos József győri ev. pap Schediasmájában is feltünt (12), de általában csak Sajnovicstól számítódik (1770), mint valami merényletre, szinte felhördülés támadt. Reakcióként meg az irodalmi romantika s a honfoglalási eposzok, a Zalán futása s a többiek hatására plébánosok, tiszteletesek és táblabírák nagy számmal írták őstörténeti értekezéseiket a Tudományos Gyüjteményben (25). Ezek alapján jó sokáig elhúzódott még a hun-magyar azonosság hite s mi ezzel együtt járt, a Kárpátokon kívüli, moldvai magyarok kun származásának tétele. Nincs értelme, hogy részletes idézetekben mutassam be a százados vitát, csak két véleményt idézek, azt is csak azért, mert a csángó irodalomban állandó a rájuk hivatkozás. Az egyik Gegő Elek ferencesé, aki először írt könyvet a csángókról. Összefoglalja ő mindazt, amit a kun elmélet az ő koráig érvül csak felmutatott (31: 62–8. o.):

A' mely föld Duna és Dniester folyamok között a' Feketetengerig terjed, a' történetiróknál különféle nevek alatt ismeretes. Most európai Scythiának, majd a' római birodalom alatt Dáciának neveztetett. Miután Hadrian a' római gyarmatokat Moesiába átszállította,' s akkor a' Traján hidját is elrontotta: nemzetek nemzeteket váltának fel az emlitett földön. Nevezetre méltók: a' gothok, hunnok, avarok, magyarok, kunok, pecsenyegek, úzok' s a' t. Az Ázsiából kivándorlott magyarok kiovi győzedelmök után a' kunokat, jóllehet az oroszok mellett harczolának, hadi erényeikért társaságokba cabar név alatt felvették' s Atelközben vagy Pacinatiában letelepedtek; honnét, tiz évi tartózkodás alatt (884–894), három táborozásba szálltak: egyszer bölcs Leo mellett Simon bolgár fejedelem; kétszer a' morvák ellen. Ez utolsó alkalommal Morvát' s Gallitiát meghódoltatván, a' Kárpátokon által Pannoniába is behatoltak. Innét azonban még visszatértek moldvai lakhelyökre, mellyet a' pecsenyegek által feldulva találván, hős Árpád' vezérsége alatt ismét visszajöttek,' s a' Temes', Körös' és Tisza' partjain, mostani honunkban, letelepedtek. A' kunoknak mindazonáltal nagyobb része Moldvában maradott, hol számra és erőre, főleg az uzoknak Duca Constantin görög császár által történt megveretése után 1065. körül, Moldva' urai lettek, és ezt a' mellék tartományok nagy részével együtt Fekete-Kunságnak, Comanianak nevezték...

Történeti adatokból I. Lajos koráig a' Moldvában létező kunok' nvomdokira találunk, (fel is sorolja ezeket:) sőt még későbbi időkben is: ha igaz, hogy nagy Mátyás királyunk alatt 1470-dik évben történt Moldvából az ötödik, vagyis utolsó, kun-kivándorlás. Nem is gyögyiti a' IV-dik Béla alatti Kuthen király vezérlette negyvenezernyi családból állott nagy kun-kiköltözés; mert, azonkivül, hogy ez és a' többiek is, sehol sem iratnak általánosaknak, idővel közülök sokan visszatértek Comaniába. Erről kezeskedik a bákói kolostor vagy püspökség is, melly a' XIV. század körül alapittatott: de kiknek számára, ha nem a' kunokénak?; mert ezen időig a' magyar székely telepek ennyire nem szaporodhatának, legalább a történetek mélyen hallgatnak bevándorlásokról. A' török hatalom alatti belső és külső viszontagságok fogyasztották ugyan, de egészen ki nem irtották: ezt tapasztalásom után következőleg tudom bebizonyítani:

a) Moldvának még ma is azon vidékeit, mellyeken a' kun maradványok chángó-magyar név alatt léteznek, az oláhok Comanianak nevezik.*)

b) Kun', s a' többi magyaroktól különzött osztályra mutatnak a régi bojár levelekben előforduló vezetéknevek is: Armoncus, Hideg, Szarka, Róka, Sánta, Körmös, Csalán, Sipos, Kancsal, Kádár, Güze, Agaras' s effélék; midőn ellenben a' későbbi székely magyar telepek vezetéknevei többnyire keresztnevekből vétettek; például: István-József, Gergely-János, stb.

c) Kun eredetre mutatnak a' Bákó mellett ma is látható kun halmak, mellyekről szóbeli hagyomány után a' chángók beszélik: hogy ott elődeik az isteneknek lovakat áldoztak fel.

d) Mindenek felett törzsökös kun származást igazol az, hogy a' chángó magyar helységek közül némelyek (u. m. Bákó, Klézse) még ma is örökös joggal birják ingatlan javaikat, a többi magyar és moldován alattvalók – kivévén egykét falut, mellyeket hihetőleg hajdan kunok laktak, de idővel megoláhosodtak – sehol sem.**)

Mindezekből szembetűnő, hogy Moldva nagyar nevü lakosinak egyik ámbár kisebb (15.000) része***) kun maradvány; a tévednek... mindazok, kik egész bizonysággal a' moldvai magyar telepeket székely eredetüeknek mondták lenni.

---

*) Ez csak olyan pro domo érv, sehol másutt nem találom.

**) Mint majd később látni fogjuk, mást igazol ez.

***) 45–50.000-nek mondja a maga idejében az összes moldvai magyart. 30–35.000 székely eredetű tehát szerinte. Mások, pl. Weigand (98), sokkal kevesebb számúnak állítják a moldvai magyarságban a székelyt, mint a nem székelyt, s ez az igaz.

Igazak a fentiekből a kunokra vonatkozó, okleveleken alapuló adatok. De hogy ezek a kunok magyarok lettek volna s hogy ezt az ilyen nevek is bizonyítanák, mint Hideg, Szarka, Róka stb., ez még mindig a kun és magyar nyelv azonosságát tételezi fel. Ezt az azonosságot, hűen kifejezve a magyar felfogás akkori képét, így írta le Jerney János a mult század közepén (41:136–7. o):

Etelközi*) kutatásaimból vont eredmények kétfélék:

I. A moldován nyelvben fönlevő magyar szavak sokasága; mikből meggyőződhetik mindenki, hogy e' maradványok nem honunkból odaszivárgott kisebb csoportok, szállongó gyarmatoktól vitettek be, és terjesztettek el a' terjedelmes földön, hanem hajdan időktől ott lakott magyar ajku tömérdek népfelekezet t. i. a most is még egy részben fönlevő, de már jobbadán a' románok közé olvadt besenyő, jász, kun, magyar és székely ágazatoktól veszik származásukat.

II. Moldva helységeinek nevei nagy részben magyar értelmük és jelentésük: a' mi ismét azt bizonyítja, hogy nem hazánkból költözött telepektől hárul ezen helyek' nevezete, hanem ős lakosai nevezték el azon korban, midőn besenyők és kunok mint uralkodó nép hatalma alá tartozott e' tartomány. Nem lehet tagadni, miszerint magyar és székely gyarmatok is települtek ott meg, de ezeket majdnem egyenkint ki lehet mutatni. Számtalanok azonban a' magukat magyar eredetüeknek valló, de nyelvben és vallásban oláhosodott helységek, még számosabbak az ollyanok, miknek nevét a' moldo-román nyelvből nem, és csak a' magyarból fejthetni meg...

Függesztettem két bizonyitványt uti naplómhoz, mellynek egyike a' magyarhoni besenyőkről szól, kik mienkétől különböző valamelly idegen nyelvének legkisebb nyomát' s maradványát sem mutathatja föl bár melly szorgalmas kutató...

A másik bizonyitvány a' kún nyelvre vonatkozik...

Mind ezen okmányok összeállitásából azon biztos eredmény foly, hogy a' besenyő-kún népség, habár dialectusi különbséggel, de mégis azonegy nyelvet beszélt a' magyarral,' s ennélfogva a' régi Cumániában, vagyis Moldva és Besszarábiában fönmaradt, némileg most is fönlevő számos magyarok, oda nem értve a' kimutatható székely és magyar beköltözőket, a' besenyők és kunok' tagadhatatlan maradékai.

---

*) Hogy már Gegőnél is. Az addig hangoztatott Kúnország helyett miért tűnt fel Etelköz (ez tévesztette meg az „Etelközben maradt magyarok" említőit) errevonatkozóan l. a (90) jegyezetet.

Milyen éles elmével látta meg az alapos és nagyon megbízható Jerney, hogy a kimutatható székely és magyar beköltözőkön kívül van Moldvában egy ősibb magyar réteg (az erre való figyelmeztetéssel kezdtük mi is e fejezetet), mely falvakat nevezett el s melytől magyar kölcsönszavakat vett át a moldován nyelv! Ez, amint majd meglátjuk, fontos érveket ad még a kezünkbe, de persze nem a kunok mellett, ahogy korának magyar tudományos előítéletével Jerney gondolta.

A hun-magyar és ezzel a kun-magyar azonosság tétele, mely annyira megkötötte a magyar tudósok kezét, a mult század hetvenes és nyolcvanas éveiben dőlt meg. 1871-ben jelent meg a neves Roessler Róbert tanulmánya, melyben súlyos támadást intézett a krónikák és hun-testvériség alapján álló magyar tudományosság ellen. A zipser származású Hunfalvy Pál, aki ki tudta kapcsolni magyarságából az érzelmet s tiszta kritikáját a Sajnovicstól s Gyarmathytól szerényen megindult, de Budenz munkássága révén mindjobban bizonyított finnugor-magyar rokonság módszeres vizsgálatán is nevelt, elszántan tolmácsolta és hasznosította Roessler kritikáját (.A »Magyarország Etnographiájá«-ban, Bp. 1876.). 1880-ban Kuun Géza gr. kiadta az egyetlen kun nyelvemléket, a Codex Cumanicust, a Kun-(vagy Petrarka-)kódexet s ezzel pozitív bizonyíték került a kun nyelv nem magyar, hanem török voltáról azok kezébe is, akik nem ismerték, vagy nem fogadták el Klaphroth 1828-iki hibás és töredékes kiadását. Hunfalvy a kiadás után rögtön sietett megállapítani (»A Kun- vagy Petrarka-codex és a kunok«, Bp. 1881.), hogy a kun nép nem magyar, hanem török volt, úgyszintén a nyelve is s ennek bizonyítására még középkori okleveleinkből is szedett ki adatokat. (Misszionáriusok kunul tanultak s úgy mentek Kunországba téríteni; Mária királyné egy kun ember tolmácsának adományt adott; Zsigmond király félre állni parancsolta egy alkalommal azokat, akik nem tudtak kunul stb. 35. l.) A kunok magyarságának utolsó védelmezője, Gyárfás István táb-

labíró, még próbálta védelmezni álláspontját (»A Petrarka-kódex kun nyelve«. Bp. 1882.), azt állítván, hogy a kódex nem azoknak a kunoknak a nyelvét őrízte meg, akikkel mi összeköttetésben állottunk s akiktől az ismeretes 40.000 hozzánk költözött, hanem tatár uralom alatt élő s tatár nyelvűvé lett kunokét. Ezt azonban Kuun Gézának könnyű volt megcáfolnia (»A kunok nyelvéről és nemzetségéről«. Bp. 1885.). Ezzel a kun (és hun)-magyar azonosság tétele, mely szinte logikai apriori érvényességével teljesen hasonló a románoknál még mindig tartó, hazafias, de nem tudományos dákó-román elmélethez (Gyárfás 14. l. felsorolja elődeit, akik »Parynak hazafias véleményét pártolták«), megdőlt s ha külön senki nem cáfolta is meg a csángók kun származásának az eddigi módon hangoztatott tételét, melynek a nyelvi bizonyíték volt a veleje, ha némelyek tették is, ezután, komolyan, senki sem foglalkozott vele.

b. Ha a kun-magyar azonosság, melyből könnyen és kényelmesen lehetett magyarázni a moldvai magyarok legősibb rétegét, valótlannak bizonyult is, a kun elmélet más formában még sokáig maradt felszínen. 1902-ben ugyanis egy tekintélyes német tudós, Weigand Gusztáv vetette fel újra, a csángók nyelvét és tipusát vizsgálva, egy újabbfajta nyelvi érv alapján, a csángók kun származásának a lehetőségét. Igy ír erről ő maga (99: 131–7. o. németből ford.):

Amikor 1895-ben a Bánságot beutaztam, négy (román) községet találtam, amelyekben az š és z hangot s és z-vel pótolják*)... Három évvel később Kis-Oláhországban is találtam még további 16 s-et mondó községet... Nagy-Oláhországban egyre sem akadtam, ellenben Moldvában egy egész csomóra. Itt egyúttal a rejtélyt is megoldottam, hogy honnan származnak az s-et mondó emberek. Elrománosodott csángók ezek.

*) Jegyezzük meg a következő 3–4 lap tartamára, hogy megérthessük: a nyelvészek a mi s, zs, cs hangunkat š, z, č-vel, az sz, z, c hangjainkat pedig s, z, c-vel szokták egyetemesen jelölni. Az š, z, č hangok kiejtése a kétféle hangok közé esik.

Bizonyítékom egyszerű. Moldvában kétféle magyarul beszélő katholikusok vannak: székelyek és úgynevezett csángók... A székelyt és a csángót nem lehet összetéveszteni, mert különbség van köztük 1. a nyelvben. Elég legyen itt arra az egy dologra utalni, hogv minden š és z helyezett a csángók s- és z-t mondanak. Természetesen még több s más különbségek is vannak köztük a kiejtésben... 2. a tipusban. A csángók általában magasabbak, mint a székelyek, arcuk teltebb, jellemző a rőtbe játszó szőke, többnyire fürtös hajuk, amely korántsem párosul mindig kék szemmel, hanem, különösen Klézsén tünt ez fel nekem, sötét, barna szemmel. Lenhajú és mélykék szemű csángóra is akad az ember itt-ott, azonban kimondottan barna tipusú kevés van. A székelyeknél van egy szőke s egy barna tipús, de egyik sem olyan kirivóan feltűnő s a mélykék szeműek helyett inkább vízkék szeműeket talál az ember, akikre találóan mondják a románok, hogy „kecskeszeműek"...

A csángók csak kevés faluban őrizték meg a nyelvüket... De egy egész sora van azoknak a falvaknak, amelyeknek katholikus lakói vannak, akikről még tudják, hogy az őseik magyarul beszéltek, de nyelvükben már elrománosodtak. Ezek azonban ha románul beszélnek, más egyéb sajátságok mellett még azt is megőrizték, hogy az š és z helyén s és é hangokat mondanak, jóllehet ezt a szomszédos, valódi román községekben nem találni...

Az s-et mondó községek száma meglehetősen nagy... Több mint ötven faluban találjuk a csángókat, illetve ezek elrománosodott utódjait...

A moldvai, kis-oláhországi és bánáti jellegzetes nyelvi jelenség egymástól független keletkezésére természetesen nem lehet gondolni, valami közös ethnográfiai elemnek kell itt az alapnak lennie. Ha ezzel (a megállapítással) elintéztük volna az s-et mondó községek eredetének a kérdését, rögtön egy újabb, vagy még több új kérdés mered elénk. Mégpedig: 1. Kik a csángók? 2. Ha ők a kúnok utódai, amit én lehetségesnek tartok különösen tipúsuk miatt, mert a kúnokról tudjuk, hogy világosszőke tipúsokkal tűntek fel, hogyan tanultak meg magyarul? 3. Nem volt a kúnoknak š hangjuk, vagy elvesztették később, mint a finnek? Ezek olyan kérdések, amelyek úgy futtában nem intézhetők el s amelyekre felelni nem a román nyelvtörténet dolga...

A Weigand által felvetett nyelvi kérdéseket még az évben megvizsgálta egy magyar nyelvész, Munkácsi Bernát, a már szóban forgott egyetlen kun nyelvemlékben, a kun-kódexben (melyre már Weigand is utalt, azt vélvén azonban, hogy az »nem nyujt e kérdésben világos útbaigazítást«) és az oroszországi karaim-zsidók

nyelvében s bibliafordításában (a karaim-zsidók u. is egykori kun hazájuk nyelvét, még Krimből való elszóródásuk után, Galiciában és Volhyniában is megőrizték). Vizsgálatai eredményeképen ezt írja Munkácsi, aki a túlzó finnugoristák ellenében mindig hangoztatta a törökséggel való összefüggésünket (Ethnogr. 1894: 102–3. o.) s talán ez is befolyásolta ítéletében (100: 436., 439–40. o.):

Mi (Weigand) nyomán előbbrehaladhatunk s igazolhatjuk, hogy a kúnok török nyelvjárásában tényleg ugyanaz a föltünő hangsajátság divott, mint a csángókában, vagyis, hogy a török š, z, č hangokat s, z, c változatokkal ejtették...

Weigand kutatásainak figyelembevételével bizvást vélhetjük ezek után, hogy a moldvai csángók magyar nyelvjárásának jellemző sajátsága, az š-féle mássalhangzók különös ejtése, e néptöredék egykori kún nyelvének is sajátsága volt s mint ennek öröksége tartotta fenn magát a felvett új nyelvben. Kérdés csupán most, hogy miként magyarázhatjuk a moldvai kúnok nyelvváltoztatását és magyarságát. Ennek megfejtésében két körülmény szolgálhat számunkra irányadásul, jelesen, hogy a csángók katholikusok s hogy nyelvjárásuk... oly szorosan csatlakozik a székelyhez, hogy voltakép ennek csak egy ágazata. Tudvalevő, hogy a katholikus propaganda Moldvában a XIII. sz. elején indult meg s hogy ennek intézői eleitől fogva magyarok voltak... Róbert esztergomi érsek 1227-ben egy kún fejedelmet s tizenötezernyi népet keresztelhetett meg, sőt püspökséget is alapíthatott a kúnok között. – A tatárjárás zavarai közt a kún nép java része szétzüllik... Kuthen 40.000 emberével Magyarországon talál hazát. Összevéve kisszámú s jelentéktelen szerepű lehetett az a kún nép, mely még a Szeret mellékén megmaradt s nem csoda, hogy ez a magyar politikai hatalom terjeszkedése folytán előbbre nyomuló nagyobb számú s magasabb műveltségű székelységgel érintkezvén, ennek s különösen a magyar papságnak hatása alatt lassanként épp úgy elmagyarosodott, mint a magyar Alföldre szakadt vérrokonai. Kis-Oláhországban, távol a székely s a katholikus befolyástól, a kúnok talán közvetlenül a pogány állapotból az oláhságba olvadtak, melynek körében csak egy sajátságos nyelvjárássziget alakjában tartották fenn nyomukat.

Röviden egybefoglalva nézetünket: a moldvai csángók elszékelyesedett kúnok.

A kun sajátságnak látott és széltében ismert csángó »selypítésre« épített Munkácsi-féle elmélethez egy-két megjegyezni valónk van. A csángók nyelvjárását, el-

hagyva Munkácsi az elmélet kedvéért a maga korábbi, jó nyomon járó megállapításait (még idézzük majd) s visszatérve a cikke megírásakor már elavult régebbi véleményéhez (65: 445. o.) s Szarvas hibás magyarázatához (57), a székely egy keleti ágazatának mondja.. Ez a helytnemálló megállapítás abból ered, hogy az egyébként figyelmes Szarvas és még Munkácsi sem különböztették meg élesen a moldvai magyarban a székelyt és nem székelyt, a csángót, amint ezt pl. Weigand és más alapos kutató tette.

De hát selypítettek-e, sziszegtek-e úgy a kúnok, mint a csángók, ha már annyit kísért az a kun származás? Mert ez volna mégis Munkácsi bizonyításának a lényege. Csodálatos, hogy nem jutott neki eszébe az, ami a régieket léprevitte (nem tudva és nem is vizsgálva azt a lehetőséget, hogy egy nép nyelvét elveszítheti, asszimilálódhatik), hogy nekünk a Kis- és Nagy-Kunságban valódi, méghozzá a csángók helyéről való, tökéletesen magyarokká lett kunjaink vannak, olyan néprészünk tehát, amelynek Moldvában maradt utódjai lennének a csángók. Ha az egykori kun nyelvből valami sziszegés maradt volna meg a magyarban, megtalálhatnók-e azt bizonyosabban másutt, mint az alföldi kunságiak, az egykori (s ez már biztos) kunok nyelvében? A Kunságban azonban nem selypítenek a magyarok.

De nem kell ilyen számba nem vett jelenséggel cáfolnunk. Maguk a Munkácsi-féle vizsgálatok sem voltak pontosak, mert nem vették figyelembe, hogy a kunkódex két nemzetbeli íróktól származó hangjelölései nem kun hangejtésen alapultak. Weigand tipusmegfigyelései sem illettek az egykori kunokra. Minderről Melich János írt, cáfolatul, a következő évben, 1903-ban (102: 52–4. o.):

Munkácsi a tétel bizonyításában hivatkozik a Codex Cumanicusra s ebből olyasfélét vél kiolvashatni, hogy a kún kódex tanúskodik a mellett, hogy a kúnban nem volt š, z, č hang, hanem a köztörök š, z, č itt s, z, c-nek hangzott. Én nem vagyok szakember, lehet, hogy Munkácsinak igaza van, a bizonyításban azon-

ban szerintem hiba van. Munkácsi nem említi azt a tényt, hogy a Cod. Cumanicus két ember irása, az egyik genovai olasz ember, a másik pedig német. Jirečeknél ezt olvassuk: (németből ford.) „Ezt a végtelenül fontos nyelvemléket... Kaffában, vagy másutt a krimi félszigeten írták. Egyrészt egy olasz, akinek genovai dialektusát több helyen észrevehetjük, más részét pedig, ahol az árucikkek névjegyzékéről van szó, német misszionáriusok, akik még a kún imádságokat, himnuszokat és szentbeszédeket is szerezték. (vö. Jireček: Überreste der Petschenegen und Kumanen. 9. l.) "...Az irásból, azt hiszem, bizton következtethetjük, hogy a kúnban volt š, z hang (vagy s, z) és č (esetleg c).

Másik megjegyzésem Weigand és Munkácsi közös állítására vonatkozik... Hogy a kúnok világos szőkék lettek volna... – ezzel szemben mi a következőket mondjuk: 1. Thuróczi Moldvát Cumania nigra-nak nevezi, amely elnevezésnek bizonyára valami alapja van;*) 2. A kúnoknak török nyelvű ivadékaik még ma is élnek Dobrudzsában... akiket gagauz-oknak hiv a tudomány és a szomszédság, (vö. Jireček-nél 26. l.). E dobrudzsai kún maradékok egy kis csapata Oláhországba vándorolt s falujok, Tupilesti az egyetlen török nyelvű keresztény oláhországi falu... Ezekről a kún maradékokról Jireček ezt írja: „(ford. németből) Fekete szeműek, fekete hajuak és sütét bőrüek (23. l.)" 3. Az is nagyon fontos, hogy a félig elbolgárosodott gagauzokat szlávul černi brlgare-fekete bolgároknak hivják. S ha a dobrudzsai falvak neveit kutatjuk, igen sok kara- (fekete)-val összetett helynevet fogunk találni... Mindezek a széjjelszórt adatok azt mutatják, hogy a történelem kúnjai aligha voltak „világos szőkék ..."

Az én nézetem szerint tehát Weigand és Munkácsinak igaza lehet abban, hogy az oláh s-ező nyelvjárások elolláhosodott csángók; az az állítás azonban, hogy a csángók tulajdonkép kúnok, s hogy a kún nyelv nem ismerte az š, z, č hangokat, a felhozott adatokkal nincs bizonyítva. Ellenkezőleg az a valószínű, hogy a kúnok barna tipúsúak és š, z, č hangokat ismerők voltak.

Melich példákkal illusztrált cáfolatait, bár megválaszolta Munkácsi (102) s még később, 1913-ban, más kérdés megmagyarázásában is felhasználta a csángók kun származásáról vallott nézetét (137), elfogadta a tudományos világ, annál is inkább, mert közben, 1907-ben, Wichmann finn tudós pontos megfigyeléssel megállapí-

*) Ebben a pontban tévedett Melich, mert amint Munkácsi is utal rá válaszában (102) a törük népeknél a fehér és fekete jelző a származásra vonatkozott, a fehér jelentvén a nemesebbet, erősebbet.

totta (114 alatt szólok erről), hogy a csángók sziszegése se olyan, amilyennek Munkácsi vélte, mert a cs-t nem is c hanggal mondják, hanem egy u. n. jésített s (s, W. jelölésében š) hanggal. Lükő írta 1935-ben, többirányú kutatás konkluziójaként (215: 104. o.), hogy »hiába keressük ezt a feltűnő sz ejtést a kunok, sőt a besenyők, uzok, berendek nyelvének emlékeiben, az egykorú feljegyzésekben, vagy a magyar és oláh nyelvekben fennmaradt személy-, hely- és köznevekben.«

Ezek szerint tehát a moldvai magyarok legősibb rétege kun származásának régi hite, mely előbb mondai állításokon, meg nem vizsgált, hagyománnyá kialakult nyelvi testvérségen alapult, majd pedig egyetlen reálisnak látszó érve egy végül is megcáfolt nyelvi tény volt, szertefoszlott.

c. Hibát követnénk el azonban, ha a kunokat teljesen kikapcsolnék vizsgálatainkból. A kunokra figyelnünk kell. De nem azért, mert egy komoly kutató, Veress Endre, még ma is a kun származás pártján van, hibásan (204) s naiv elképzelések még mindig élnek róla (Szépvízi Bálás Béla 206). Nem hiába idéztem Gegőt, aki azt írta, hogy Nagy Lajosig állandóan vannak adataink kunokról Moldvában (hisz ez is félrevezette az azonosságban hivő régieket), hozzánk pedig még állítólag Mátyás idejében is történt kun beköltözés (Említi ezt Bonfini alapján Györffy is (169: 679–80. o). Györffy, aki maga büszkén vallottta kunságát, azt írja a Kárpátokon kívül maradt kunokról (169: 669–70. o.), hogy az »egy részének Magyarországba költözése miatt megfogyatkozott bennlakó népet az új jövevények [a XIII. század elején a Balkánról feltóduló oláhok] gyors tempóban oláhosítani kezdették. A birtokos és vezető kun réteg nyelvében két-három évszázad alatt oláhhá lett ugyan, de sok tekintetben maga is rányomta bélyegét az oláhságra. Bizonyos törökvilág előtti szokások, mint például az, hogy a vajdai méltóság nem firól-

fira szállt, hanem testvérágon öröklődött, a vajdák és papok többnejűek voltak, stb., arra engednek következtetni, hogy a kun nép az oláh etnikumban is tovább élte és éli ma is a maga életét és ha ezt nem vesszük figyelembe, az oláh etimológia számtalan kérdését nem tudjuk megmagyarázni.« Két lappal odébb (672–3. és külön is, 170) egy későbbi adalékot is közöl a kunság eme továbbélésére az oláh ethnikumban: Bandinus leírását XVII. századi moldvai oláhok bűbájolásáról, varázslásáról, melyben »azonnal ráismerünk a sámánizmusnak hódoló kunra, akit, úgy látszik, még akkor is csak nyelvileg és felekezetileg asszimilált az oláhság, de ősi hitében még alig ingatott meg«.

Elénk ezután az a kérdés mered, hogy az aránylag sokáig fennmaradt Kárpátokon kívüli kunságból, ha már nem belőle származik is, nem őrzött-e meg valami beolvadt, asszimilált részt a csángóság – mint az oláhság? Egy-két adatból arra következtethetünk, hogy igen. Kun eredetű oláh földrajzi nevek nagy számmal vannak (Weigand 156), hiszen a kunság egy része, mint fentebb olvastuk és azelőtt is írtuk, a rászivárgó oláhságba közvetlenül olvadt be s átszármaztatta földrajzi névanyaga jelentős részét is. Ebben persze kun-magyar nyomot, folytatódást keresni még akkor sem lehet, ha az oláhba átkerült kun név a magyarban is előfordul. Török jövevényszavaink egy fontos rétegét a kunoktól, besenyőktől vettük át (Németh Gyula: Török jövevényszavaink középső rétege. M. Ny. XVII. (1921) 22–6.) s így a mi szókincsünknek is meg lehet az a kun eredetű szó, név, ami az oláhban is meg van. Ezért egy oláhban, magyarban közösen meglévő kun, török eredetű név mögött csak akkor van jogunk kun-magyar nyomot feltételezni, ha a magyarság és kunság között közvetlen népi kapcsolatot, folytatódást (tehát kun beolvadást) tudunk bizonyítani, aminek egyik érve lenne az, hogy az oláhba magyar közvetítéssel (vagyis a magyarságba olvadáson keresztül) került egy-egy kun eredeti földrajzi név, amilyen talán az Ojtoz, a Tázló (Györffy,

173: 148. o.), az Uz (Weigand 156: 86. o.), a Talamba, Kotumba, Karakló (Makkai, 218: 22. o.). Ebből tehát, meg a Gegő közölte »kun halmak«-féle hagyományokból, meg a Weigand felhozta (98: 143. o.) s Györffy ismételte (172), kun módra borotvált, tar üstökű csángó férfiakból, és a bevezetésben elmondott kun-magyar történeti viszonyból ítélve, volt kapcsolata a Kárpátokon kívüli magyarságnak a kunsággal s beolvaszthatott belőle magába egy kis töredéket. Ezt a kérdést azonban, mely egyetlen reális maradványa a nagymultú kun elméletnek, mint annyi kérdést még a csángókkal kapcsolatban, bővebben és alaposabban meg kellene vizsgálni.

3.a. Ha meg is dőlt a modernebb formájú kun elmélet is, megmaradt még mindig az érdekfeszítő probléma, hogy miért sziszegnek hát a csángók (amit már Weigand előtt is sokan észrevettek, 114), kiktől örökölték ezt a tulajdonságot, ha nem a kunoktól?

Karácsonyi János történész, semmibe se véve az addig megjelent cáfolatokat a kritikus sziszegésről, a kunok helyett egy másik török (s ezért sziszegőnek gondolt) népet keresett, mely a magyarsággal szoros kapcsolatba került, elmagyarosodott – s talált is, a kabarokat, akik a Szerémségben, Szlavóniában telepedtek le. A véletlenek szerencsés összejátszása folytán (innen menekültek ki a XV. század derekán a husziták Moldvába; e kivándorlást nagyarányúnak lehetett gondolni, mert huszita bibliafordításról s husziták magyar miséjéről írt az akkori magyar tudomány (182); a Szerémség az egyetlen terület Moldván kívül, ahol még selypesen beszélik a magyar nyelvet) és több fontos, előtte megjelent munkálat adatainak (melyek szerint magyarok már a XIII. század elején találhatók Moldvában) figyelmen kívül hagyásával az 1439-ben kimenekedő szerémségi huszitákból eredeztette Karácsonyi 1914-ben, mint talán előtte kétszáz évvel Apor Péter,

a moldvai magyarság legősibb részét (139). Ezt az állítást, mely ha a kun elmélet érvét segítségül vette is;, annak épp a másik végletébe csapott, megvizsgálta egy nyelvész, Losonczi Zoltán (144) s nyelvi szempontból, tekintve a sziszegés kizárólagos moldvai és szerémségi előfordulását, nem tett ellenvetést. Igy került szabadjára ez a legelhibázottabb elmélet; mely a közvéleményben talán a legelterjedtebb.

b. Ha nagyot tévedett is, egyben előrehaladott Karácsonyi: nem a Kárpátokon kívül rekedt valamilyen rokonnépnek, kunnak, hanem belőlünk, a magyarságból Moldvába jutottaknak gondolta az ottani magyarság legősibb rétegét is. Ez a gondolat bizonyult idővel helytállónak s a következőkben azokat a kutatásokat kísérjük végig, melyek a legrégibb magyarok Moldvába jutásának körülményeit, okait, idejét igyekeztek meghatározni.

A mult század végén több nyelvészünk vizsgálta meg a moldvai magyarság nyelvét s ezzel az eddigi, alig valami adattal biró hibás előítéletből származó véleményekkel szemben pozitív adatok kerültek nyilvánosságra. Rögtön meg is látszott ezekből a Kárpátokon kívül és belül élő magyarság összetartozása, összefüggése. Sajnos azonban a még semmi más adatra támaszkodni nem tudható nyelvészek tévedtek ítéletükben. Az első, Szarvas Gábor, kutató területét rosszul választván meg, a székelységtől elszakadtnak tartotta az egész moldvai magyarságot (57). A következő, Munkácsi Bernát, már értékes megfigyelést tett. A csángók nyelvében is meglevő szláv kölcsönszavakból, de a hiányzó német jövevényszavakból azt a következtetést vonta le, hogy a »csángók magyar földről kerültek ki mai hazájukba« s ez »határozottan a szláv hatás után s a német hatás előtt« történhetett (65: 205. o.). Kár, hogy ezt a megfigyelését nem dolgozta ki sem ő, sem más, mindmáig sem, pedig pontosabbá tenné az a csángókról való ismereteinket. Munkácsi, mint már tudjuk, az ezirányú

munka helyett téves kun-elméletét alkotta meg s ezzel feltartóztatta a magyar tudósokat (ami egyébként a régebbi kun-elméletnek is káros hatása volt) a szépen megindult, csángókra vonatkozó adatfeltárásban. Ezért van az, hogy ebben az úttörő, pozitív kutatásokat helyettünk idegenek, főleg románok (és pedig tiszteletreméltó tárgyilagossággal) végezték el.

Igaz, hogy már 1747-ben állította oklevelek alapján a már említett magyar Torkos József, hogy a moldvai magyarok Magyarországból, mégpedig Nagy Lajos által kitelepítettek (12: 47–53. §.), nézete azonban elszigetelt maradt. Az okleveles adatokat később, elsők között, egy bukaresti kath. pap, Auner Károly használta fel a csángók eredetkérdésében. Bár a Nagy Lajos előtti időkben, a XIII. század elején is talált egy-két gyér adatot ó-Románia területén a magyarokról, nagy számban csak a XIV. század közepén akadt magyar nyomokra. Ezért majd kétszáz év mulva is ugyanazt a következtetést vonta le, mint Torkos, Nagy Lajos, közelebbről a moldvai oláh fejedelemség megalapítása idejére téve a magyarok nagyszámú kitelepedését a Kárpátokon kívülre. Hogy az alapos Auner véleménye ennyire egyezik egy sokkal régebbi nézettel, ennek az oka a forrásaiban van. Az oklevelek aránylag újabb keletűek s nem örökítettek meg minden eseményt, pl. nem egy lassú népi terjeszkedés folyamatát. Különben is sokja kiadatlanul hever, vagy elpusztult, különösen a Moldvában gyakori kavargások, tűzvészek alkalmával. A csak rájuk támaszkodó történész könnyen hiányos és hibás képet alkot a régmultról. Csak az oklevelek bizonyságtételét véve tekintetbe, úgy látszik, más véleményt mondani nem is lehet, mint amit Torkos s utána jóval később, persze helytelenül, Auner mondott, aki így írta le Moldvaország megalapítását románok és magyarok által (122: 9–10. o.):

Nagyobb lendületet vett a magyar telepítés a XIV. század közepén. Nagy Lajosnak trónralépte után legelső gondja volt, hogy a tatárok elől a Magyarországba vezető utat minden időkre

elzárja. 1343-ban Laczfi erdélyi vajdát nagy sereggel a mai Moldvába küldte, ahonnan a tatárok nagy vereség után kénytelenek voltak kivonulni. Résztvettek ebben a hadjáratban a máramarosi románok is Drágos vajdájuk alatt, és Lajos beleegyezésével a meghódított területen maradtak, Drágos kormányzása alatt elismervén a magyar korona fennhatóságát.

De nem csupán román telepesek vonultak Moldvaországba. Costin Miklós krónikás (1712) őrizte meg számunkra a hagyományt, hogy „szászok és magyarok" is telepedtek le az új fejedelemségben. Az említett író atyja, Costin Miron, aki 1684-ben maga is írt egy krónikát, Moldva néhai fővárosának, Szucsavának alapítását néhány magyar szücsnek tuladonítja és azt mondja, hogy a város neve a magyar „szücs" szóból származik...

A románok különösen Moldva északi részén telepedtek le, ahol az új állam székhelye volt. Hasonlóképpen a szászok is, akik itt inkább biztonságban érezték magukat, mint lent a tatárok közelségében. A magyarok ellenben már kezdettől fogva a Szeretnek középső és délnyugati völgyét foglalták el. Bizonyos, hogy a Tatros völgyében telepedtek le tömegesen, mivel a hegyeknek és a patakoknak állandó toponimiája*) itt határozottan magyar. Ez azt bizonyítja, hogy a románok csak később vonultak le a Tatros völgyébe s azért a földrajzi neveket úgy vették át, amint azok a bennszülöttek ajkán kialakultak...

Annyi tehát kétségtelen, s ez a krónikából is beigazolható, hogy a moldvai fejedelemség megalapításával magyarok jelentékeny számban vándoroltak oda. Elég világos magyarázatot nyújt az itteni magyar toponimia kialakulására az a tény, hogy a románok kezdetben nem igen hatoltak le délfelé, hanem ezeket a barbárok betöréseinek kitett vidékeket átengedték a magyaroknak...

Amit Auner a Tatros völgye magyar földrajzi névanyagáról mond, azt egy előtte kutató román tudóstól, Rosetti-től vette át. Ez meglepően modern és korát meghaladó szempontokkal kapcsolta össze az okleveles történelmi kutatást a moldvai magyarok eredetének tisztázásában. Az okleveles adatokat nemcsak regisztrálta úgy szárazan, ahogy előfordulnak, hanem a hátterüket, összefüggéseiket is vizsgálta, a bennük levő magyar névanyagot másutt is, földrajzi nevekben is kutatta. Többirányú kutatásaiból levont eredménye, ha később módosult is egy-két pontjában, erősen közelít már a ma megtalálható igazsághoz s egyúttal a módot is meg-

*) toponimia = földrajzi névanyag.

szabja a későbbieknek, ahogy affelé haladniok kell. Megérdemli ezért, hogy egy kicsit nagyobb figyelmet szenteljünk neki s az ő, már töményebb sorain szoktassuk magunkat az ezután jövő fontosabb és kétségtelenül súlyosabb mondanivalókhoz (107: 249–53. o., románból ford.):

Szucsava és Neamt vármegyében a Moldva és Magyarország között határt alkotó hegyek nevei, melyeket román parasztoktól kérdeztem meg, majdnem kizárólag románok.*) Bákó megyében azonban, a határhegyek nevei majdnem kizárólag magyarok... Ezeket is románoktól kérdeztem meg, de legtöbbjüknek még román fordításuk sincs. Ime az itteni román és magyar nevek (a 20-ból csak 4 román):

Grindus	Grindus	Nemira-Mare	Nagy-Nemere
Tarhaos	Tarhavas	Nemira-Mica	Kis-Nemere
Ciudomir	Csüdamér	Miches	Mikes
Aldamas	Áldamás	Sandru-Mic	Kis-Sándor
Popoin	Pipő	Sandru-Mare	Nagy-Sándor
Apahaos	Apa-Havas	Cheschiesul	Kecskés
Cherebic	Kerek-Bükk	Brezoiul	Brezoiul
Solintar	Sólyomtár	Runcul-Alb	Runkul-Alb
Muierus	Magyaros	Halos	Halas
Obrejescul	Magyaros-Sorka	Clabuc	Kálábucs.

Dél felé haladva, Putna megyében a nevek nagy többségben megint románok.

De magyar nevek nemcsak a határhegyeken találhatók, hanem az egykori Tatros tartomány egész területén is, mely nagyszámú magyar névvel van behintve, melyekből ime néhány, csak úgy futólag:**) Hegyek: Kis-Havas, Sárosa, Piliska, Nagyfark, Kisfark, Lápos, Kikillő, (Chichilaul) Akna mellett, Karakló, Perkő, Ónfalva mellett, Boszorkányok hegye Putna megye határán. Patakok; Aszó, Csüdamér, Csügés, Kucsur, Szulca, Szalonc, Zsiros, Örményes, Karakló, Talamba, Nagy- és Kis-kajuc,

*) Ezt azok felsorolása után állapítja meg. Belőlük csak 4-et tart magyarnak, de a tanulmányát először ismertető Veress (204: 35 o.) kilencet: Vereskő, Cserebükk, Kelemen, Cibles (Széples), Csepkés, Kerekhavas, Toroklyás, Meleghavas, és románoos képzéssel Tarkuca.

**) Jó volna még pontosabban utánanézni ezeknek a Rosetti-felhozta neveknek. Egyrészük csak magyaros hangalakú, de nem magyar eredetű. Igaz azonban, hogy így is magyar nyomot árul el. Térképre (4. sz). – helyszüke miatt is – csak egy-kettőt rajzoltam belőlük.

Kászon, Kalászó, Kotumba. Jellemző, hogy még olyan helyen is, ahol ma magyarok nem laknak, mint a kászoni kolostor birtokán, a Kászon vize mellett, Kalászó, Nagy-Halas és Kis-Halas patakokat és Kalászó, Nagy-Halas és Kis-Halas hegyeket találunk.

Ez a nagyrészben magyar toponimia nem tulajdonítható másnak, mint annak, hogy az említett helyek magyaroktól kapták a neveiket és a románok, akik a magyarok után jöttek ide, már magyarra keresztelve találták őket. Kétségtelen, hogy sok régi magyar név románnal cserélődött fel*), de így is megmaradt belőlük egy igen jelentős szám, mind a mai napig. Úgy látszik, több mint bizonyos, hogy Moldva megalapítása (a románok le-

---

*) Annak a bizonyítására, hogy sok magyar név tünt el e vidékről, a jegyzetben felhoz egy 1410-ből való oklevelet: „Ez az oklevél négy falut idéz, melyből három ma már nincs meg... S aztán bojárokról is szól az oklevél, akik a XIV. sz. második felében és a XV. sz. kezdetén éltek s kétségtelenül magyarok voltak, akiknek az atyjuk, Gelebi Miklós, még a moldvai állam megalapítása előtt kellett, hogy szülessék. Ime az oklevél: „Mi (Jó) Sándor, Isten kegyelméből Moldvaország vajdája és Ura, tudatjuk mindenkivel,.. hogy igazán hü szolgáknak, Domonkos Asztalnoknak (Domoncus Stolnik) és testvéreinek, Balázsnak és Jakabnak, Gelebi Miklós (Ghelebi Miclous) fiainak... országunkban, Moldvában, hat községet adományozunk a Kászon (Casin) és az Ojtoz (Ohtuz) mellett, mégpedig Stanisorestii-t, Laslovovtii-t, Grozestii-t és Stoinestii-t Vlicic közelében, egész határukkal,... örök időkre”.

Hat községet mond, de csak négyet nevez meg az oklevél. Makkai megalapította (218: 28–29. o.), hogy az említett falvak magyar nevűek és magyar lakosságúak voltak, ami még fontosabbá teszi ezt a birtokadományozást. Rosetti még csak a közben eltűnt Laslovovtii-ről sejtette a magyar eredetet, a László névvel való összefüggése miatt. A szintén eltűnt Stanisorestii-nek (=Sztánfalva) 1646-ban még 150 magyar lakosa volt (3: 42. o.). Stoinestii is eltűnt. Grozestii (=Gorzafalva) van meg még ma is, ennek 1646-ban 69 magyar lakosa volt (3: 48 o.). Vlicic=Völcsök, melyet 1646-ban 87 magyar lakott (3: 48 o.) s időközben szintén elpusztult).

Az oklevélben felhozott Gelebi Miklós nemcsak, hogy magyar volt, hanem még a neve is magyar szokás szerint van írva, elől a családnév s utána a keresztnév. Ez az eset egyáltalán nem unikum. Egy szintén Jó Sándortól származó 1413-iki oklevélben... látjuk, hogy a vajda megerősít Cracium Belcescul birtokában két falut a Valea-Alba mellett s az egyik „Totoiesti és Levéti Miklós (Leveti Miclous) (birtoka) között” található.

telepedése) előtt az a rész, amit később Tatros tartománynak neveztek, nagy részben már magyarok által lakott volt.

Ezt a feltevést megerősíti az a tény is, hogy Tatros tartomány sik szélén, két falu alapítója, neve után itélve, magyar volt. Radeana birtoklevele arról szól, hogy „ott székel" Miklous Faur, aki kétségtelenül magyar; a Kajuc név alatt egyesített birtoktestek levelei szerint meg a Kis- és Nagy-Kajuc közti határ (birtok) első településjét Torna Posorca-nak, vagy Bosorca-nak nevezték, amely név kétségtelenül magyar, boszorkányt jelent, ami románul úgy van, hogy strigoiu.

A volt Tatros tartomány közepén, a Tatros és a Tázló szögletében van a Bókó-hegységi birtok (mosia Muntele-lui-Buca Bóko), amelyet a XVI. sz. közepén Ivascu Ungurean eladott Ianos Izveret-nek és feleségének, Furau leányának.*)

Az első vajdák idejéből származó oklevelek azt mutatják meg még mindezeken felül, hogy a vajdák tanácsában lévő bojárok és a falvak urainak jó része határozottan magyar nevet viselt. (Jegyzetben mondja): A Domonkos, Korlát, Miklea és Miklós, Sándor, György, János nevek, mint nagy bojárságok viselői, minden oklevélben megtalálhatók. Sok falut, különösen Román és Bákó vármegyében, magyarok alapítottak. Igy pl. Miclausenii-t Miklós Udvarnok (Vornicul Miclous) Jó Sándor idejében, vagy még előbb. A bákómegyei Tamásii-t Tamás és Biraiestii-t, mely ma Gheraiestii, Biró. Ezt, közben elidegenítvén, (1466-ban)... Biró unokái Koszta (Costea) és Biró Pipó (Pipou Birovici) visszavásárolták. Ezek utódjai ma is élnek és részesek (razesi) ebben a határban.

A fentebbiekből kitűnik tehát, hogy a moldvai állam megalapításakor minden bizonyosság szerint nagyszámú letelepedett magyar népesség élt a Szeret és a Tatros völgyében. E népesség parasztokon kivül tekintélyes emberekből is állott: falvak kenézeiből és biráiból, akik nem késtek csatlakozni a moldvai vajdákhoz. Összekeveredve a román kenézekkel és birókkal, a magyar bojárok egy századnál rövidebb idő alatt teljesen románná asszimilálódtak.

Mindezekből a tényekből, Auner-módján, még Rosetti sem vonhatott volna le más tanulságot, minthogy leginkább a moldvai állam megalapításakor kerültek magyarok Moldvába. Rosetti azonban már észrevette,

*) Makkai szerint (218: 29 o.) Faur, Furau a magyar Furó, vagy forró név román alakja. – E Forró birtoka Magyar Ivascun át visszakerült Forró lánya urához, akinek a keresztneve magyarosan van írva.

hogy a legrégibb nyomokat nem onnan kell számítani, ahonnan a legrégibb adatokat kapjuk, mert ezek feltünéséig a háttérben egy messzebbi keletű folyamat irányítja a történteket. Erre és az előbb felsorolt tényekre figyelve, így képzelte el a moldvai magyarság megtelepedésének módját és idejét (282–5. o.):

A csángók ősei katonai telepekből származtak, melyeket a magyar birodalom helyezett Moldvába a királyság határának az őrzésére, sőt meg is telepített ott a határon, melyet a Szeret folyó alkotott.

Az a tény, hogy a Szeret völgyében magyar falvak találhatók Egyedhalomtól (Adjudtól) északra, Románvásár vidékéig, már elegendő volna ez állítás bizonyítására. Gondoljunk arra, hogy a katonai telepeknek a Szeret völgyében, Egyedhalomtól Románvásárig való megtelepedése által bezárultak a Tatros, Beszterce és Moldva völgyei s ezek útjai Erdély felé, az ojtozi, gyimesi, tölgyesi és borgói szorosokon át. Bizonyos, hogy e folyóvölgyek torkolatai erődök által voltak védve, melyeknek nyoma látható a Tatros-völgy bejáratánál, a Capul-Dealuluinál, Egyedhalma és Szászkut között, vár által Bákónál, mely a Beszterce völgyét zárta el, s egy másik vár által Románvásárnál, (amely meg a Moldva völgyét zárta el).

...Mikor helyeztettek ide ezek a magyar katonai telepek Moldvába?

Úgy látom, hogy több jel van, amely azt bizonyítja, hogy ez a telepítés IV. Bélának tulajdonítható.

Mindjárt, hogy az 1241-iki kegyetlen mongol pusztítás által okozott sebei gyógyulni kezdtek Magyarországnak, látjuk, hogy Béla lépéseket tesz arranézve, hogy megvédje királyságát egy új, barbár támadástól... Az a veszély, hogy a tatárok a Kárpátok keleti szorosain, amelyeken számukra, Moldván át rövidebb volt az út, támadják meg Magyarországot, nagyobb volt, mint egy esetleges Kárpátok déli szorosain át történő támadásé. S azonkívül még Bélát joggal illethette Moldva alsó vége, a havasok és a Szeret között, mint békés hódítás, melyet ő szerzett a magyar koronának. Gondoljunk arra, hogy az ő buzgalmának köszönhető a kúnok keresztyén hitre térése és a magyar szuverénitás elismertetése. Természetes dolog, hogy gondoskodnia kellett erről a békés hódításról, különösen akkor, amikor e gondoskodással kiszélesíthette e hódítást és hozzájárulhatott egész királysága biztonságához. Ezért úgy látom, hogy ennek a királynak kell tulajdonítanunk magyar telepesek Moldvába vezetését.

(Azt a feltevést, hogy nem IV. Bélát, hanem holmi jelek alapján Kun Lászlót kell a telepítő magyar királynak gondolnunk, megdönti az, hogy ebben az esetben csak 60 év telt volna

el a magyar telepítés (1285) és a moldvai állam magalapítása (1345) között. De) ...gondoljuk meg, hogy a magyarok, akikről XV. század eleji oklevelek beszélnek, falvak urai és a moldvai vajda tanácsadói. Egyeseket még nagyobb bojárságok birtokában is látunk. Sokan éltek közülük abban az időben, amikor Bogdan Nagy Lajossal harcolt, vagy pedig a fiaik azoknak, akik abban az időben éltek. Ha ők, vagy a szüleik a király oldalán harcoltak volna Bogdan ellen, bizonyára nem kaptak volna a győző vajdától birtokokat és bojárságokat. De a magyarok nem harcoltak a király oldalán, mert ha tették volna, a románok, győzelmük után, ha nem is pusztították volna el, kétségtelenül leigázták volna őket és birtokaikat, melyek a legjövedelmezőbbek voltak az országban, másoknak osztották volna. Tehát megbizonyosodhatunk abban, hogy a Bogdan és Nagy Lajos közti harcokban a moldvai magyar nép a vajda oldalán vett részt a magyarok ellen.

De ha azok ellen harcoltak, (a magyarok) akik velük egynyelvűek és egyhitűek voltak, mindenben azonosítaniok kellett magukat új országukkal s nehéz dolog elképzelni, hogy ez 60 év alatt megtörtént volna, amikor még a legöregebbjeik emlékezhettek volna a havasokon túli gyerekkorukra. Ez okok miatt azt hiszem, hogy a magyarok Moldvába telepítése csak IV. Bélának tulajdonítható.

4. Akármennyire is lelkiismeretesek, pontosak és jórészt helytállóak a fentebbi sorok s akármennyire is nagyjelentőségűek abból a szempontból, hogy éppen román tudós tollából olvashatjuk először a magyarok elsőbbségét és térfoglalását a Kárpátokon kívül, mégsem tudnak bennünket teljesen megnyugtatni, hiszen a konklúziójuk is »azt hiszem«-mel kezdődik. Sokkal bővebben, biztosabban és messzebbmenően szeretnénk tudni a magyarok Kárpátokon kívüli területekre jutásáról.

Az az érzésünk, hogy túlon-túl a mai fogalmak és állapotok befolyásolták az eddigi kutatókat. Kitelepedésről beszélnek például, mert a mai helyzettől és a mai szemlélettől befolyásoltan a történelem folyamán kialakult határt mindig odagondolják a magyarok és románok közé s így szemlélve a kérdéses folyamatot, valóban Magyarországból való kitelepedésnek kell mondani a magyarok elhelyezkedését a Kárpátokon, törté-

nelmi határainkon túl. De vajjon mindig megvolt-e az a történelmi határ, mindig az az ismerős, sokat rajzolt vonal jelentette-e kelet felé a magyar hatalmat, birtoklást, népi elterjedést?

Azután nemcsak kitelepedésről, hanem kitelepítésről is írnak az eddigi kutatók. Csak természetes, hogy az előbbi kérdésünk után egy új támad: Mesterségesnek és tervszerűnek, tehát telepítésnek kell-e gondolnunk a magyarok Kárpátokon túli helyére jutását, csupán határon túli, katonai, védelmi célú, előrelátó királyi munkának kell-e tartanunk azt?

Hogy e kérdésekre feleletet kapjunk, olyan területekre kell átcsapnunk a történelemben, amilyen területeken a történetírás a legújabb időkig használt módszerével nem igen tudott mozogni. Az oklevelek mellett, vagy az oklevelek hallgatása miatt, vagy híjján, úgyszólván a történelem alá kell szállnunk. Megkeresnünk a változandók, a nyom nélkül elmult történeti évek, harcok és általában, ahogy mondani szoktuk, a történelmet alkotó események helyett (amelyekben kutatásunk tárgya, a Kárpátokon kívüli magyar nép különösen szegény), a kevésbbé változandókat, az állandóbbakat, melyek századokon át húzódnak felénk s melyeket elenyésző, elhamvadó, elomló, élettelen anyagok, papirosok, múzeális tárgyak, épületek, kövek helyett élő anyag örökít át: a nép, annak tudása, hagyománya, emlékezete. Azokat, melyeket már Rosetti is kérdezgetett teckáni román parasztjaitól: a földrajzi neveket, a hegyek és folyók neveit s a falvakéit. Meg kell vizsgálnunk a nép nyelvét, ruháját, külső és belső formáját, a messzi időbe visszanyúló minden emlékét, hogy ítéletet mondhassunk. Mindarra ki kell terjesztenünk a figyelmünket, amit ma a néppel foglalkozó tudományok összegezője, a legmodernebb módszerű népiségtudomány a Kárpátokon kívüli magyarság kérdésében csak kikutatott.

a. Először a már említett Weigand jött rá 1921-ben, hogy egy olyan kévés adattal bíró területnek, mint a

románok földjének a régmultjára nézve, politikai aspirációktól vezetett áltudományos elméleteknél sokkal fontosabbak azok az érvek, melyeket pl. a nyelvészet a nép által megőrzött folyónevekből, azok eredetéből, elnevezőiből alkot, ő maga így mondja ezt (156: 70. o., németből ford.):

Egy ország egykori népességének a kikutatásához legfontosabb forrásul szolgálnak a folyónevek, amelyek a helyneveknél is jobban hagyományozhatják át a távoli multat, mivel állandóbbak a helyneveknél, melyek minden újabb (telepedési) hullámra jórészben új névvé változnak át s sokszor nyom nélkül vetkezik le a régit. Ezért feladatúl tűztem ki magamnak, hogy a román nyelvterület összes folyóneveinek eredetét kikutatom s ebből következtetéseket vonok le. Ezek, mint látni fogjuk, részben egész meglepő eredményekhez fognak vezetni...

E meglepő eredmények szerint a román nyelvterületen a legtöbb folyónév szláv és török eredetű s csak igen kevés a román. Ennek csakis az lehet a magyarázata, hogy a megvizsgált területet nem települték be a románok a XIII. század előtt. E valóban meglepő és a híres kontinuitást cáfoló konklúzió mellett számunkra nem kevésbbé meglepő az, hogy 28 magyar folyónevet is talált Weigand a Kárpátokon kívül és méghozzá nemcsak Moldva felől, hanem a Székelyföld déli végénél és Kisoláhországban is, az egykori Szörényi-bánságban. E folyónevek (úgy, ahogy azokat Györffy bírálatában (173) módosította) s a belőlük vont következtetés, íme ezek (156: 70–95. o., ford. németből):

I. Kisoláhországban:*) A Zsil baloldali mellékfolyói: kétszer is Amaradia = Homoród, régi térképeken így is van írva; Almas (Almaj) = Almás. A Gilort mellékfolyói: Ciocadia = Csókád; Arpadia, falu is = Árpád. Az Olt jobboldali mellékfolyója: Beica = Béka.

*) Az itt s majd később következő földrajzi nevek felsorolása nem idézet, csak a nevek puszta kiírása, anyaggyüjtése a csatolt térképekhez. Enyhítse az olvasó e szükséges felsorolás szárazságát a térképek megnézegetésével, melyek különben fontos tartozékai e könyvnek.

II. Nagyoláhországban: A Buzau (Bodza) mellékfolyója balról: Arţagul = Herceg(patak). Jobbról, a Niscovon keresztül: Valea Tisau és Tisa = Tisza-(fa, – fenyő); Halesul = Halas.

III. Moldvában: A Szeret folyó nevét nem tudta megfejteni Weigand. Kuriozumként megemlíti, hogy a románok régi krónikása, Costin Miron, aki, mint már tudjuk, Szucsava város nevében a magyar szűcs, szőcs nevet sejtette, a magyar „szeretem" etymologiára gondolt. Ez a szófejtés egy régebbi krónikából ered (Lükő, 216: 50.), mely szerint az erre portyázó magyar király, Szent László mondta ezt Moldva főfolyójának. – A Szeret jobboldali mellékfolyói: Somuzul Mic és Mare = Nagy és Kis Somos; a Besztercébe ömlenek jobbról Borcut (s Borcuta, talán Borca is) = Borkut; Bicaz = Békás; Tarcaul = Tarkő; hegynév is; balról Sabasa = Szabás; Farcasa = Farkas, falunév is, az első település nevétől származik; Hangul = Hang, falunév is.*) Trotus = Tatáros = Tatros. Ennek a mellékfolyói jobbról Ciughesul, falu is = Csügés, Györffy szerint tájszó: hely, ahol gaz nő; balról Cuchinis = Kökényes; Agasul, falu is = Ágas; Foroia = Forrás (van Forró-falva is); Asau = Aszó. A Tázló mellékfolyói jobbról Soimul = Sólyom; Versesti = Veres;**) balról Orasa = Város; és Belciul = Bölcs.***)

---

*) Tárgyi érvvel erősíti ezt az etymologiát Bandinus feljegyzése 1646-ból (3: 91 o.): „Az innen (Nemcből) Erdélybe menők előtt négy magyar mérföld út után a havasok gerincei között egy Hang, azaz Echo nevű híres völgy tárul fel, mely a kövek és sziklák között gördülő Beszterce folyó zugásától visszhangzik és az éneket kilencszeresen veri vissza..." Györffy azonban kételkedik ebben az etymologiában, úgyszintén Lükő is, aki a magyar hanga (fű) szót keresi e névben (217: 36. o.).

**) E két utóbbi nevet nem találtam a térképeken és a román földrajzi szótárban (Lahovari) sem, ezért nem tudtam térképre rajzolni őket.

***) E magyar eredetű folyóneveken kívül még számos olyan is van, mely nem magyar ugyan, de magyar hangalakkal, tehát magyar közvetítéssel került a románba. Ezt azért fontos megemlíteni, mert szintén magyar elsőbbséget jelent a románokkal szemben. Csak míg a magyar nevek a magyarok első foglalásáról tanuskodnak egy elhagyott puszta helyen, a magyaros nevek azt bizonyítják, hogy népünk nemcsak lakatlan területet foglalt el, hanem egy-egy szláv és török, kún töredék fölé is telepedett s annak még meglévő elnevezését vette át, melyet aztán a románba származtatott. Weigand erre nem mindig figyelt, mulasztását Györffy pótolta, ilyen magyaros alakú folyóneveket sorolva fel a románban: Ojtoz – Oituz, Uz – Uz, Kászon – Casin, – Tázló – Tazlau, Zsil – Jiu, – Bodza – Buzau, Backa – Bâsca, Zabola – Zabala, Milkó – Milcov.

A magyar elem Oláhországban csak két részen van elterjedve, mégpedig az Amaradia (Homoród) és kisebb mértékben a Buzău (Bodza) vidékén, de kiegészíthetjük és kibővíthetjük azt helynevekkel. Moldvában már, éspedig annak nyugati felén, nagy területen, a Besztercénél és különösen a Tatros-völgyben találunk magyar elemet. Kétségtelen, hogy a folyónevek legtöbbje már jóval Nagy István előtt (aki, mint ismeretes, telepeseket hozatott az országba) *) megvolt, mert már István idejében előfordulnak az oklevelekben és így már jóval előbb, mégpedig a románok ideérkezése előtt használtak kellettek, hogy legyenek, különben nem vehették volna át őket az odaérkező románok. Mindenesetre a magyar elem meglehetősen jelentékeny volt Nyugat-Moldvában.

Weigand eredménye alapján tehát az eddig gondolt egy hely helyett három helyen, a Szörénységben, Havaselve északkeleti csücskén s Moldvában kellett élniök a folyónevek tanúskodása szerint magyaroknak a Kárpátokon kívül. Az eddigiek után e váratlan eredmény csak fokozza érdeklődésünket: mi a nyitja ennek a folyton bővülő csángó-kérdésnek, mi az eredetük ezeknek a Kárpátokon túli régi magyaroknak, kiknek emlékét ma már többnyire csak néhány román, képzőkkel és torokkal továbbképzett folyónév őrzi?

b. Nem tudom, mennyire kapta Weigand előbbi írásától az indíttatást Lükő Gábor, de tanulmánya, melyben megvizsgálja annak a területnek, melynek Weigand a folyóneveit világosította meg, Moldvának és Havaselvének a régi népeit a X–XII. században, tehát a magyarság honfoglalása utáni első időkben, szoros, szinte logikai viszonyban van vele. Tudjuk, hogy milyen eredetűek a folyónevek, állapítsuk meg, hogy milyen, meddig terjedő, honnan jövő és hová menő népek adták e neveket – így következik Lükő gondolata a Weigandéra. Vizsgálatai nyomán ilyen rendben látjuk a népeket Moldvában és Havaselvén a X–XII. században:

*) Erről Kantemir (6) ír először, tőle átveszi Sulzer (15) s itt Weigand is. A magyar írók nem tudnak róla, csak jegyzetben említem meg. (6),

Mindkét vidék területén nagy számban vannak szláv nevek elszórva s ez azt bizonyítja, hogy a VI–VII. században az északról dél felé, a Balkán felé vonuló szlávok itt is megtelepedtek. Nem pusztultak el ezek később a török népek uralma alatt sem és nyelvüket az oláhok XII–XIII. századi bevándorlásáig megőrizték. A szlávoknál sokkal nagyobb szerepet játszották ekkor e területen a török népek. A besenyők, úzok és kúnok, akik egymást váltották fel s egymást nyomták nyugat felé a X–XII. században, jelentős nagyságú területet birtokoltak, amint ez a török eredetű földrajzi nevekből látszik: a havaselvi és moldvai síkságokat s talán Erdély délkeleti csücskét is, a későbbi Székelyföldet. Moldva északi részeit azonban már nem tudták hatalmi körükbe vonni, mert ezeken a halicsi orosz fejedelemség uralkodott. Nyugat felé még körülbelül az Olt vonaláig mutatható ki a terjeszkedésük, mert ezen túl megtelepülő magyar nép s a magyar királyság állta útjukat. Bennünket ez a részlet érdekel a legjobban s Lükő vizsgálataiban is azt tartjuk a legérdemesebbnek, hogy felhívta a figyelmet az Olttól nyugatra eső régi magyar területre, Szörénységre s egykori magyarságára (215: 96–7. o.):

> Magyarok a X–XII. században a havasokon túl... Szörény (Kisoláhország, Oltenia) területén laktak...

> A szörényi magyarság jelentőségét a magyar és a román történetírás mindmáig nem ismerte fel. A magyar bánság területét Giurescu (román történetíró) a későbbi Szörény és Mehedinti vármegyék határaira korlátozza, de a magyar történészek sem tulajdonítanak nagyobb fontosságot e magyar vidéknek és határait sem jelölik meg. Pedig IV. Béla 1247-ben kelt oklevele, mellyel Szörényt és Kúnországot a Johannitáknak adományozta, pontosan megjelöli a két terület határát. Az ő idejében „Szörény földe" az Oltig terjedt s itt kezdődött Kunország, de így kellett lennie ennek már régóta. Semmi célja sem lett volna a két terület határait éppen akkor megváltoztatni, mikor azok a Johanniták birtokában egyesítve jelentőségüket vesztették. Szörény földjének kormányzását először Nagy Lajos bízta a havaselvi vajdára. Az első vajdák maguk viselték a „Szörény bánja" címet, a későbbiek legmagasabb udvari tisztjeiknek adományozták

azt. Maga a terület mindmáig megőrizte külön jellegét s ma Kis-Oláhország (Oltenia) néven ismeretes.

A korábbi történeti források csak futólag említik a magyarság délkeleti határait, Constatinos Porphyrogenetos szerint a X. század első felében a Duna képezi a magyar-bolgár határt, a Gellért legenda szerint pedig Ajtony birodalma Bödönig (Vidin) és Szörényig (Turnu-Severin) terjedt...

Ha tehát a magyar-bolgár határ egykor a Duna volt s Ajtonynak s vele együtt a magyar népnek a hatalma királyságunk kezdetén a mai Kisoláhországra is kiterjedt, nem valószínű, hogy annak csak az a 6 magyar folyónév emléke maradt volna meg, melyet Weigand előhozott. S nem is. Lükő már 90 magyar nevet talált a Szörénységben, de mint írta, részletes katonai térképekről még sok újat lehetne esetleg leolvasni. E nagy magyar névanyag, mely a csatolt 2. sz. térképre le van vetítve, folyók, falvak, dombok stb. szerint a következő (215: 97–100. o.):

Folyók, patakok: Almajiu, domb és két falu is, Balta Almajiu = Almás; két Amaradia, falu is, Amarazuia = Homoród; Beica, falu is = Béka; Ciocadia, falu is = Csókád; Corlatelu =Korlát; Desnatui = Disznód?; Horga, domb is = Horog; Leşului = Les; Râu Sadului, hegy is = Szád; Stolojoaia = Asztalos; Tamasesti, falu is = Tamás.

Falvak: Két Almajelu = Almás; Arpadia, erdő, Weigand szerint patak is = Árpád; Batasani = Botos?; Bâjnegi, domb is = Besenyő; Bârcaciu, domb is = Barkács; Borosesti, domb is = Boros; Botosesti = Botos; Cacoti = ómagy. *Kákouc; Chiliu = Küllő-harkály; Corlate, Corlatesti, Corlatelu = Korlát; Diosti = Diósd; két Dudasu = Dudás; két Farcasesti, domb, erdő is, Farcasu v. Farcasanca, domb is, Farcasele v. Farcasul = Farkas; Gherghesti = Gyergy, György; Ghiosani = Diós; Giulesti, domb is = Gyula; Ienosesti = János; Magheresti, domb is, Magheru = Magyar; Marcusu = Márkus; Miclosi, völgy is = Miklós; két Mogosani, Mogosesti = Magos; Orlea = Váralja; Paisani = Pajzs; Papesti = Pap; Racoti = ómagy. *Rákouc; Sacuiu = Székelly; két Stolojani, domb is = Asztalos; Talpasu, Talpasesti = Talpa; Unguri, Ungurelu, Unguriti = ungur-magyar. Nem vette fel Lükő az Ungureni nevű falvakat, mert esetleg Magyarországból jött román telepesekre vonatkozhatnak azok. Varodia = Várad és Viersani = Veres.

Dombok: Almajului = Almás; Amarazii = Homoród; Bârcaciu = Barkács; Boienisa, Boienisca = Bölényes; Chioasea, falu-

rész is = Kövesaszó; Cioca, Ciocai, Ciuca és 11 Cioaca = Csóka; Ciocârdia = Csókád; Giula, erdő is = Gyula, Magher = Magyar; Maslosului = Máslás; Miclisoaia vizmosás is = Miklós; Moiasa havas = Monyaszó; Oslea havasok = Oslu, Oszlu = tör. Ašlu; Coasta Ungurească.

Erdők: Tamasu = Tamás; Varadea-mare = Várad.

Tó: Magheru = Magyar.

Vármegye: Mehedinti = Méhed, a vm. cimere is méhet ábrázol.

A közölt nevekből jó néhány nemcsak hogy földrajzi helyet jelöl, hanem, mint láttuk, kettőt, sőt néha többet is. Így a 90 név mögött 51 falu, 37 domb és hegy, 14 folyó és patak, 5 erdő, 1 megye, tó, völgy, vízmosás, falurész, rejtőzködik. E számsort még tovább is bővíthetjük 17 faluval. Emlékszünk a sziszegésre, mellyel, török sajátságnak gondolva azt, a moldvai magyarok kún származását akarta Munkácsi bizonyítani. Weigand adta erre az indíttatást, felsorolva a sziszegő román községeket, Moldván kívül Kis-Oláhországban 17-et s a Bánátban 4-et. Ugyanő hangoztatta, hogy e sziszegő beszédű falvak egymástól független keletkezésére gondolni nem lehet, közös etnikai alapnak kell mögöttük rejtőznie. Ő a kúnra gondolt, idővel azonban bebizonyosodott, amint ezt Horger, Gombócz, Melich kutatásai alapján Lükő írja (215: 101. o.) – s ez a már emlegetett kérdésnek a megfejtése –, hogy a sziszegés régi magyar nyelvjárási sajátosság, mely nyelvjárásként még mindig él Szlavoniában, Moldvában, de a köznyelv is őrzi emlékét: a szö-sövény, szem-ernyi-sömör, szőr-sörény, szenved-senyved, szunnyad-sunyi és a jószág-jóság, ország (régen uruszág)-uraság alakpárokban az sz hangúak e régi magyar nyelvjárásból keletkeztek és őrződtek meg, jelentésbeli árnyálatot, vagy különbséget véve fel később. E szerint a 17 olteniai sziszegő oláh falu is magyar eredetről tanúskodik, századokon át őrizve meg, ha nyelvét el is vesztette, egykori magyar nyelvjárása sziszegését. E hatalmasnak mondható magyar névanyagból ezt a következtetést vonja le Lükő (215: 97–101. o.):

Szörény földje már (a X. században) sem lakatlan gyepü. A magyar eredetű helynevek azt bizonyítják, hogy a szlávok letelepedése után az első nagyobbarányú bevándorlás és település magyar részről történt. A nagyobb földrajzi egységek nevei közül magyar eredetűek Amaradia, Beica és Desnatui folyók és Mehedinti vármegye nevei, a Motru folyó neve pedig valószínűleg magyar közvetítéssel került a román nyelvbe...

Nagyobb magyar csoportok a Zsil középső és felső folyásánál, valamint Mehedinti vármegye északi felében voltak. A magyar eredetű falunevek és az oláh lakosság sziszegő nyelvjárása azt bizonyítják, hogy itt a magyarságnak már állandó jellegű telepei voltak és hogy a magyar lakosság nem költözött el innen, hanem tovább él itt oláhnyelvű utódaiban. A Desnatui mellékén csak a nomád magyarság teleltette csordáit, ezért itt a kisebb földrajzi egységek magyar nevei elvesztek.

A X–XII. század Szörényi magyarsága, mely később bánsági szervezetet kapott, nemcsak a Duna völgyét (a Kazáni-szorost) védte, hanem a Zsil völgyét is. A Zsil völgyét t. i. már a legrégibb idők óta járható út köti össze a Sztrigy völgyével, ebből meg a Maros, a Vaskapu-hágón át pedig a Temes völgyébe visz az út. ... A szörényi magyarságnak sikerült is az Oltnál megállítani a török népek terjeszkedését...

c. Ennyi ismeret után most már biztosabban haladhatunk előre s követhetjük végig a Kárpátok karéj alakú vonulatát, keresve a magyarság meglétét, vagy csak már emlékét a Weigand által magyar eredetű folyónevekkel megjelölt helyeken. A Szörénységből ezt a tanulságot hozzuk magunkkal: A honfoglalást elvégző magyarság nem állapodott meg a Kárpátmedence sík és dombos részein, hanem, mint ez általánosan ismert tény, folyton terjesztette, tágította szállásterületét kifelé, a hegyek felé s a hegyeken túlra. A Szörénység a bizonyíték rá, hogy ez a magyar terjeszkedés kicsapott a Kárpátok gerincén, a későbbi történelmi határainkon. Nemcsak a királyaink hatalma ért túl a Kárpátokon, mint ahogy eddig általában hittük, hanem a népünk is kívültelepedett rajta. Kniezsa István a helyet is megjelölte, ahol ez a kitelepedés a Szörénységbe történt: A Maros–Duna közti magyarság a XII. században előrehatolt a Temes folyó mentén, onnan a Cserna völgybe csapott át, majd pedig a Vaskapun keresztül a Szörény-

ségbe (M. o. népei a XI. században. Szt. István emlékkönyv, Bp. 1938. II: 388.). Egy másik áttelepülés pedig, ugyancsak a XII. század folyamán a későbbi hunyadmegyei, mára már majdnem teljesen elenyészett magyarság részéről történhetett, úgy, ahogy azt Kniezsa után a 2. sz. térképre rajzoltuk, a Sztrigy és Zsil völgyén keresztül. Nem lehet hát a Kárpátokban, ha idők folyamán azzá alakult is ki, már történetünk első századaiban is éles határvonalat látnunk. Nem is voltak akkor még a mi tájunkon, a jórészt nomád népek között határvonalak, legfeljebb csak településszélek. Ilyen telepedési széle volt a magyarságnak az Alduna mellett a Szörénység. S ismerve a törökös szervezetű népeknek, amilyen a magyarság is volt, azt a szokását, hogy a legszélsőbb telepeit megerősítette, védőövvel látta el, csak természetesnek tartjuk, hogy a Zsil völgyét és a Kazán-szorost védő magyarság nyomai is védelmi elrendezést sejtetnek.

Ennek az eredménynek az analógiájára joggal feltehetjük, hogy a többi Kárpátokon túli magyar nyomok is a nagy hegyvonulaton történt magyar áttelepülés révén keletkeztek. Persze nem előítéletünk ez, melyet, ha nem is igaz, tüzön-vizen keresztül akarunk bizonyítani, hanem kiindulás a további kutatáshoz. Ezzel a feltevéssel meggyorsíthatjuk vizsgálatunk eljárásmódját: nemcsak a Kárpátok külső lejtőjére tekintünk, mint eddig s nemcsak az ott található ritka nyomokból következtetünk befelé, hanem egyszerre, mind a két oldalt szem előtt tartjuk. Igy az egyik oldalt segítségül vehetjük a másik oldal megmagyarázásához. Ezáltal, mint meglátjuk, újabb meglepő eredményekhez jutunk.

Az Olttól keletre eső rész, azaz a szorosabban vett Havaselve magyar földrajzi névanyagát még senki sem vizsgálta meg. Itt kevesebb is a remény magyar nyomokra. Mint láttuk, a kúnok uralkodtak itt még, amikor a Szörénységet a magyar királyok már szervezték. A török helynevek tömege figyelmeztet, hogy itt a magyar térfoglalás sem olyan korai, sem olyan zavartalan

nem lehetett, mint Szörénységben, mondja Elekes Lajos. S méghozzá az oláh vajdaság szervezése is éppen ezekről a területekről indult ki s ez a szervezés felszívta a ritka magyar elemet, állapítja meg ugyanő (241: 293. o.). Mégis, elszórva, van egy-két adatunk. Makkai említi az Olt mellett Fedeleşoiu (=fedeles) községet (218: 20. o.). Azt mondja erről Argyas megye földrajzi szótára (Lahovari: Dict. Geogr. al jud. Argeş. Buc: 1888; 82,), hogy a közelében a romjai láthatók egy régi várnak, mely az Olt túlsó oldalán egy másik, szembenlévővel »védelmi rendszert képezett ellenséges támadások ellen«. Elekes szerint 1230 körül Talmácsi Keresztély fia, Korlát comes királyi adományt kapott egy bizonyos Loystha területre. Ez a nagykiterjedésű Loveştea hegyvidékkel lehet azonos a talmácsi várral, a vöröstoronyi szorossal átellenben. E vidék délkeleti szélén Poenari és Căpățânenii faluk mellett egy kis vár állott, amelyet a román történészek a XIII. századi magyar terjeszkedés támaszpontjának tartanak. Ezeket az adatokat tovább is lehet fűzni. A nem messzi Hosszúmező (Câmpulung) városa népe, akárcsak Argyasé, sokáig megőrizte autonomiáját. Mivel a középkori városi autonómia az oláh vajdaságok történetében teljesen ismeretlen, e városoknak a vajdaságok előtt kellett keletkezniük. Hosszúmezőn, egy sírkő tanulsága szerint, 1300-ban egy bizonyos Lőrinc comest temettek el. Ez a comes az előbbi Korlát comesszel együtt valamiféle megyésispánt jelölt s mint ilyen, a két nevezett várossal együtt, magyar szervezés nyomát árulja el (241: 285–6. o.).

Sokan és gyakran szokták emlegetni Havaselve északkeleti csücskét, ahol Chiojd (=Kövesd) nevű községek vannak, valamikor Săcueni nevű megye állott, mely Iorga következtetése szerint »a Székelyföld havaselvi meghosszabbítása volt« s így valószínűleg szintén magyar nyomokat rejteget. Weigand négy magyar folyónevet talált itt, de kiegészíthetőnek tartotta azt magyar eredetű helynevekkel. E vidékre vonatkozó magyar munka hiányában magunk láttunk neki egyelőre

az egykori Săcueni megye magyar földrajzi névanyagának feltárásához. Munkánkat a különböző nehézség miatt csak jó idő mulva fejezhetjük még be, de eredményének körvonalai már az eddigi adatok után is látszanak. A már nevénél fogva is (=székely(földi)ek) nagy figyelmet érdemlő egykori megye s szomszédos részei területén, Buzău és Prahova megyékben, melyek között Săcueni megyét 1845-ben felosztották (Zaharescu 159: 163. o.), azok földrajzi szótárainak tanulsága szerint (77 és 81) nagy számban találhatók magyar nyomok.

E nyomok közül a legrégibb eredetűeknek látszanak a következők (jegyzeteket l. a. (77) sz. alatt): 1. Arțagu patak, erdő és Arțalegu patak = Herceg (pataka); 2. Băşinesti hegy és völgy = Besenyő; 3. Valea Căpuşestilor, Balaca tanya régi neve = Kapus; 4., 5., 6. Chiojdeanca, Star-Chiojdu (-Mare), Chiojdu-Mic (vagy din Bâsca) községek, a két utóbbit helyi hagyomány szerint egy Chiojd nevű öreg tanár két fia alapította, = Kövesd; 7. Chioşcul-lui-Ioil domb, régi falak nyomait lehet látni rajta = Köves(kő?); 8. Cilianoş forrás = Csilyános (Csalános); 9. Corlăteşti falu = Korlát; 10., 11., 12. Făcăeni tanya, melynek lakói azt tartják, hogy szoros kapcsolatban állottak a Borcea-Dunaág melletti Făcăeni község lakóival. E község lakói pedig »pogány nemzetek örökös üldözöttei« lévén, elmenekülve F. községet alapították a Borcea mellett. Făcăianca domb, Făcăianca erdő = Fakó?; 13, 14. Fața lui Gherghel hegy, Gherghelău völgy = Gergely; 15. Ghioseşti falu = Diós; 16. Haleşu tanya és völgy = Halas; 17. Pe-Hatasu szántóföld és rét = Hátas; 18. Itşfa vagy Istfa forrás = István töve benne? + fa?; 19. Lapoşu község, erdő, birtok és Lapoşelu tanya = Lápos; 20. 21. Lesculeasa, Agudu tanya régi neve, Piatra Leaşului sziklás hely = Les (kő?) és Les; 22. Marcoşu völgy, birtok, domb = Márkos; 23. Mehedinți falu = Méhed (Méhes); 24. 25. Meledicu tó, Ot-Medence (-ic), a Vintila Vodă-kolostor régi neve = Menedék; 26. 27. Miclăuşu két hegy és for-

rás = Miklós; 28. 29. Mogoş és Mogosoaia patakok = Magas; 30–37. Oradia erdő és domb, utóbbit azért nevezik így, mert amint mondják, »barbár csapatok mentek itt keresztül« (?), Oraţia domb és forrás, Orăţii meredek hely, Orăţiele völgy és tisztás és Orăţiile völgy = Várad (ja?). 38. Al-Oraşului domb, esetleg = Váras. (hely=vár); 39. Pitac patak = Patak; 40. Săcuianca patak = Székely nő, újabb is lehet, a hagyomány szerint egy székely molnár özvegyéről nevezték el így; 41. Semeşeasca, »ezt a nevet adják az Afumăcioara birtoknak« = Szemes; 42–48. Soimu három hegy és forrás, az egyik hegyen vár állott, Ot-Menedec egyik oldalvára, Piatra Soimului sziklahegy barlanggal, a hagyomány szerint a tatárok idejéből, Soimi domb, Râpa Soimului domb, Soimescu falu = Sólyom; 49–50. Soimara tisztás, Soimari község, domb, erdő = Solymár; 51. 52. Talpa erdő és hegycsúcs = Talpa; 53.–56. Brătăsanca-Ungurului falu, Unguriu tanya, birtok, erdő, kolostor-filiálé, Albesti-Unguriu állami birtok, Ungurului-Plaiu domb és hegy = Ungur (magyar). E nevek lehetnek részben újabb keletűek is. S bizonyára ilyenek a számtalan Ungureni nevek, melyek leginkább Magyarországból jött oláhokat jelentenek. 57. Vameşu domb = Vámos; 58. Valea Pe-Varului hely = Vár?; 59. Vereşu birtok és forrás = Veres, lehet újabb is.

Aránylag újabb keletre, de földrajzi helyzetük, a körülöttük lévő magyar nevek és nagyobbára a várvédelem fogalmi körébe való tartozásuk miatt valószínűleg magyar eredetre mutatnak a következő nevek: 60. Aprozeştii falurész = Apród; 61. Dardăuşului domb = Dárdás; 62–65. Dorobanţii tanya, Dorobanţului forrás és erdei tisztás, Dorobonţilor völgy = Darabant; 66–68. Palanca vagy Palanga völgy, melyen keresztül az öregek szerint a régi időben a lakosok a pogányok miatti félelemből menekültek, erdő és falu = Palánk; 69–71. Paşcasu erdő, Puscasi falu, Puscasanca patak = Puskás; 72. 73. Sanţu Pădurei forrás, Santu Tătăresc sánc Ariceşti községben, melynek Silistea (= elhagyott,

néptelen hely) nevű helyén a lakosok hiedelme szerint tatár falu állott = Sánc.

Kiegészítik ezeket a magyar eredetű neveket azok a szláv nevek, melyek magyar közvetítéssel, tehát magyar hangalakban kerültek át a románba. Ezek közül csak néhányat említünk meg. Már Weigand felhozta a Tisa, Tisău neveket, Buzău folyó és vármegye nevét, s a Călnău (illetve Câlnău) patakokét, melyek magyar hangalakúak (156) Ilyen még pl. a Cărătnău s a Vârboceni, Vărbilău nevek, melyeknek ugyanaz; a tövük, mint a székely orbai (Orbó) szék nevének.

A felsorolt nevekben az a legszembetűnőbb, hogy jórészben hadi berendezés emlékét őrzik. Néhányuk teljes bizonyossággal a legrégibb magyar katonai szervezetre utal: a gyepürendszerre. Les, Kapus, Szemes, Vámos, melyek a névsorban előfordulnak, a magyar gyepüövezeteknek legkarakterisztikusabb nevei (l. Fodor F.: Adatok a magyar gyepük földrajzához. Hadtört. Közl. 1936: 113–44. o.). Földrajzi helyzetük is tökéletesen megfelel a többi magyar gyepühelyek előfordulásának. Kettő közülük síkságra nyíló folyóvölgyekben, kettő síkságra néző hegyen van, tehát földrajzi övek: síkság és hegy (erdő) határán, amint a 2. sz. térképen is látható. Ez a földrajzi övtalálkozás egyúttal a magyar nyomoknak is, a népi telepedésnek is, elég éles határa. Alatta a síkságon csak Szemes van, mely, mint neve mutatja, előretolt megfigyelő állás lehetett. A többi, síkságon levő magyar nyom is főleg hadi eredetű.

A magyar nyomoknak és településnek azt a szélét, melyet a gyepüadatok és azok földrajzi helyzete alapján kikövetkeztetünk, a szláv nevek is megerősítik. A magyar hangalakú nevek a magyar nevek között vannak elszórva, azok pedig, amelyeken nem látszik magyar közvetítés (pl. Cricov, Nişcov, Bucov, Cacova stb.), a magyar nevek határvonalától délre.

Sok név a tatártámadás utáni idők védelmi intézkedéseit, berendezkedését árulja el. A tatároknak rengeteg nyoma van e vidéken. A Tatárhágón, a közép-

kor hadi útján táraadtak Erdély felé. Népi hagyományok tatár barlangokról, sáncokról, várakról, kincsekről, falvakról tudnak s egy Chiojd nevű öreg tatárról, kinek fiai a Chiojd nevű falvakat alapították. Nyilvánvaló, hogy nem a lovas tatároktól erednek a felsorolt dolgok. A néphagyomány, mely mindmáig megőrizte a nagy, tatárok miatti rémületet (pl. a Palanca nevű völgyön »a pogányok miatti félelemből menekültek a lakosok«), minden tatárkori emlékeztető jelet, nyomot, maradványt lassanként a nagy rémületokozónak, a beszédje, meséje, fantáziája leggyakoribb tárgyának, a tatárnak tulajdonított. A Várad nevű helyek nevében azonban pontosabban megőrizte a nép a multat, mint a szóbeli hagyományaiban. Ezek azt mutatják, hogy a vár- és sáncépítő nép a magyar volt itt s ennek voltak a várak körül apródjai, dárdásai, darabontjai, puskásai, solymárjai.

A térképre nemcsak az Oradia s Orația neveket írtam fel, hanem a román Cetatea-kat is felrajzoltam. A magyar nevek tűnőfélben vannak e tájon. A Kapus és Les csak mint régi nevek kerültek bele 1890 körül a földrajzi szótárba, melynek gyüjtője könnyen kihagyhatta volta őket. A Fața lui Gerghe-nak románosította, vagy talán a nép mondta egy más helyen már román névvel. A vár nevét is lefordíthatta a nép, idővel, eloláhosodva, Cetateanak, ha emlékeztette még valami rom az egykori várra. (Ha nem, meghagyta Oradianak, mert nem tudta, hogy mit jelent, legfeljebb valami hagyomány-foszlányt tartott meg róla: »barbár csapatok vonultak ott át«). Merészség volna persze feltenni, hogy, az összes Cetateák Oradiák, tehát magyar várak voltak valamikor. Földrajzi helyzetük alapján azonban (l. a 3. sz. térképet) megállapíthatjuk, hogy nem Kárpátok ellen támadó ellenség építette azokat, támadása fedezésére, hanem ellenkezőleg, a havaselvei s moldvai síkságok, a focşani kapu felől a Kárpátok felé támadók elleni védekezésre szolgáltak. Szóval magyar várak lehettek a kunok, illetőleg a tatárok ellen, az egyik leg-

könnyebben járható út mellett, tehát a legveszélyesebb helyen, a Tatárhágó környékén. De hogy ne általánosítsunk könnyelműen, hitelt adva a román földrajzi szótárak íróinak, megjelöltük azt a két Cetatea nevű helyet, melyet római, illetve újabbkori, Vitéz Mihály korabeli eredetűnek tartanak. Külön jellel láttuk el azokat, melyekről semmi adatot nem mondanak, legfeljebb csak azt ,hogy »régi vár állott itt«. A többiekről feljegyzéseik szerint, ezt tudta a mult század végén a nép: Az egyik, a Haleşu tanya melletti, a zsidóké volt (?) valamikor. Egy másikról már elfelejtették, hogy kié volt s mikor építették (a Vărbilău pataktól keletre, Făcăeni felé az első). A Nişcov torkolatánál levő Cetatea az egyik legjobb stratégiai pont Romániában, ahonnan minden mozdulatot meg lehet figyelni a síkságon, s távcsővel a Dunáig le lehet látni, »több, mint bizonyos, hogy a kunok vára volt, tőlük vette a nevét is.« Az utóbbit valószínűleg úgy kell értelmezni, hogy »kunok várának« is nevezték. Az Ot-Menedec erődítményrendszer »biztosan a tatárok elleni vár volt.« S végül a Ploieşti alattit, a Făcăeni mellettit és a Nişcov torkolatával átellenit a tatároknak tulajdonította a nép. Ezt a sok, persze nem kun s tatár, hanem kunok s tatárok elleni várat nem építhette más, csak a magyar király.

Adataink mögé most már keressük meg a népeket s a történeti hátteret. A hadi berendezkedés nyomai mellett, ha nem is nagyon sűrűn, magyar nép megtelepedéséről is szólnak a nevek. Ezt a népi telepedést és hadi berendezkedést egyaránt (melyet halványan már a régebbi írók is sejtettek), a legtöbben az 1211-ben behívott s 1225-ben kivert német lovagrendnek tulajdonítják (pl. Rosetti 107, Auner 122, Sánta 132). Legújabban sok felfogást kénytelen megváltoztatni történetírásunk a szászokra és németekre vonatkozólag. Régebben sokkal nagyobb szerepet tulajdonítottak nekik, mint amit valójában játszottak. Az eredményeket ugyanis leginkább a szász történetíróktól vették át, akik ért-

hetően nagyobb jelentőségűnek rajzolták multjukat. A román írók meg, ez is érthető, középkori történetükben szívesebben ismerték el a szász, mint a magyar teljesítményeket. Ezért volt annyi szó a havaselvi csücsökkel kapcsolatban a német lovagokról is.

A német szerzetes-lovagokat – közismert dolog ez – II. Endre hívta be 1211-ben a Barcaságra, melyet) a kun betörések lakatlan pusztasággá változtattak. 1222-ben a Barcaság mellé még a Kárpátokon túli részt is nekik adta a Dunáiig; s a brodnikok* országáig. A Kárpátokon túl a lovagok egy »igen erős várat« (castrum munitissimum) építettek. 1225-ben azonban, mivel túl mentek a megszabott jogokon s határokon, kiverte őket II. Endre s a castrum munitissimumot is elfoglalta tőlük. Ezek a lovagok keret-adatai. Nehéz elképzelni, hogy 14 év, ilyen rövid idő alatt egy fentebbi s még bizonyára nagy számban eltünt magyar nyomokat hagyó, tehát magyar népséget tudott volna megmozgatni a lovagok munkája. Ez már csak azért sem lehet igaz, mert az Árpádok kemény hatalommal tartották össze a magyar népet s végezték el vele politikai tetteiket. Lehetetlen, hogy kiadtak volna királyi hatalmukból egy magyar néprészt, hogy azzal egy szolgálatra behívott vendégsereg, melyet csakhamar kivertek, telepítést végezzen. Idegeneket széttelepített a magyar király a magyar nép között, de magyarokat nem engedett idegenek fennhatósága alá. Frissebb multunkat látja, a Habsburg időkig gondol csak vissza az, aki a lovagok szerepét megnagyítja, úgy vélve, hogy a magyarok s németek között szükségszerű mindvégig a német fölül s a magyar alul helyzet.

A német lovagok szerepének jelentéktelenségét igazolja a német nevek ritka volta is a kutatott tájon. Van egy Nemțeasca domb az Ot-Menedec várrendszer

*) A brodnikok egy máig meg nem határozott, talán törökösszlávos nép voltak, a kunok keleti szomszédai, akik talán az Aldunánál, Besszarábia déli és esetleg Moldva délkeleti részén laktak (Makkai 218: 35–6 o.).

mellett s egy Neamțului domb Br. Ungurului fölött melyet az öregek elbeszélése szerint Negru Voda erősített meg a tatárok ellen. Azonkívül Saşi völgy Soimescu falutól keletre, Sasului hegynyerge az Arțagu patak mellett, Sasului-iatra hegy a Meledicu tótól nyugatra és Sasu forrás, hegy, tisztás a Buzău mellett. A szász nevű helyeknek nem sok közük lehet a német lovagokhoz s tekintve, hogy még az újkorban is történt szász vándorlás e területre, nem is biztos, hogy középkori eredetűek. Német nevű hely csak kettő van. Az egyik a hagyomány szerint vár volt, a másik az Ot-Menedec erődítmény mellett van. Hosszúmezőtől északkeletre meg egy Cetatea Neamțului hegy található. Ime lehet válogatni, hogy melyik volt a castrum munitissimum, melynek helyéről a románok között vita folyt, Puşcariu a legutóbbi helyén, Iorga Hosszúmezőn, Rosetti a Chiojdtól nem messzi levő, későbbi szász eredetű Calvini község várromjai helyén (egy szász, Fischer pedig egészen másutt, Moldvában, Neamț mellett) gondolva azt (Auner 122: 2–3. o.).

Többetérő már Makkai László következtetése, aki a magyar nép nyomait a kunokat meghódító és megtérítő magyar, sőt európai vállalkozással s az 1227-ben alapított, az első fejezetben már említett, magyar domonkosok vezetése alatt álló, milkói kun püspökséggel hozza kapcsolatba (218). 1234-ben egy pápai bulla említi, hogy a kunok püspökségében magyarok, németek és oláhok vannak s az utóbbiak Rómához való térítésére serkenti az ifjú magyar herceget, későbbi IV. Bélát. A püspökség s a pápai bulla mögé ezt a történeti hátteret rajzolja meg Makkai (218: 10–34. o.):

> A XII. és XIII. század fordulóján a római egyház újult erővel indított hadjáratot a felburjánzó eretnekségek, a schizma és a pogányság ellen... Keleten a nagy ellenség, az Izlám ellen folyton szélesedő arcvonalon kellett harcolni, új és új bástyákat állítva eléje. Ez a törekvés hozta előtérbe a kúnmisszió gondolatát, mert a kúnok voltak akkor a kereszténység keleti határaihoz legközelebb eső pogányok... A pápaság akarata szerencsésen találkozott az új szerzetesrendek munkavágyával...

Szent Domokos arra kérte a pápát, hogy engedje a kúnokhoz téríteni... Mikor aztán maga nem mehetett, Magyar Pált egyenesen ezzel a feladattal küldte ki a magyarországi provincia megalakítására...

A magyar állam belekapcsolódott az ügybe... A XI. század második fele óta többízben nyugtalanították a kúnok és a velük rokon török népek az ország keleti határait s a magyarság saját példájából tudhatta, hogy a betörések meg nem szűnnek, a keleti szomszéd meg nem szelídül addig, amíg magát azt az életformát, melyet folytat s amely természetszerűleg kényszeríti őt a prédáló kirándulások megismétlésére, meg nem szelidítik. A kereszténység felvétele pedig addig mindig a nomád életmód biztos ellenszerének bizonyult, mert megkövetelte a letelepedést... A király maga állt a domokos rendiek mellé, hogy saját érdekében is támogassa munkájukat...

Mikor a magyar domokosrendiek a kúnokat a keresztyénség és a magyar királyság hatókörébe akarták vonni, ilyenformán nemcsak az egyetemes egyházat, hanem a középkori magyar birodalmi eszmét is szolgálták.

A domokosrendiek fellépése az 1220-as évek elején (történt)... Időközben a kúnok politikai helyzete is megváltozott. A tatárveszedelem már az 1220-as évek elején szövetségbe tömörítette a kaukázusi és kún népeket. Sikerült azonban a mongoloknak megbontaniok ezt az egységet s az egyedülmaradt kúnokra vetették magukat. Kötöny fejedelem Szubutáj mongol vezértől döntő vereséget szenvedett. A nagy területet vesztett s az újabb támadásnak kitett kúnok nyugaton kerestek segítséget s szívesen fogadták a közéjük jövő domokosrendieket... A domokosrendiek biztatására és az ő kiséretükben küldte 1227-ben Borc kún fejedelem egyetlen fiát Róbert esztergomi érsekhez, bejelentvén általa, hogy meg akar térni az egyházba és személyesen tőle akarja felvenni a keresztséget... A pápa legátusi megbizatást adott (Róbert érseknek) Kúnország területére, hogy ott igét hirdessen, kereszteljen, templomot építsen, püspököt nevezzen ki és papokat szenteljen fel... A térítési mű koronájául és biztosítékául, Róbert érsek az „új ültetvény" püspökévé Teodorik barátot tette, aki előbb öt esztendeig volt a munkában oly derekasan résztvett domokosrendiek magyarországi rendfőnöke...

A milkói (kún) püspökség megalapítása, mely elsősorban magyar ügy volt, természetszerűleg magával vonta a Magyarországról Moldvába ill. Havasalföldre tartó kivándorlást is. Alapos okaink vannak rá, hogy az óromániai magyarság és szászság őseinek kitelepedését ezzel az eseménnyel hozzuk kapcsolatba... Kétségbevonhatatlan az, hogy a tekintélyesebbik rész a tatárjárás után, a XIV. századtól egészen napjainkig vándorolt be, de a későközépkori folyton szaporodó adatok már bizonyítják azt, hogy a középkorvégi moldvai magyarság és szászság olyan je-

lentős tömegeket és civilizációs súlyt képviseltek már a román állami élet első megnyilvánulásainak korában, hogy betelepedésüket bátran tehetjük legalábbis a románokéval egy időpontra. Ami pedig ezt az időpontot illeti, nincs semmi okunk kétségbevonni a pápai bulla állítását, hogy t. i. a kún püspökség területén már a XIII. század elején éltek magyarok, szászok és románok...

Mint látjuk, Makkai eredménye még eléggé bizonytalan. Kivándorlást és kitelepedést mond s ezek a szavak a csak eddig is végigkövetett vizsgálatok után nem felelnek meg nekünk. Ezután már pontosan kell használnunk a fogalmakat s mi nem mondhatunk egy magyar hatalom alatt, magyar területen végbemenő népmozgalmat kivándorlásnak, vagy kitelepedésnek. A moldvai, ill. havaselvi, azaz óromániai magyarság őseiről beszél aztán Makkai. Bizonyára azért teszi ilyen nagy területre a kun misszió s az ezzel összefüggőnek gondolt magyar telepedés körét, mert nem tudjuk, hogy meddig terjedt a milkói püspökség s hol volt a központja, Milkó városa elpusztult, valószínűleg a tatárjáráskor s híre-hamva se maradt. A régi írók azonban kételkedés nélkül a Milkó folyó s Focşani mellé tették, a Kárpátokon kívüli magyarok megmaradt utódai, a moldvai magyarok közelébe, befolyásolva a maguk korabeli állapottól. Az a tény azonban, hogy a Milkó folyó mellett nincs régi magyar telepedés nyoma – ami miatt Lükő a püspökség székhelyét Havaselve nyugati felére, a Kárpátok alá tette, ahol több Milcoiu nevű helyet talált s a legbővebben vannak a kun nyomok is (215: 103. o.) – meggondolkoztató s óvatosságra int. Maga Makkai is óvatosan határolta körül a püspökséget, az Olttól a Délmoldváig (legalábbis a Szerettől nyugatra) elterülő síkságra gondolva azt (23–4. o.) Ha tehát telepítéssel is járt a kun püspökség szervezése, csak ezen a területen (s ebbe beleesik az általunk vizsgált terület is) s nem az egész későbbi Ó-Románia területén lehet szó kun-misszió korabeli magyar telepekről.

Azt nem lehet nem elképzelnünk, hogy királyságunk egykori hódító és térítő akciója a kunok ellen,

ne lett volna a keleten történő magyar településnek is hasznára. Ugy látszik azonban, hogy meg kell különböztetnünk az ilyen mesterséges folyamatot, mint a kunok elleni is volt, a természetes magyar népi hódítástól, mely a honfoglalástól kezdve királyságunk hatalmának első megtöréséig, az Árpádház kihaltáig s szomszédságunk megszilárdulásáig folytonosan előre haladt s melyre minden katonai szervezés támaszkodott. Ez a kettős folyamat, a természetes népi kiterjeszkedés folyamata a folyóvölgyeken keresztül a Kárpátok gerincén túlra s a kiterjeszkedő nép hadi szervezése már a Szörénységben is látszott, de teljes egészében csak a Kárpátok végigkövetése után fog látszani. Egyelőre csak utalunk erre a később bővebben kifejtendő eredményre, hogy megkereshessük annak a magyar népnek a természetes hátterét és szórványos kiterjedési irányát, melynek segítségével német lovagok s domonkosok felvették a harcot a pogány kunokkal s a magyar király, birodalma biztonságára, várakat épített.

Mint ismeretes, Erdélybe körülbelül a X. század második felében nyomult be a Maros mentén a már idézett Ajtonnyal rokon Gyula törzse, Gyulafehérvár és Enyed környékén, Erdély legősibb magyar vidékén foglalva központi szállást. Innen hódította meg a Marostól délre eső részeket, melyeket Szent István királyi megyévé szervezett, Fehér megye néven. Ez a megye, mely sokáig egyetlen szervezet volt a Maros alatt, Gyulafehérvártól a későbbi Háromszék legkeletibb részéig terjedt összefüggő területen. Ezt ugyan ma már nem tudjuk teljesen rekonstruálni, mert az olevelek feltünedezése idején már a közben idetelepedett szászok és székelyek szaggatták meg a megye területét, de a későbbi, XIII. és XIV. századi adatokból nyert Fehér megye-kép is tanulságos. Szigetekben még mindig elért ekkor Fehér megye Háromszék keleti részéig, amint ez a 2. sz. térképen látható, délen pedig határőrző várak (Talmács és Törcs) és falvaik tartoztak még Fehér megyéhez (Icz-

kovits Emma: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp. 1939.).

Nem tudom, mennyire van meg a régi Fehér-megyei magyarság kibővítésének a lehetősége dél felé. Az okleveles korszakban ismert két legdélibb pont, Törcs és Talmács vára a XIV., illetve a XV. század közepe táján tűnik fel először. Ebben az időben már kialakultak nagyjából határaink a Kárpátok gerincén. Ugylátszik azonban, hogy a hegygerincet, mint határalkotó tényezőt, ez idő előtt, talán mondhatjuk úgy, hogy a várhoz kötött harcok ideje előtt, a könnyen mozgó s könnyű fegyverzetű lovascsapatok harcai korában, nem tudták még értékelni. Ha majd végigkísérjük a Kárpátokat, világosan látni fogjuk, hogy nem a hegyek tetejére vezetnek a legrégibb határőrző nyomok, hanem földrajzi övezetek, a Kárpátok külső nyúlványainak a széleire, amint ezt a legutóbb vizsgált terület Buzău és Prahova megye Les, Kapus, Vámos, Szemes adatai is támogatják. Az látszik tehát valószínűnek, hogy a középkori Fehér megye magyarságának s az egész magyarságnak nem Törcs és Talmács voltak a legdélibb kiterjedési pontjai, hanem Les, Kapus, Vámos és Szemes.

A feltételezett fehérmegyei magyarságon kívül, talán nagyobb mértékben, székelyeket kell keresnünk Havaselve északkeleti része magyar nyomai mögött, hiszen nem hiába nevezhették el e terület vármegyéjét Săcueni-nek. Săcueni megyével csak a többi székely széktől különböző időben és módon települt háromszéki székelység áll összefüggésben. Háromszék három székének*, a Sepsi, Orbai és Kézdi székeknek a székelyei minden valószínűség szerint az egykori Fehér megye területén éltek a XII. században a mai Szászsebes, Szászorbó és Szászkézd környékén. Innen vonta ki s költöztette át őket mai lakóhelyükre a magyar király a XIII. század második negyedében, hogy a szétszórt szászokat egy néppé tegye, őket pedig a keleti részek

*) A székelységre vonatkozó részek Mályusz egyetemi előadásai után.

védelmére használja fel. Fel kell tennünk, hogy Háromszék valamelyik székének a székelységéből a Kárpátok külső lejtőjére is került valami néprész, hogy az ottani védelmet elláthassa. Eme feltevésünkhöz az eddigi okok mellé (hogy t. i. egykori magyar népesség nyoma s Săcueni nevű megye található a Kárpátok gerincén túl s a keleti részek védelmére parancsolta a király a székelységet, s ezek már magukban elegendőek volnának feltevésünk bizonyítására) egy újabbat is felhozhatunk. Székely nyelvjáráskutatásai alapján megállapította Horger, hogy a háromszéki magyarság továbbterjedt Háromszéknél, mégpedig északra Csíkszereda felé, amely város körül 13 falu nyelvjárása őrzi a háromszéki eredet emlékét s délre, Hétfalu felé, melynek egykori, Fehér megyei törzsmagyarságát szinte teljesen elszékelyesítette (109: 79. o.). Ha tehát van adatunk a háromszéki székelység kiterjedéséről, Săcueni megye s szomszédos területei magyar neveinek kényszerítő hatása alatt ezt a kiterjeszkedést a Kárpátok gerincén túlra is fel kell tételeznünk.*

Az időt tekintve, a XII. század végétől a XIII. század közepe tájáig történhetett ez a valószínű fehérmegyei magyar és székely megtelepedés a Kárpátok Havaselve felé eső oldalán. Ebből az időből s ezektől a magyaroktól származhat tehát az itteni magyar nevek legősibb rétege.

Az az újabb eredetű, a várvédelem fogalmi körébe tartozó névcsoport, melyet külön soroltunk fel, még további, későbbi időkre vonatkozó vizsgálatra is kényszerít bennünket. A nagyszámú puskás, dárdás stb.

---

*) Nem hagyhatjuk említés nélkül ezzel kapcsolatban az erdélyi csángók első csoportja (l. az 1. sz. térképen: a gyimesi és Bukovinából visszatelepített székely eredetű csángókon kívüli csángók) eredetének a kérdését sem, hiszen e helyen néhány szóval elintézhetjük. Ezek eredetéről a század elején vita folyt (Horger (109) és Erdélyi (121). Ebből a vitából kiviláglott, hogy egyáltalán nincs tisztázva: melyek csángó faluk s melyek nem. Biztosan csángó a Brassó melletti hét falu (Hétfalu), ennek a lakossága is csángónak hívja magát. Apácáról, Krizbáról s az

nevek későbbi, XIII., XIV. századi magyar életet is sejtetnek e területen. Ha e neveket igazolják a történeti tények, akkor a középkor derekán is magyar nép magyar élete folyt még a Kárpátok külső lejtőjén.

Nos, úgy látszik, hogy Havaselve északkeleti csücske, a legjobban kiépített középkori kárpáti út, a forgalmas Tatárhágó által a legszorosabban Erdélyhez kapcsolt kárpátontúli sáv, a két oláh vajdaság közti vidék, volt legtovább magyar király alá tartozó terület. (Ezért is maradtak rajta meg bőven a magyar nyomok.) Elekes Lajos így ír róla (241: 23. o.): »Ez a terület sokáig vitás volt a két vajdaság között, eleinte pedig, úgy látszik, nem tartozott egyikükhöz sem, hanem közvet-

---

újabb eredetű Barcaújfaluról Horger nem tudta, hogy lakói csángók s csak azt jegyezte meg róluk, hogy „újabban ezeket is csángóknak kezdik nevezni". Csángóknak veszi ellenben Halmágyot és Zsombort. Erdélyi csodálkozott, hogy Horger nem tudott Apáca, Krizba s Barcaújfalu csángóiról. Kibővítette ő még a csángó faluk sorát Bodolával, Nyénnel (vagy Keresztvárral), Hidvéggel, Árapatakkal s Erősddel, melyeknek lakói a többivel együtt, Hétfalun kívül, nem nevezik magukat csángónak, csak a környező falvak illetik őket e névvel, amit ők szégyelnek. Losonczi még a Szebentől nem messzi lévő Szakadátot is hozzáadta a sorhoz (144: 18. o.). Lehetne még azt bizonyára tovább is bővíteni, legutóbb egy csángókról szóló előadáson méltatlankodott egy mellettem ülő öregúr, amiért az előadó nem vette be Felsőrákost a csángó falvak közé.

Az ingadozásnak az az oka, hogy a csángó, mint gúnynév (136) az újabb időkben mindazokra a magyarokra átragadt, akik egységes magyar tömbtől elszakadva, idegenek között élnek. Eredetileg azonban nem ezt jelentette a csángó Délerdélyben, mert ebben az esetben, mindazon szigetek magyarságának, mely az egykori fehérmegyei magyarságból szászok és oláhok közt megmaradt, ma csángónak kéne lennie. Az a valószínű, hogy a csángó eredetileg a furcsa, kevert beszédűt, nyelvjárásút jelentette s ilyen csángó beszédű falvak ott keletkeztek, ahol az ősi fehérmegyei magyarság újabb székelyekkel keveredett. Ezek szerint az erdélyi csángók első csoportja: fehérmegyei magyar-székely keveréke s ilyen Hétfalun kívül Bodola, Nyén, Hidvég, Árapatak, Erősd s talán Zsombor és Halmágy lakossága. Térképre csak ezeket a falvakat rajzoltam (1. sz. térkép) s Fehérmegye szigetfalvai közül csak azoknak a nevét írtam fel, melyek idővel, a székelyekkel keveredve csángó falvak lettek. (2. sz. térkép).

lenül magyar fensőbbség alá. I. Lajos király, amikor 1358-ban megengedte a brassai kereskedőknek, hogy »inter Bozam et Prahom« szabadon járjanak áruikkal úgy intézkedett, mintha ennek a vidéknek nem volna más ura, holott a havaselvi vajdaság – s csírájában a moldvai is – már megvolt.« Nagy Lajos 1358-iki oklevelében bővebben idézve, arról a területről van szó, melyet a Bodza, Prahova, Ilonca, Duna és Szeret folyók határolnak. (Sz. Oklt. I: 65.). E terület keleti sarkában van a Borcea mellett a már említett Făcăeni község, mely valamikor a hagyomány szerint a Teleajen melletti hasonlónevű tanyával összeköttetésben állott, lakói »pogány nemzetségek« örökös üldözöttei voltak s itt telepedtek le. Vajjon nem mi rólunk ferdült el »pogány nemzetséggé« e magyar nevű falunak a hagyománya? Nem lehetetlen, hiszen még Nagy Lajos korában is magyar hatalom szomszédságában élt a Duna mellett. 1352–8 között Kont Miklós erdélyi vajda az Ilonca és a Bukaresten keresztülfolyó Domboica között harcolt Drágmér oláh comesszel, Domboica várának kapitányával (Melich, M. Ny. XXI/1924) 172. o.). Ezek az adatok .nemcsak a messzi Făcăeni falu magyar eredetét teszik valószínűvé, hanem az időben sokáig tartó magyar uralmat is Havaselve északkeleti részén.

d. Tudásunk és tapasztalatunk így nő folyton, ahogy mindjobban közeledünk Moldva felé, érdeklődésünk legkorábbi, legelső területe felé. Az eddigi esetek után joggal feltételezhetjük, mostmár, hogy a moldvai magyarok, a »csángók« eredete is, a magyar nép Kárpátok gerincén túli kiterjeszkedésével és az egykori magyar birodalmi határrendszerrel van összefüggésben.

Maradjunk azonban eddig követett módszerünknél. Már eddig is jelentős számú magyar földrajzi nevet idéztünk Moldvában Rosettitől és Weigandtól. E két tudós adatait kiegészítette még Lükő a következő nevekkel (217: 33–6. o.):

Moldvabánya vidékén:

Somuzu, a Moldva mellékfolyója = Somos; Halmu domb – Halom;Mediasca patak, a Moldvába ömlik balról = Meggyes(ke); Molna patak u. ott = Malom (ómagy. molun, molnut); Deleleu hegy = Delelő; A falvak közül Giulesti = Gyula; Leucusesti = Lökösfalva; Lucacesti = Lukácsfalva; Monarar = Molnárfalva; Rauseni = Ravaszfalva; Veresti = Veresfalva.

Karácsonykő vidékén:

Cuejdiu patak, dombok, falu = Kövesd; Almasu és Almaselu patakok és falu = Almás; Ceuca domb = Csóka; Gabur patak, Gaburesti falu = Gábor; Ilisesti falu = Illyés; Maghera patak = Magyar; Saucesti elpusztult falu = Szőke; Versesti falu = Veres.

A Moldva felsőfolyásánál:

Humora patak (régebben Homor) = Homor(ód); Petac patak = Patak; Demacusa patak és falu = Domokos; Sacries falu = Szekrényes.

A Beszterce mentén felfelé:

Somuzu havas = Somos; Grintiesu havas, patak és falu = Gerinces; Cristisoru havas és Crâstisoru patak = Keresztes; Rareu havas = Ráró madárnév; Sarui patakrendszer = Sár.*)

Ezekkel az adatokkal már annyira meggyarapodtak Moldva magyar eredetű földrajzi nevei, hogy térképre csak a folyó- s a hegynevek egy része fért rá.

A magyar eredetű nevek nagy száma mellett még az könnyíti meg Moldvában a magyarság kutatását, hogy itten nem szívódott fel teljesen a. magyar nép az oláhságbán, mint a Szörénységben s Havaselvén, hanem ma is százezres tömegben él. Nem nehéz rájönni a gondolatra, hogy ha ennek a nagy számú, részben gyarapodó, terjeszkedő, sokhelyt pedig elapadó népességnek a legrégibb rekonstruálható telepedési képét megrajzoljuk s térképre vetítjük, a földrajzi nevek mellé újabb nagyjelentőségű támpontot kapunk e magyarság eredetének a megállapításához. Ezt a munkát a román Nastase végezte el, az egyik legrégibb, legbővebb és legmegbízhatóbb leírás, az 1646-iki állapotot megrögzítő Bandinus-jelentés alapján. Eredményül ezt kapta (211: 74–82. o.)

*) A falvakat és Magheru patakot, melyet nem találtam, nem rajzoltam a térképre. (4. sz.)

Bandinus 42 moldvai magyar településről őrzött meg számunkra pontos és megbízható adatokat... Ezeknek térképre vetítése megmutatja a moldvai magyarok letelepedésének földrajzi karakterét.

Bandinus idejében a településeknek két különböző arculata van. A térképen /4. sz./ világosan látszik, hogy egy csomó magyar telep egymástól jól megkülönböztethető, elszigetelt és távoleső csoportokban tömörül; ezek a csoportok következők: 1. a sós-tázlói csoport (Lukácsfalva, Alfalu és Szalonca); 2. a tatrosi csoport Godza- (és Gorzda-)falva /ma Gorzafalva/, Sztánfalva, Ujfalu, Völcsök, Bogdána és Mánfalva falvakkal; 3. a bákói csoport Paskán, Forrófalva, Bogdánfalva, Hidegkut és Terebes községekkel; 4. a román csoport Tamásfalva, Dsidafalva, Domafalva, Szabófalva, Lökösfalva, Steckófalva községekkel; 5. a herló-kuthnári csoport Amadzsejjel, Szerátával és Sztrungával. A térkép jól kidomborítja ezeknek a települési csoportoknak földrajzi helyzetét és különleges kapcsolatait a fontos folyóvölgyekkel: a Tázlók egybefolyásával, a Kászon, Ojtoz, Tázló és Tatros találkozásával, a Beszterce Szeretbe ömlésével és a Moldva Szeretbe torkollásával; csupán a Szeret balpartján lévő csoport, a herló-kuthnári, esik ki a fontos folyóvizek kapcsolatából. Fontos egyúttal azt is megemlíteni, hogy a sós-tázlói kivételével a másik négy magyar települési csoport egy-egy város körül tömörül: Tatros, Bákó, Román és Herló-Kuthnár körül.

A többi magyar település néhány magyar csoportnak valóságos szétszóródását mutatja s ilyen a legtöbb 1646-ban fennállott moldvai városban található: Karácsonykőben, Nemeben, Szucsáviában, Bajában, Jászban, Vászlóban, Barládban, Huszban, Galacban, Csöbörcsökben; ezekhez a szétszóródott magyar településekhez tartoztak azok is, amelyek Bandinus idejére már eltűntek Szeredvásárból, Takucsból és Gyulából.*)

A Bandinus által ismert 1646-iki magyar településekből csak 13 van a Szerettől keletre, ettől nyugatra viszont 29. Nyugatra 4 magyar település-csoportot találunk, keletre azonban csak egyet látunk. Ilyenformán a Szeret völgye határnak látszik, amelyen át, kelet felé a magyar település csak elszórtan, szórványosan terjedt.

...Ma a Szeret balpartján és baloldali mellékfolyóinak völgyeiben számos falut találunk magyarokkal... 1646-ban e falvak közül – a legtöbbje ősi és románok által lakott ebben az időben – még egyikben sem laktak magyarok; minden szeretmenti magyar község kivétel nélkül a folyó jobbpartján volt.

Ebből a megállapításból még jobban kitetszik, hogy a Szeretnek határszerepe volt a magyar elem expanziójában nyugatról kelet felé; sőt úgy látszik, hogy ez a határ igen határozott,

*) A neveket a Bandinus használta formában fordítottam.

éles jelleggel bírt, amennyiben egyetlen egy magyar települést sem találunk a Szeret völgyének a bal partján, akkor, amikor a jobbparton két települési csoport is van, két fontos folyóvölgynek, a Beszterce és Moldva völgyének a torkolatában, ahol két város uralkodik: Bákó és Románvásár.

Természetes geopolitikai és földrajz-történeti konkluziója ennek, véleményem szerint, hogy a Szeret vonala a magyarok kelet felé való településének a határa volt. Ha – amint ezt felteszik s hiszem is, hogy igaz általában – a nyugatmoldvai legrégibb magyar elemet a XII., XIII. és XIV. századi magyar uralom telepítette (amely uralom a moldvai Kárpátok keleti lejtőjére is kiterjedt), akkor ez az uralom területileg a Szereten túl terjeszkedni nem tudott: legalábbis a folyó középső szakasza, mintegy kicövekelve a magyar telepek csoportjaival a Beszterce és Moldva torkolatainál, a magyar állam keleti határa volt a moldvai állam megalapítása előtt.

Ezen a hamar kapott eredményen az eddigiek után most már nem csodálkozunk. Kérdés azonban, hogy lehet-e olyan biztosan alapítani Bandinusra, mint ahogy azt Nastase tette? Bandinus mindenben igen alapos és megbízható. Ugy látszik azonban, hogy nem járt be minden 1646-ban megvolt magyar falut. Domokos Pál Péter legutóbbi könyvében (223) 32 ma katolikus, tehát magyarok által lakott helységet sorol fel melyek már 1646 előtt léteztek. Természetesen ezek javarészében Bandinus idejében még nem lakott magyar. Nastase »számos« falut említ a Szeret balpartján, melyekben ma magyarok laknak, de amelyek ősi román falvak s 1646 előtt nem volt bennük magyar. Ezek kihagyásáért tehát nem illetheti vád Bandinust. Néhány említetten maradt faluban azonban már 1646 előtti magyarságot is feltételez Lükő (217: 24, 40. o.). Ilyet már Nastase is felhozott (Berendfalva) s ezt Lükő még Acélfalvával, Miklósfalvával, Iugánnal, Bírófalvával, Halassal egészítette ki a románvásári csoport körül s Ónfalvával és Dormánfalvával a Tatros mellett. E falvakat hozzápótoltam Bandinus adataihoz (4. sz. térkép). Ugy látom azonban, hogy ezek (s a talán még ezután) utólag előkerülő 1646-iki magyar falvak nem változtatják meg Nastase megállapításának a lényegét,

hogy t. i. a magyar hatalom s a magyar telepedés a Szeretig, mint határig terjeszkedett s azontúl csak szórványosan haladt.

A Szeretnek a határjellege ugyanis még a magyar telepek földrajzi helyzetének vizsgálatánál is jobban kidomborodik, ha a moldvai magyarságnak ugyancsak Bandinus által ránk hagyott, tehát 1646-iki névsorát elemezzük. Ez igen tanulságos feladat, egyelőre azonban csak nagyjából érintjük, amennyire bizonyításunkhoz szükséges. Később még idézni fogunk e névsorból s akkor meglátjuk, hogy a Szeret balpartján levő helyek lakosainak névsora milyen mozgó s ennek megfelelően főleg milyen alkalomszerű népséget tüntet fel. Jászvásárban, Vászlóban, Barládban, Galacban dominálnak a helynevek utáni családnevek. Részint Moldvában magában történő mozgást árulnak el ezek (Szucsvai, Kuttnári, Herlai, Huszti, Vászlai, Barládi, Tatrosi, Galaczi), részint pedig messzebbről való származást (Székely, Erdélyi, Baranyai, Egerbegyi, Fancsali, Miskóczi). Mozgásról, alkalomszerűségről tanuskodnak a foglalkozásnevek is (Mészáros, Csizmadia, Korcsmáros, Haláros, Kapás, Vincellér, Varga, Fazakas, Kádár Szíjgyártó) s a katona s egyéb nevek (Puskás, Darabant, Diák, Koldus stb.). Igy van ez Huszban és Csöbörcsökben is, melyekről a legbizonyosabb, hogy mesterségesen mozgó népből (előlegezzük: huszitákból) áll a magyar lakosságuk (van köztük pl. Tolnai is). Első pillantásra úgy látszik, hogy legnehezebb ezt a mozgalmasságot a herló-kutnári csoportról kimutatni. De már eleve gyanús e csoport, mert katholikus lakossága vegyes: magyar s német. S azt pedig nehéz elképzelni, hogy karöltve telepedett volna a régi magyarság a szászokkal. Hanem itt is (mint a többi vegyes magyar és szász lakosságú helyeken, pl. Hosszúmezőn, Moldvabányán, Szucsaván, Szeredvásáron) valami gazdasági alkalom, vagy városalapítási lehetőség telepítette le a magyart és szászt s ezt a mesterséges folyamatot másnak kell ítélnünk, mint a népi, hódító telepedés természetességét. Ez a gazdasági al-

kalom pedig Herló és Kutnár körül a szőlőművelés volt. A híres ború Kutnárnak a keletkezési hagyománya éppen ezzel van kapcsolatban, amint azt Bandinus leírta (3: 104. o.):

Kuthnár... Amint mondják, nevét a moldvai szőlők első ültetőjétől kapta. Régente ugyanis, amikor e tartomány Magyarország királyának adót fizetett, történt egy időben, hogy e tartomány vajdája Budára utazott a királyhoz, ahol a kiváló magyar borokat megízlelve, fájlalta, hogy az ő, bár nagyon termékeny tartományában bor nem terem.

Azért a királytól egy embert kért, aki a szőlőültetést kiválóan értette. Meg is kapta egy Gutnár nevű német személyében, aki a vajda meghagyására bejárta az egész tartományt, amelyben szőlőültetésre eléggé alkalmas hegyeket és dombokat talált. De mindeniknek elébe helyezte ezt a helyet, azzal a kifogással azonban, hogy városalapításra alkalmatlan, mert sem patak, sem folyó a közelben nem folyik. Erre nem tekintve, a jó bor reményében szőlővesszőket ültettek, kunyhókat építettek és a hely feltalálójáról Gutnárnak, ami azt jelenti: jó bolond, vagy amint némelyek magyarázzák: Gutnor = jó szél, nevezték el és azután a g-t k-vá változtatva, közönségesen Kutnár, vagy Kotthnár-nak írták. A kisszerű kunyhókból híres város fejlődött, ahol a szőlőre való tekintetből nemcsak a fejedelem, hanem Moldva összes előkelői, sőt a szomszéd Lengyelországból is sokan szőllős házakat vette és szőlőt művelnek.

A fentebbiek szerint tehát bizonyosan állíthatjuk, hogy az a magyar nép, mely a Szerettől keletre volt található 1646-ban, vagy üldözés révén került oda (husziták), vagy pedig a városi élet, munka-lehetőségek, ipar, kereskedelem s gazdaság vonzotta helyére. Ez okból kifolyólag aránylag újabb keletű s egyelőre, a legősibb réteg eredetének a kutatásánál, ki kell kapcsolnunk a vizsgálatból. Így a Szeret vonala valóban éles határként mered elénk, melytől nyugatra vannak a legősibb moldvai magyar telepek.

A Szeret és Kárpátok közötti részen, mely mint a 4. sz. térképen is látható, sűrű magyar nyomokkal van tele s még ma is jelentős számú magyarság él rajta, Lükő Gábor teremtett rendet. Dolgunk könnyű, csak idéznünk kell terjedelmes vizsgálatainak eredményét, mely megbízhatónak bizonyult. Megállapította Lükő,

főleg nyelvészeti s néprajzi érvek alapján, (217), hogy a moldvai magyarság két, egymástól különböző magyar népből áll. Az egyiket, mely Románvásár és Bákó körül él, moldvai-magyarnak, a másikat, a Tatros folyó mentit, moldvai-székelynek nevezte. Az előbbi a szamosvölgyi kultúrkörhöz tartozik s e szerint onnan kellett származnia. Az utóbbi a székelységnek kiegészítő része s a székely, vagy ahogy Lükő mondja, a marosvölgyi kultúrkör tagja.

A kétféle származású moldvai magyarság azonban, folyton terjeszkedve, idővel érintkezésbe került egymással. Mint a 4. sz. térképen látjuk, Bandinus korában – s mindvégig is a Románvásár-vidéki magyar, moldvai-magyar csoport volt a legerőteljesebb s belőle, dél felé, a moldvai-székelyek felé, sok falu rajzott ki. Az érintkező területeken pedig összekeveredett egymással a moldvai-magyar és moldvai-székely (különösen Bákó körül) és tekintve, hogy leginkább ezen a helyen vizsgálták a kutatók a csángókat, sokat írtak róluk s leginkább székely eredetűnek gondolták az egész moldvai magyarságot. Lükő azonban nemcsak néprajzi és nyelvészeti, hanem földrajzi s történeti érvekkel is erősen elkülönítette egymástól a kétféle magyart Moldvában (217:29–38. o., l. párhuzamosan a 4. sz. térképet is):

A földrajzi és történeti tényekből a következő tanúságokat vonhatjuk le:

A székelyek csak a XIII. század végén és csak kényszerűségből települtek a Tatros völgyénél északabbra. Bákó környékére a határokon is túllépő osztrák hatalom üldözése elől menekültek, ennél is feljebb: Bukovinába pedig csak az idegen (osztrák) telepítési politika vitte őket.

A tatrosvölgyi székelység a gyimesi és az ojtozi szorosokon keresztül két ponton is érintkezik a Székelyfölddel s néprajzi szempontból annak szerves kiegészítő része.

A Székelyföld politikai határa nem esik össze a Szeret és az Olt vízválasztójával, hanem a Tatros és az Ojtoz felső medencéit is a Székelyföldön belül keríti, tehát a földrajzi és néprajzi határ között halad itt. A néprajzi határ korábbi keletű, mint a politikai. A székelység a Tatros völgyén elsődleges települési te-

rületet foglal el. Az Ojtoz, Tatros és Tázló folyók összefolyásánál, a Brassóból a Fekete-tenger, másrészt az Észak-Moldva felé tartó utak találkozásánál, Tatros városa közvetlen környezetében, Moldva egyetlen sóvidékén helyezkedik el itt a székelység és ő a sóbányák legelső újabbkori művelője. Ennek következménye, hogy a sóvágó munkások itteni oláh neve magyar eredetű: sâlgau (sóvágó). A Tatros völgyének magyar toponimiája is azt bizonyítja, hogy a néprajzi határ itt korábbi, mint a politikai. A politikai határ a XIV. század végén valószínűleg kisebb-nagyobb ingadozások után találta meg végleges helyét a földrajzi és a néprajzi határ között.

A moldvai-magyar elem csoportjai földrajzilag sem függenek össze Székelyfölddel, azért ezek eredete mindig problématikus volt.

...A XVIII. század óta Bákó vidéke élénk összeköttetésben állott Székelyfölddel, különösen Csikkal. Ez a kapcsolat azonban nagyon egyoldalú volt, mert a székely kivándorlással ellentétes irányú magyar bevándorlásról nincs tudomásunk. A székelyek viszont szintén csak külső kényszer következtében jöttek idáig a XVIII. század végén s mivel e kényszerítő körülmények a régebbi korokban nem álltak fenn, nincs jogunk feltételezni, hogy a XVIII. század előtt nagyobb tömegek jöttek volna ide a székelységből.

Románvásár vidékére a XVIII. századvégi bevándorló székelységből alig jutott el néhány jelentéktelen kis csoport... A Románvásár körüli magyarság ugyanis a XVIII–XIX. században olyan életerős és szapora volt, hogy nagyobbszámú bevándorlót nem fogadhatott volna be, hiszen maga is újabb és újabb rajokat bocsájtott ki magából éppen a XVIII. század végén s a Szeret balpartján egész sorát alapította a falvaknak... A románvásár-vidéki magyarság ezek szerint a XVIII. században demográfiai szempontból sokkal erőteljesebb, mint a Bákó vidéki. De így lehetett ez már a megelőző korszakokban is. A XVII. század közepén Bandinus a Románvásár körüli magyar falvakban 1122 lakost számlált meg, a Bákó körüliekben meg csak 698-at... A XV. századból Románvásár vidékéről már hét magyar falut ismerünk, míg Bákó vidékéről csak hármat. Ez a nagy különbség ugyan részben talán más körülményeknek is tulajdonítható, mégis arra következtethetünk belőle, hogy a XVIII. században tapasztalható számbeli különbség igen régi keletű, s a moldvai-magyar népelem súlypontja mindig észak felé hajlott.

Ezek után bajos volna a moldvai-magyar csoportok nyugati magyar kapcsolatait délnyugati irányban: a Székelyföld felé keresnünk. Még kevésbbé tehetjük ezt toponimia alapján kikövetkeztethető legrégibb magyar telepek földrajzának ismeretében.

A magyar eredetű helynevek tanúsága szerint a Moldva és a Beszterce folyók középső és felső folyásának XIV–XV. szá-

zadi lakosságát jórészben magyarnak kell tartanunk. A magyar lakosság különösen Moldvabánya és Karácsonkő környékén volt nagyszámú és itt első településnek tekintendő, mert a legnagyobb földrajzi egységeket ő nevezte el. A magyar eredetű helynevek felvezetnek egészen a két folyó forrásáig, a moldvai-magyar csoportok tehát kisebb-nagyobb térbeli megszakításokkal a szamos- és tiszavölgyi magyarsággal is kapcsolatban voltak.

A moldvai magyarság közvetlen szamosvölgyi összeköttetései csak a XVI. század folyamán szakadtak meg, midőn a Moldva és Beszterce középső és felső folyásának magyar lakói mindnyájan eloláhosodtak.

Hogy Lükő a moldvai magyarságot ekképpen elrendezte, s kijelölte erdélyi kapcsolatait, csak az van még hátra, hogy Moldvába jutásának körülményeit és idejét próbáljuk meghatározni.

A székelységről, a háromszékiről, már mondtunk egyet s mást. Hosszú kutatások s sok bizzar ötlet után lassanként nyugvópontra jut e magyar néprész eredetének a kérdése. Erre teljes egészében nem térhetünk ki, csak azt a biztos tényt közöljük, hogy e nép nyugatról, valószínűleg Biharból keletre húzódott. A mai Székelyföldből legelőször Marosszéket és Udvarhelyszéket szállta meg, valószínűleg egy időben. E két helyen azonban nem állapodott meg, hanem a Maros és Olt vízgyüjtőmedencéjébe, Csíkba is áttelepedett. E frissebb települési folyamat is, egyes jelekből ítélve, már a XII. század közepén megtörténhetett.

E felső, északabbra élő székelység elhelyezkedésétől meg kell különböztetnünk az alsó, délkeleti, háromszéki székelység helyfoglalását. Mint már röviden érintettük, a legnagyobb valószínűség szerint az egykori Fehér megye mai Szászsebes, Szászorbó és Szászkézd vidékéről rendelte keletre a Háromszéket alkotó Sepsi, Orbai és Kézdi székely székeket a magyar király a XIII. század második negyedében.

A székelységnek ily módon való letelepedését mai lakóhelyén többek között a legrégibb Székelyföldre vonatkozó értesítések, a XIV. század elejéről váló pápai tizedjegyzékek is bizonyítják (4. sz. térkép). Ezek sze-

rint az erdélyi püspökségnek telegdi főesperessége foglalta magában Maros-, Udvarhely- és Csíkszéket a marosi, erdőháti (udvarhelyi) és csíki esperességekben. Rajta kívül még egy kis területű főesperesség volt a székelyek földjén, a kézdi. Kinyúlt azonkívül a háromszéki székelyekhez a fehérvári főesperesség is, a sepsi esperessége révén. (Ortvay Tivadar: M. o. egyházi földleírása a XIV. sz. elején. Bp. 1892:637–40., 645–7., 657–62. o.). Ez az egyenlőtlen beosztás minden bizonynyal a székelyek különböző idejű és módú megtelepedésével van szoros összefüggésben. Azért volt olyan nagy kiterjedésű a telegdi főesperesség, mert nagy számú volt az a nép, mely közösen s egy időben foglalta el Maros- és Udvarhelyszéket. S mert tovább terjedt a főesperesség is, mikor a népe is továbbtelepedett Csíkba. Háromszékben az egyházi beosztásokon is meglátszik hogy különböző fehérmegyei és székely székek népességéből tevődött össze az ottani magyarság.

Ily módon rekonstruálva s megvilágosítva a történelmi határainkon belül és kívül lévő magyarság legrégibb képét, keressük azokat az összekötő tényezőket, kutassuk azokat az egybekapcsoló körülményeket, melyekre ha nincs is adat, a kétoldali, összefüggő nyomok kényszerítő erővel utasítanak.

Ugy hiszem, a lényegét fogjuk meg a dolognak, ha a székelyek településében a folytonos keletre-húzódásra figyelmeztetünk. Akár királyi parancsból, akár népi vitalitásból, szaporodásból történt is ez a kelet felé terjedés (valószínűleg mindkettőből), tény, hogy Csík és Háromszék magyarsága egy régebbi, nyugatibb helyről terjeszkedett ki Csíkba és Háromszékbe. Moldvai magyar eredetű folyó- és helynevek s tatrosmenti székely falvak támogatják azt a feltevést, hogy ez a keletre húzódás nem állt meg Csíkban és Háromszékben, hanem továbbhaladt a Kárpátok külső oldalán. A földrajzi viszonyok teljességgel támogatják ezt a feltevést. Ahhoz, hogy az udvarhelyi s marosi székelység átterjeszkedett Csíkba, egy meglehetősen

nagy akadályt kellett legyőznie, a Görgényi havasokat s a Hargitát, melynek még a hágója is 1000 m felé jár. Az Olt medencéje után a több rétegződésű Kárpátok korántsem alkotnak olyan gátat, mint pl. a Hargita. A folyóvölgyeken kényelmes átmenetel kínálkozik a hegylánc másik oldalára. A hegy- s hágómagasságok, melyeket térképre írtam (4. sz.), alig nagyobbak itten, mint egy dombosvidéken. A Kárpátok keleten, a székelyföldi részen a legnyitottabb, a legkényelmesebb átjáró s a leggyengébb akadály. Ezért is elhisszük az adatoknak, hogy a népünk könnyű szerrel áttelepedett rajta s a Szeretig foglalt állást, addig terjesztve ki a magyar birodalom határát. Elég csak a térképre pillantanunk: másutt mindenütt egybeesik a határ a vízválasztóval a Kárpátokon. A keleti rész azonban kivétel: a határ jóval kijjebb halad itt, mint a vízválasztó, a Kárpátok legmagasabb vonulata (4. sz. térkép). Nem lehet ennek más az oka, csak az, hogy népünk túltelepedett a vízválasztón, a természetes határvonalon, mégpedig az adatok s a földrajzi tényezők útmutatása szerint a Szeretig kifutó lejtőkre, s ezekről szorult vissza-felé fölül a határ, hatalmunk gyengülése és a moldvai vajdaság önállósodása idején a Szeret vízválasztója, a Kárpátok legmagasabb vonulata felé, maga mögött, idegenbe hagyva a tatrosmenti székelységet.

S hogy ezt a továbbtelepedést egyéb okokkal is valószínűsítsük, utalunk mégegyszer Horger nyelvjáráskutatásaira. A kézdi medencében letelepedett székelység felduzzadt Csíkszereda köré s elárasztotta Hétfalut (109: 79. o.). Kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy a Tatárhágón a későbbi Săcueni megye területére is áthatolt s az Ojtozi-szoroson át a Tatros völgyét is benépesítette. Időben talán a XIII. század egész folyamára tehetjük a székelyek kinyomulását a Kárpátok külső oldalára.

S végül a »szamosvölgyi« kultúrkörbe tartozó moldvai magyarság áttelepüléséről még néhány szót. Kniezsa (390–2. o.) szerint a szamosvölgyi magyarság már a XI. sz. végén, vagy a XII. század elején, tehát a bete-

lepülő szászok előtt elfoglalta a Nagy-Szamosba ömlő Beszterce torkolata körüli vidéket, mert a besztercei szászok helynevei magyarból vannak átvéve. A XII. századi előbbrehaladást egy gyepünyom mutatja: a Szamosba ömlő Leses patak (románul părău Leşului) s a mellette lévő Les (Leşu) helység, amely talán a Borgói hágó védelmére a Nagy-Szamos és a Beszterce völgyébe letelepített magyarság előőrse volt«. Innen már a következő előrenyomulás a Kárpátok gerincén túlra történt. Valószínűleg felsőtiszai magyarság is jutott a Visón és Izán, meg a Borsai és Radnai hágón át Moldvába. Erről a magyarságról csak annyit tud mondani Kniezsa (385. o.), hogy a XI. században még nem volt Máramarosban, de az oláhok és rutének előtt érkezett oda, mert azok helynevei magyar nevekből származnak. Az erdélyi oldalról ítélve így a Szamos és Tisza völgyéből kerülhetett a magyarság a legkésőbb a Kárpátokon túlra, de a moldvai adatokat is figyelembe véve, ennek is végbe kellett mennie még a XIII. század folyamán.

5. Megkíséreljük, hogy a Kárpátok Vaskaputól Bukovináig történt vázlatos végigkísérése után az idézett kutatások alapján, röviden összegezzük az eredményt.

A »csángó« kérdés végső fokon a magyar honfoglalással van összefüggésben. Közismert dolog, hogy a honfoglaló magyarság zöme a dunántúli s alföldi sík és dombos vidékeken szerzett szállást, mert ez a vidék felelt meg kultúrájának, életmódjának s főfoglalkozásának, az állattenyésztésnek, halászatnak a legjobban. Ez a friss, erőteljes ifjú nép azonban nem állapodott meg első szállásterületén, hanem politikai vasfegyelmével s minden itt talált néptöredéket legyűrő energiájával folyton előrébbtolta szállásterülete széleit az első századokban. Nyugatra a Dunántúlon, bár itt volt a legnagyobb számú, nem nyomulhatott lényegesebben előrébb, mert egy szervezett nyugati birodalom, a német-

római császárság előtt volt kénytelen megtorpanni. Keleten azonban üres vagy gyérlakosságú folyóvölgyek s medencék szívták folyton kijjebb. S népünk kihasználta a földrajzi s történeti tényezők irányítását: 3–4 évszázad alatt, megszállva közben a folyóvölgyeket, átrajzotta a hegysorokat, még a legnagyobbat, a Kárpátokat is, mígnem egy új síkságra talált, a havaselvi és moldvai nagy összefüggő síkságra. Bizonyára egy újabb szállásterülete lett volna ez neki, ha bírta volna számmal, szaporodással s hatalommal az itt gyülekező ellenségek s új népek ellen.

Ezzel az emberi ésszel nem irányított, népi erőből folyó, természetes magyar expanzióval együtt jelentkezett a népére vigyázó, tudatos, szervező magyar politikai hatalom. Évenként ki lehet mutatni, hogyan védte e hatalom gyepükkel, majd várakkal az előreterjeszkedő népet. A jelek azt mutatják, hogy a legszélső öv a Kárpátok külső végződésének vonalában, a hegy és a síkság határán vonult. Szó sincs itt összefüggő adatokról, hiszen ilyenekkel még országunk területén sem rendelkezünk mindenütt a folyton előretolt határszerkézetet illetőleg. A körülményekhez képest azonban meglepően tisztán maradtak meg egy-két helyen a hegy és a síkság találkozásánál a magyar határvédelem nyomai. Legtisztábban Moldvában. A Kárpátok a Szeretig futnak itt ki s a Szerettől keletre kezdődik a síkság. S a Szeret vonalában még 1646-ban is és ma is, ott ülnek a magyar falvak, a legfontosabb stratégiai pontjain, szinte az ütőerein ennek a tartománynak: a folyók összefolyásánál s a Magyarországba vezető utak nyílásánál. Havaselve északkeleti részén is a Kárpátok végződésénél kaptuk a legjellegzetesebb határvédelmi adatokat. E két utóbbi területen a népi telepedésnek is éles határt szabott a védelmi övezet. Kivételnek csak az egykori szörényi bánság látszik. Ezen a részen nincs azonban olyan határozott választóvonal hegyvidék és síkság között, mint Havaselvén és Moldvában, egy-egy Kárpát-nyúlvány messze lenyúlik délfelé a folyók kö-

zött s ezek mentén, az úgy látszik tartósabb és intenzívebb magyar uralom alatt, a magyar nép is messze leereszkedett. A Zsilvásárhelytől nyugatra folyó Les patak s a magyar nevű falvak túlsúlya e város környékén arra enged azonban következtetni, hogy a tömeges település itt is a Kárpátok széléig s a lankásabb vidék kezdetéig történt.

Ugy látszik tehát, hogy a magyarság megülte a Kárpátokat köröskörül s úgy figyelte a Havaselvi és moldvai síkságokat, először minden bizonnyal azért, hogy mikép lehetne ott letelepednie, aztán pedig, hogy védekezzék az alatta mozgolódó török népek ellen. Nem az oromra, a Kárpátok gerincére ült azonban, ahogy mai szemléletünkkel gondolnók, mert ott nehezen tudott volna mozogni, harcolni, hanem a szélére, oda, ahol a Kárpátok kezdődtek, ahol a nagy, körbefutó hegységbe járható utak indultak a folyóvölgyek mentén. Fodor Ferenc, aki a magyar gyepűk földrajzi helyzetét vizsgálta, nem ír ugyan hegyeken lefelé haladó településről és gyepűállításról, mert talán úgy gondolta, hogy míg az Alföldről a Kárpátok gerincéig elért a magyarság, folyton csak felfelé haladt. De míg a Kárpátokig is elért, addig is át kellett vágnia egy-két hegyen s mivel a hegynek két oldala van, azt is megtapasztalhatta, hogyan kell a völgyeken leereszkednie s erősítéseket végeznie. S ha meg akarta védeni azt a területet, melyet a Kárpátok körbe ölelnek, Erdélyt, abban az időben, amikor még a viadalok s a hatalom kérdése a síkságokon s völgyekben dőlt el, át kellett rajzania a nagy határhegységet, hogy a folyók mentén s a völgyek bejáratainál (különösen a 3. sz. térképen látszik ez jól) elállja az útját telepedő néppel, torlasszal, várral a nagy, aldunai síkságok felől támadó török népeknek.

Akármilyen meggondolás, vagy terv szerint végezte is azonban a magyarság az előrehaladását, tény, hogy fontos stratégiai pontokon s a Kárpátok külső nyúlványainak szinte teljes hosszában egykori, vagy még ma

is meglévő magyar népesség mutatható ki. A Kárpátoknak ez a népi és katonai birtoklása azt jelentette, hogy a középkorban a Dunáig s a Dnyeszterig a magyar volt az úr. Előretolt magyar megfigyelőhelyek, őrségek, várak többhelyt találhatók a két folyó mellett s a XV. században a török veszedelem ellen készülő magyar hatalom egymásután erősítette meg ezeket. Vár állhatott, ha jó a szó megfejtése, Szörénység délkeleti végében az Orlea (= Váralja) nevű helyen. Az ettől nem messzi lévő Săcuiu nevű helyből ítélve, székelyek is résztvehettek, talán a mai Szászsebes, Szászorbó környékéről, az itteni végek védelmében (Lükő 215: 99. o.) Szörénytornyot s »más határvárakat« és a Bukarest alatti Gyorgyevót Zsigmond erősítette meg 1423-ban (Iorga 85: 84–5. o.). Nem volt védetlen bizonyára az Ilonca, Szeret közti rész sem, mely még Nagy Lajos alatt tényleges magyar területnek látszik. Laczkfi erdélyi vajda, akit Nagy Lajos 1343-ban nagyszámú székely sereggel küldött a tatárok elűzésére a Kárpátok előtti síkságokról, valószínűleg Havaselve és Moldva határterületén harcolt Moldvában, Barlád alatt Bandinus egy várrom helyét jelölte meg, ahol a néphagyomány szerint valamikor – igaz-e, nem-e – Szent László üldözte a tatárokat (3: 38. o.). Délbesszarábiában, a Duna torkolata közelében különösen Kiliát erősítették meg Zsigmond, Hunyadi s Mátyás, a tengernél meg Dnyeszterfejérvárt (Iorga 85:76–7. o.). Itt Martinotti jászvásári olasz misszióelőljáró 1779-iki értesítése szerint (Sulzer 15: III. 559. o.), Szent László templomot épített annakidején s ez a templom az ő idejében még megvolt, Jerney azonban 1844-ben már nem találta meg (41: I. 55. o.). Mátyás királyról többeknél is olvasható az az adat, hogy Péter kalocsai érseket, mivel nem vette be a törökkel kötött békébe az 1484-ben elesett Dnyeszterfejérvár helyreállítását, arculcsapta és élete végéig az árvai várba zárta (Iorga 85: 166. o. és Timon 9: Add. 40–1. o.), S végül a Dnyeszter mellett északabbra az eddig még megfejtetlen és rejtelmes Várhely (= Orhei) nevű város és

megye tartozhatott még, nevéből ítélve a külső, előretolt magyar megfigyelő s védelmi övbe.

Ilyen messzinyúlni tudó hatalom védelme mellett történt kb. a XII. század közepétől a XIII. század végéig a magyar nép megtelepedése a Kárpátok külső lejtőjén. Ez a hatalom nevelte az itt tért foglaló népe útján a szlávokkal, törökökkel keveredő, Balkánról jövő pásztornépet, az oláht, állami életre. Még igen tanulságos lesz e legkeletebbre eljutott magyar nép életének s mi ezzel szorosan összefügg, az oláhok államalkotásának első századait végigkísérnünk, mert további érvül szolgálnak ahhoz az eddig leírt települési folyamathoz, mely a Kárpátok gerincén kívüli legősibb magyar népet a helyére juttatta. Most csak egy közben érintett kérdésre keressük meg még a feleletet. Vajjon azt jelentette-e ez a messzenyúló nép s hatalom, hogy határaink tágasabbak voltak a középkorban, messzebb értek a Kárpátoknál?

Ezt a kérdést, érdekes, a magyar írók általában kerülik, a románok közül azonban ketten, Rosetti és Nastase, utóbbi szinte már a román tudományosság hagyományaként, határozottan előhozzák, azt hangoztatván, hogy a középkori magyar határ Moldva felé a Szeret folyónál volt. E dolog megítéléséhez tudnunk kell azt, hogy a határ fogalmai nem minden időben voltak azonosak, ma is változóban vannak. Belénk, magyarokba, a szent korona tan és hosszú állami életünk hatása alatt, belekövült a Kárpátok gerincén futó történelmi határunk képe. Nem volt Európának még egy olyan állandó határa, mint a miénk s ennek az értékét, hallatlan öntudatosító voltát mindnyájan tudjuk. Sokszor azonban ezek a történelmi határok kötöttek meg bennünket, amint ez főleg a »csángó« kérdésben látszik. Tudományunk sziklafalnak híve a Kárpátokat s a rajta futó határt, mindmáig el sem tudta képzelni, hogy a rajta kívül lévő magyar tőlünk, belőlünk ered, tehát velünk egy, s származtatta kúnból, besenyőből, mindenfajta, velünk rokon népből, vagy »kintrekedt« magyar-

ból. Politikánk pedig a középkortól egy szemernyit se gondolt s tett e határokon kívüli magyarok érdekében.

A középkor elején azonban nem voltak mai értelmű határok. Ennek a kérdésnek a kutatója szerint (Kring Miklós: A magyar államhatár kialakulásáról. Bécsi Tört. Évk. IV (1934) 3–26. o.) a minket érdeklő időben, a XIII. század közepéig a confinia szót használták határ értelemben s ez határvidéket, határmentét, végeket jelent. A csak így, körülbelül megjelölt határ nem vonal volt először, hanem valami végpont, meddig valakinek a joga, hatalma, ereje hatott. A mi esetünkben, ameddig a magyar király hatalma, joga, a ius regium hatott. Az ily módon meghatározott határ semmikép sem azonos a gyepűvonallal, vagy a várak vonalával ahogy ez a köztudatban él, mert nem egy adatunk van arról, hogy a gyepűn túl is adományozott birtokot a magyar király.

Ezt tudva, valóban tágasabb volt határunk a középkorban. Ha az itt-ott halványan látszó, gyupűn túli végpontokat nézzük, a Dunáig s a Dnyeszterig kell tolnunk a magyar határt, tehát bekerítette az a mai még Nagy-Romániát is. De ha nem tekintjük is e szórványos adatokat s a magyar király hatalmának, jogának keveseljük is a Dunáig, Dnyeszterig történt portyázásokat, hadjáratokat, az ott védett várakat s a német lovagoknak történt területadományozást, – a Szeret vonalán s a Kárpátok síksággal való érintkezésén belül, Moldvában és Havaselvén, úgy, ahogy a mellékelt térképeken látható, aránylag nagyszámú magyar nép, vagy már csak toponimia, városok, várak s a Loystha-féle birtokadományozás erősítik az egykori, idáig ható magyar ius regiumot. Ezek tanulsága szerint a magyar határ, az Árpádok alatt, teljes bizonyossággal legalább a Szeretig ért Moldvában s a Kárpátok végződéséig Havaselvén.

Mert ne gondoljuk, hogy a Kárpátok átkelhetetlen akadály. Ezzé csak képzeletünk tette. A szorosai örökösen nagy forgalomban voltak, csak ellentétes irányú forgalomban a koraközépkori magyarság népi terjesz-

kedésével szemben. Nézzünk egy néprajzi térképre: milyen nagy tömegben élnek a románok a szorosok mellett. Ezeken át, a régi magyarság kitelepülésének útjain, még a Székelyföld széleire is felnyomultak Bodza, Ojtoz, Gyímes, Békás, Tölgyes vidékén. A Kárpátok mindkét oldalán pedig, a nagy hegység egész terjedelmében, a középkori magyarság legszélsőbb szállásterületén, napjainkig egy kétfelé közlekedő román hegyi pásztornépség él, melyet a Barcaságban mokányoknak, Szeben vidékén cucujánoknak neveznek (Hintz 59: 6. o.), melynek havaselvi és moldvai – a vajdáknak jó jövedelmező – legeltetéséről 1418-tól kezdve folytonosan vannak okleveles adataink (Veress Endre: Erdélyiek legeltetése Moldva-Havasalföldében, Magyar Gazdák Szemléje 1928. 162–8., 209–28., 289–308. o.) s mely nyájaival számtalanszor teszi meg azt az útat, melyen a hódító magyar nép annakidején a nagy hegyet átrajzotta.

S ha nálunk hallgatnak is a források a határvonal változásáról, szólnak a románok. Kantemir, egykori moldvai vajda írta 1716-ban, valószínűleg vajdai hagyományként (6: 40–1. o.):

> Nyugat felé is sokkal nagyobb ma Moldva, mint volt valaha. Nagy István ideje előtt u. is az összes hegyek, amelyek Moldvát elzárják, Erdélyhez tartoztak s az ország ezen a részen keskeny volt. De amikor ez a fejedelem Mátyás magyar királyt vitézül többször legyőzte, az erdélyieket visszaszorította, akik kénytelenek voltak szerződések által elhárítani a nagyobb veszteséget és károkat. Az előírt békefeltételek szerint átadták nekik /t. i. a magyarok a moldovánoknak/ az egész hegyvidéket, amely által a két tartomány /mármint Erdély és Moldva/ elkülönült egymástól s megparancsolták azoknak a járásoknak, amelyek a Moldvába ömlő folyók között fekszenek, hogy ismerjék el a moldvai fennhatóságot. A Csirimusz forrásától a Szucsava, Moldova, Beszterce és Tortusz (Tatros) forrásvidékén át a Milkóig egy vonalat húztak, határválasztóul a tartományok között...

E soroknak megfelelően, melyek szerint az összes hegyeket« bekerítette a magyar határ Moldva felé (s ez egyezik elgondolásunkkal), a székelyek között is él egy

hagyomány a tágasabb magyar határról, amint erről Győrffy egy cikkében ír (160 : 104–5. o.):

Tudjuk.., hogy a székelyek évszázadok óta szívesen vándorolnak Moldvába... Abból a közismert székely nyelvi megkülönböztetésből, hogy „bémegyek" Moldvába és „kimegyek" Magyarországra, s abból a szomorú tényből, hogy csakugyan Moldvába vándorol bé a székely, talán arra is szabad következtetnünk, hogy írott történelmünk kezdetén Moldvának legalább egy része szorosabban is a Székelyföldhöz tartozott.

Ezt erősítené az alábbi néphagyomány: Czelder Márton oláhországi református magyar lelkész és misszionárius*) Missiói Lapok c. Galacon, Moldvában szerkesztett lapjában (1868, 6–7. sz., 87. l.) a székely és csángó telepítésről írott cikkében egyebek között ezeket írja:

„Van még egy figyelemre méltó emlékezet is, mely a székelyt ide vonzza. Egy ősi hagyomány a „Száraz-Szeretről" s alig van székely, ki ezt már gyermekkorában ne hallotta volna.

Erdélyből az ojtozi szoroson átjőve, az Ojtoztól mintegy 84, Galactól 7 mérföldre a tekucs-galaci úton, Ivest s a konátyi erdő közt van egy futóhomokkal telehordott patak, hová bizonyos időszakokban a szél homoktorlaszt épít mikor nagy messzeségre, Besszarábia felé a homoktorlat mint egy sáncdomb látszik. A székely ember Galac felé jőve, ha ideér, kalapját leveszi, mert ő eddig tartja a székelyek határát..."

S végül bezárva a kört, cáfolatul arra a Petrás közlötte sorokra, melyekkel e fejezetet kezdtük s melyek szerint semmiféle hagyomány nem él a csángók között származásukról, mintegy eredményül és jutalmul a hosszú út után, a moldvai csángók egy »nagy magyar királyról« szóló hagyományát leltük meg. Munkácsi írta le egy 1881-iki cikkében, melyben még kún elmélete felállítása előtt, a helyes úton próbálta megfogni – s ezért is érdekesek e sorok – e nép származását (65 : 205. o.):

...Míg a szláv kölcsönvételek mindnyájan ugyanazon alakot tüntetik fel, melyet a köznyelvben mutatnak: azalatt az utóbbi századokban átjött német eredetű szót, egy havi vándorlás alatt, folytonos kérdezősködésem dacára sem hallottam... Joggal vonhatjuk le a történeti tanulságot, hogy a csángók magyar

*) Róla később még lesz szó.

földről kerültek ki mai hazájukba s hogy e kivándorlás határozottan a szláv hatás után s a német hatás, tehát a Habsburgház uralma előtt történhetett. Él is még a monda az egykori nagy magyar királyról, ki a holt Szeretig vitte ki országa határait, ki őket – éppúgy, mint a székelyeket – fegyveres kötelességekre szorította; élénken emlékeznek még az apák meséire a boldogabb időkről, midőn nem hangzott még a bús panasz a Moldva és a Szeret partjain: „A magyarit hagyja elhányva a magyarok császára."

II. Vallási üldözöttek.

Csúnyább fejezetekre készítse a lelkét az olvasó. Mert ha kitelepülése után fejlődő életet élt is a Kárpátok gerincén kívüli magyarság (ezt majd később kikövetkeztetjük), a középkor végétől kezdve »elhányva« hagyta a magyarit a magyarok császára, amint ezt a tényt a moldvai csángók emlékezete szomorúan megtartotta. Nem tudhatjuk, hogy milyen mértékben követték az első településőket későbbi rajok. Azt tudjuk csak, hogy a moldvai csángók őseinek kivételével csakhamar az összes magyarok eloláhosodtak s vagy 5–600 éve olá hokként élnek a Kárpátok külső lejtőjén. Ebből azt gondolhatjuk, hogy nem erősítették újabb és újabb települők az első foglalókat.

Azok a magyarok, akik a középkor végétől napjainkig túljutottak a Kárpátokon, nem az egykori magyar birodalomnak hódító népe voltak már. Nem előretörő telepesek voltak többé, akik a magyar király hatalmát és erejét képviselték egy ifjú ország terjeszkedő végein. Hanem üldözöttek voltak, inkvizitorok és a magyarság idegen urainak az üldözöttei, földesurak leszegényült, nyomorult jobbágyai és egy gondozatlanul hagyott, örökösen mostohán kezelt s szociális bajokkal kínlódott néprészünknek, a székelynek a menekülő fiai.

S mint ilyenek, csak a megbujást, az elrejtőzést, nem pedig a hódítást kívánták lelkükben.

Magunk boldog szívvel követtük az eddigi adatokat s rendeztük, kutattuk népünk messzekiható nyomait. Szavunk mostantól kezdve megfogyatkozik, jobban a háttérbe vonulunk s csak a lelkünket keményítjük, hogy elő tudjuk szedegetni, a tárgy követelése szerint, népünk mérhetetlen pusztulásának dokumentumait.

1. Az első magyarok, akik már nem hódítókként, hanem megbújókként mentek a Kárpátokon kívüli, közben egyre szilárduló oláh vajdaságok területére, szerémségi huszita üldözöttek voltak. Kimenekedésük történetét így mondja el Karácsonyi János, aki, mint emlékszünk, belőlük eredeztette az összes moldvai magyarokat (139: 551–5. o.):

– A huszitizmus sehol másutt oly erősen meg nem gyökeresedett Magyarországon, mint Szerém vármegyében.

E vidék... polgárai... kapva kaptak annak a pár heves természetű fiatal papnak tanításán, akik 1410–16 táján Prágában megfordultak és a hitújítók buzgalmával, szertelenségével hirdették Husz János tételeit...

De midőn 1436-ban Zsigmond király megkötötte a csehekkel az egyezséget, azonnal követelte, hogy ezt Magyarországon is fogadják el és a magyar husziták térjenek vissza a kath. egyházba.

E célból a római pápa, a baseli zsinat és maga Zsigmond király is... Márkai Jakab ferencrendű szerzetes, a szigorú ferencrendüek vikáriusát bízta meg, hogy társaival együtt végigmenjen Magyarországon és a huszitákat szólítsa föl a kath. egyház tekintélyének elismerésére. Míg Zsigmond király élt, minden nagyobb baj nélkül ment ez...

/Zsigmond halála után azonban/, midőn Márkai Jakab 1439 április havában megérkezett a Szerémségbe, oly hatalmas ellenállással találkozott, szerzetestársait annyira üldözték és bántalmazták különösen Kamoncz városában, hogy karhatalmat kellett a támadók ellen kérnie. Albert 1439 május 28.-án adta ki a rendeletet a kalocsai érseknek és az országbírónak, hogy Márkai Jakabot és társait különösen Kamoncz ellenséges polgárai ellen segítsék.

A karhatalom 1439 július végén megérkezett, mert a király az ország összes haderejét a szalánkameni táborba rendelte és .

aug. 10-re maga is csaknem Kamoncz-cal szemben Kabol városához érkezett.

Márkái Jakab az ország főpapjaitól és főuraitól támogatva, most már keményen lépett fel a kath. egyházba viaszatérni nem akaró papok ellen és nevezetesen a belcsényi papot,... Bálintot törvényszéke elé idézte. Mivel pedig ez megtérni nem akart, átadta őt a világi hatóságnak, nevezetesen a kamonczi bírónak és ez tömlöcbe vetette. Ámde... Bálint párthivei közül egy Bálint nevű kamonczi szabó föllázította a népet, odarohantak a városházához és... Bálintot a tömlöcből kiszabadították.

Ez oly vakmerő tett volt, hogy végleg szakításra vezetett a magyar husziták és a magyar királyi hatalom közt. Vagy menekülni, vagy keményen bűnhődni kellett... Bálint pap és követői, kivált természetesen a bölcsényiek a menekülést választották s hihetőleg hajóra ülve, éjjel túlhajóztak a szalánkameni réven és attól kezdve nagyobb akadály nélkül eljutottak az Aldunán, majd a Szeret folyón Moldvába.

De miért éppen Moldvába, miért nem a közelebb eső Boszniába, vagy Törökországba mentek?

A politikai állapotok adják meg ennek a magyarázatát.

1431-ben ugyanis az egyik litva nagyfejedelem, Szvidrigál, arról álmodozott, hogy Csehország királya leszen és e végből szövetségre lépett a csehországi husziták táboritáknak hivott részével. Vele szövetségben állott Sándor moldvai vajda is és így a Csehországból menekülő huszitáknak e Sándor vajdának védelmet kellett adnia. A vajda befogadta országába a huszitákat, sőt... örült, hogy országába földmíveléshez, iparhoz értő emberek telepedtek.

1431-től 1439-ig elég idő volt ahhoz, hogy a magyarországi huszitáknak is tudomásukra jöjjön a fogadtatás, amelyben az ő hitsorsosaik Moldvában részesültek és azért irányították menekülésüket ezen országba...

Ez 1439-iki mellett egy későbbi, 1460-iki huszita-kiűzésről is van adatunk, egy hagyomány, melyet annakidején Bandinus jegyzett le (3: 32–3. o):

Husz város a hirhedt Husz János eretnek főnöktől kapta a nevét, minek története ez: Korvin Mátyás Magyarország királya az Úrnak 1460-ik esztendeje körül Tráciában a törökökkel hadakozott, mikor győztesen visszatért Budára, országában Sopron és Pozsony körül sok magyart és németet talált, akik a Husz-féle eretnekség ragályával meg voltak fertőzve. A prédikátorokat elevenen földbe ásatta, nehogy a tévely pestise tovább harapódzék, mindazokat, akiken ez a ragály fogott, Magyarország határairól Moldvába száműzte, kik közül az előkelő magyarok e helyen telepedtek meg és vezérük emlékére lakóhelyüket Husznak nevezték el...

A szerémségi s nyugatmagyarországi husziták mellett (amennyiben igaz a Bandinus-féle adat), Mátyás által kiűzött erdélyi huszitákról, mégpedig magyarokról és szászokról is megemlékezett Timon Sámuel, néhány, Apor Péterhez írott levelében, amint ezt már olvastuk. Timon adatát valószínűvé teszi az a körülmény, hogy Bandinus Nemcben (Németvárosban) 1646-ban egy huszitáktól származó, német nyelvű misékönyvet talált (3: 90. o.) s ez minden valószínűség szerint az erdélyi szászoktól származott.

E csökevényes értesítések után (melyeket nem ártana egyszer jobban megvizsgálni), főleg az érdekelhet bennünket, hogy hová telepedtek a kiűzött magyar husziták. Akármelyik fentebb említett helyről és időből valók is, az bizonyos, hogy Huszt városában, még ha nem is a prágai reformátortól kapta az a nevét, hanem egy Hus nevű oláh földbirtokostól, amint azt a román Melchisedec gondolta (a Cronica Huşilor-ban, amit azonban Lükő megcáfolt (217: 64. o.), magyar husziták telepedtek meg. Kérdés, hogy hol még e városon kívül? Auner a Huszttól délkeletre fekvő egykori Lucani falut, melynek elpusztulásáról és egykori magyar lakosságáról a XVIII. sz. végén Sulzer értesített (15: III. 560. o.), azonosítva a mai Lunca Banului-jal, huszitáktól származtatta (122: 16. o.). Lehetséges, hogy az a falu, mely Bandinus szerint (3: 33–4. o.) Huszt mellett volt, a Prut partján s 12 magyar házból (= családból) állott, de lakosai 1644-ben a nyomasztó adók miatt elköltöztek onnan, részint a szomszédos Tatárországba, Csöbörcsökbe, részint Huszt városába, szintén huszita település volt. Talán ez volt az a Szent-Jeromos falu, melyet Zöld Péter említ, aki egyébként legtöbbet tud a huszitatelepekről (17:104–5. o. Németből ford.):

A Huss-városában lévő magyaroknál az a bizonyos hagyomány, hogy ők azoknak a magyar huszitáknak maradékai akiket Mátyás király Magyar és Erdélyországból kihajtott, és akik egy részének a moldvai fejedelem megengedte, hogy itt letelepedjenek. Ezek Huss János patriarchájuk emlékére építették ezt

a várost, míg Prágai Hieronymus emlékére Hieronymus falut. Idővel, hogy kinek a hatására, nem tudni, elhagyták tévelygéseiket s visszavették a katholikus hitüket, amelyhez most hűen ragaszkodnak. A város azonban megtartotta a nevét, csak a falu nevét változtatták meg Szent-Jeromosra...

A husziták másik, talán népesebb részének nem engedték meg, hogy Moldvában letelepedjenek, ezért kénytelenek voltak a krimi Tatárország határáig vándorolni, ahol egy Csöbörcsök nevű helyen telepedtek le, melynek három oldala felől három falut építettek: Szent-Pétert, Szent-Jánost és Szent-Antalt. Elébb-e, vagy utóbb nyerték ezen helységek a neveiket, mint midőn már a katholikus hitre tértek, arról nincsen hagyomány. De hogy mind arra tértek, én, aki nálok voltam, bizonyítom.

(A híres csöbörcsökiek huszita eredetét, amit Zöld Péter állít, sok minden alátámasztja. A Prut melletti falu lakói, mint fentebb írtuk, Csöbörcsökre költöztek 1644-ben. Huszt magyar lakosságának 1646-iki névsorában sok Csöbörcsöki nevű ember van s ez a két helység szoros kapcsolatára vall. Meggyőzően bizonyítja e kapcsolatot az a tény, hogy Csöbörcsök magyarjai a XVIII. és XIX. század fordulóján, elhagyva falujukat, Huszt városába költöztek (Gegő 31: több helyen: 45., 69., 88. és Jerney 41: 37. o.), meg a Husz melletti Magyar-Korniba (Lükő 217: 180. o.). Mindez aligha lehet véletlen. Van azonban Csöbörcsök származásáról egy másik elfogadható hagyomány is, melyet Ráday Pál, Rákóczi követe írt le 1709-ben, tehát mintegy félszázaddal Zöld előtt, követségi naplójába (5: 190. o.):

Die 6. /decembris 1709/. /A csöbörcsöki pap/... beszélvén sok kérdezkedések között eredetét azon magyarok ott létének, hogy tudniillik minekutánna László király /I. Ulászló/ Várnánál megverettetett a' törökök által, és azután csak hamar magyar Neszter fejérvár is (mit törökül Akkermannak hínak, és a' Neszter partján a' tenger mellett van építve) kezökre esett, akkor maradtak el az ott való lakosokból most jobbágysága alatt lévén magának a' tatár hámnak, aki őket aga által több, Bucsákban levő jószágaival együtt kormányoztatja...

Hogy a csöbörcsökiek, amint Ráday írja, valamilyen előrehelyezett helyőrségnek voltak a maradékai', nem mond ellene a történetnek, hiszen emlékszünk még

arra az őrség- és vár-sorra, melyet a Duna és Dnyeszter mellett elősoroltunk. Ha igaz az az említett adat, hogy Dnyeszterfejérvárban már Szent László templomot épített, igen régiek lehettek ezek az előretolt magyar őrhelyek... Népes voltukat is el tudjuk képzelni, mert a támadó törökök ellen (akik ellen sorra erősítették királyaink e véghelyeket) sok emberrel lehetett csak eredményesen védekezni. Mindebből kifolyólag feltehetjük, hogy a legeslegkeletibb egykori magyar falu, Csöbörcsök lakói az 1484-ben elesett Dnyeszterfejérvár magyar védőiből kerültek ki. De melyik igaz akkor a két egyformán igazolható okmányból? Csöbörcsök magyarjaiból már régóta oláhok lettek s valamilyen eligazító oklevél felmerülésében se igen bízhatunk már. Források híjján így a dolog eldönthetetlennek látszik. Valószínű azonban, hogy mind a két hagyomány igaz. Husziták kétségtelenül mentek Csöbörcsökre, de hogy oda mentek s nem máshova, ez talán ott lakó és hírüket hallott magyarokról tanúskodik.)

Az eddigi huszita települések mellett még néhány husziták emlékét őrző földrajzi helyet írt össze Lükő (217: 63–4. o.):

Kétségtelenül huszita kivándorlóktól származott Huszt (Husi) városa XVIII. századbeli magyar lakossága, s talán huszita* magyar lakosság emlékét őrzik a moldvai Husi, Huci helynevek is...

/Jegyzetben:/ Ezek 1. Husi falu 6 km.-re Moldva-bányától (Baia), 2. Huciu domb és völgy 8 km.-re Karácsonkő (Piatra) városától. (1790-ben az ...osztrák katonai térképek szerint Chuschy falu állott e helyen). És talán 3. Huciul erdő Neamt megye Bozieni községében, 4. Huci domb Dorohoi megye Corlâteni községében, 5. Huciu erdő Suceava m. Costesti községében és 6. Huciul erdő és tó Dorohoi megye Vorniceni községében...

A moldvai Husi, Huci helyneveket... a Rusi (oroszok), Unguri (magyarok), Sarbi (szerbek), Jasi (jászok), Cumani (kunok) féle helynevekkel állíthatjuk egy sorba, közelebbről pedig a Bejenari (bujdosók), Barâti (a Bákó melletti ferences kolostor helyén álló falu: barátok) nevekkel. Jelentésük így „husziták" volna.

Tekintve azonban, hogy ezek a »husziták« nevű helyek Moldva északi részében fordulnak elő, valószínűbb, hogy nem magyar, hanem szász, esetleg cseh husziták nyomai, hiszen ezek közül is menekültek Moldvába a XV. század végén (Auner 122: 17. o.).

Ennyi adatunk van csak a huszitákról. Már ez magában valószínűtlenné teszi azt a sok elméletet és téves elképzelést, melyet a huszitákról és azoknak a moldvai magyarokkal való összefüggéséről kigondoltak. Más okok is cáfolják a husziták túlzott számáról és szerepéről való vélekedéseket, s ezért csak jegyzetben szólunk ezekről (182, 193).

2. A huszitákon kívül más vallási üldözöttekről is van egy-két hézagos adatunk. Timon szerint az első brassai lutheristákat Oláhországba üldözték a régi hithez ragaszkodók (9: Add. 5. o.). Lutheristává válva még a kálvinistákat üldözték később Brassóban. A Săcueni megyei Calvini község (3. sz. térkép) lakói, helyi hagyomány szerint ilyen XVII. sz. derekán kiűzött kálvinista szászoktól származnak (Iorgulescu 77). Vagy előbb vagy utóbb, magyaroknak is kellett lenniök Calviniben, mert Marcoşu (= Márkos) nevű völgyet, dombot, birtokot s egy Vereşu (= Veres) nevű birtokot és forrást találunk ott.) S végül Szegedi János jezsuita írta 1744-ben (11), hogy vándoroltak Moldvába szászok, székelyek, magyarok »az üldözések miatti félelemből a máshitű [t. i. nem katholikus] fejedelmek, különösen Izabella és annak fia János Zsigmond, valamint Báthori és Bethlen Gábor alatt, amint ez megvilágosodik az előtt, aki az alattuk a rom. katholikusok ellen hozott végzéseket és a korabeli őszintébb évkönyveket figyelmesen és objektív lélekkel elolvassa«. Erre nézve azt mondta egy későbbi író, Nagy Ajtai Kovács (28), hogy »e jegyzetek nincsenek bebizonyítva, annak okáért hitelt érdemlők-e vagy sem, kétség alatt van, annyival inkább, mivel, Benkő József (Milcovia 6–9. o.) ellene mondott«. A

katholikus Szegedi állításának és a református Benkő cáfolatának jó volna utánanézni, hogy mi az igazság mögöttük.

III. Politikai üldözöttek

A vallási üldözöttek mellett a politikai üldözöttek, az emigráltak, vagy ahogy már hagyományosan mondani szoktuk, a bujdosók is, akiket valamilyen magyar szándék elbukása után űzött ki a reakció, jelentős részt képviselnek a Kárpátokon túli magyarok származásában. Nem voltak sokan ők s legtöbbször vissza is szállingóztak a hazába, vagy ha kint maradtak s letelepedtek is, kevesen lévén, egy-két generáción belül felszívódtak a környezetükbe. Nem is számban nagy a jelentőségük (bár tömeges bujdosásról, bujdosók külön falualakításáról is van adatunk), hanem értékben: bujdosóink mindig a legderekabb, legkitartóbb és legelszántabban gondolkodó magyar emberek voltak s elvesztésük mérhetetlen kárára volt a magyarságnak.

Magyarok s románok között a középkor óta mindig van emigráció. Előbb ők kezdték a hozzánk való menekedést. Vajdaságaikban nem volt rendezve a trónöröklés kérdése s a hatalomért, mely magasabb eszme szolgálatában nem állott, gyakran csak pénz- és vagyonszerző eszközzé süllyedt, állandó versengés folyt. Ezért mindig sokan voltak a trónkövetelők, akiket üldöztek s el akartak pusztítani a tróntmegkaparintók. A marakodásba a magyar király is nem egyszer beleavatkozott. Udvarába fogadta a trónkövetelőket, hogy ott leendő hű vajdáivá nevelhesse őket. Vagy pedig a hatalmon lévő vajda területeinek szomszédságában adományozott nekik, lekötelezésképpen s a vajda állandó hűségre való

figyelmeztetésére, birtokot. A trónkövetelők s kíséretük olyan nagy számban éltek vendégpártfogásunkkal, hogy az 1467-iki országgyűlés Fogaras, Omlás és Rodna földjét mindenkor készenállni rendelte a bevándorlók befogadására. S hogy azok e területeket igénybe is vették, sőt hogy az oláhok népi beszivárgását is elősegítették, mi sem bizonyítja jobban, minthogy rajtuk ma is gazdag román telepek vannak (Elekes után 240: 187–94. o.).

1. Ilyen messzemenő következményekkel, vagy pláne népi térnyeréssel nem járt az oláhok felé irányult magyar emigráció. A kuruc korból kapunk először erről adatokat. Kuruc menekültek alapították, állítólag 1690-ben, a bukaresti protestáns egyházat (Sulzer 15. III: 641. o.) s erről még lesz szó. Torkos József azt írta 1747-ben a »Havas aly-földiben« lakó magyarokról egy székely pap tudósítása nyomán, hogy vannak köztük »a' Tökölyi és Rákótzi tumultussaiknak miatta lett életek veszedelmének meg-mentésére bé-szöktek« is (12: 111. §). Bay Mihály és Pápay Gáspár, Rákóczi követei, leírták naplójukban, hogy útban Tatárország felé, a babadaki szerdártól, Juszup pasától, aki az egész Moldva felett képviselte a török hatalmat, pártfogást kértek a kuruc bujdosók számára (4: 549–50. o.):

Die 1. Januarii Anni 1706... insinuáltuk az passának az moldovai vajda javallásából, az Erdélyből német ellenség előtt kibújdosott és futott népnek protectióját, instálván, hogy parancsolni méltóztassék az moldovai vajdának, hogy az hatalmas császár országában és birodalmában legyen bátorságos megmaradások, és magok költségén élhessenek, míg Isten az üdőt fordítván, hazájokban visszamehetnek. Kire az passa: Már régen megírtam az moldovai vajdának, hogy bántódások ne légyen, az hatalmas császár országában szabadoson élhessenek, – most is újobban megparancsolom.

Ezek meglévén, az passa jóakartját megköszönvén, concludáltuk ezzel: Isten az hatalmas török császárnak egy napját ezerré tegye, mert eleitől fogva az német ellenség miatt bújdosó magyaroknak édesatyja, anyja volt, szárnya és protectiója alatt óltalmazta...

3 évvel később Ráday Pál követ, aki szintén keletre ment Rákóczi megbízásával, újra pártfogást kért a bujdosók részére s ezúttal a moldvai uraktól. Ráday soraiból kitűnik, hogy a moldvaiak mintegy a kölcsönösség alapján ígérték meg a támogatásukat, mert emlékeztek arra, hogy közülük is sokan menekültek egykor Erdélybe a trónváltozások alkalmával (5: 178–9. o.):

Die 10. novembris /1709/... beérkeztem 4 órakor Jászvásárra... mentem udvarlásokra a' moldvai vajda helyett levő kajmakámoknak;... kérvén, hogy valamint ő felségének hozzájok való szomszédságos barátsága s jóakaratja iránt persvasusok lehetnek, úgy szinte mind ő felségéhez és a' magyar nemzethez, mind pedig ekkoráig mutatott jóindulatjok szerint kiváltképpen a közttök bújdosó erdélyi rendekhez tovább is szíves jó akaratjokat bizonyítsák, stb. Mire nagybecsülettel felelvén, ajánlották magukat minden tőlük kitelhető jó akaratra olly expectorátioval, hogy mivel ők is a' változások alkalmatosságával sokszor hasznát vették az erdélyi rendeknek, mind magok szívesen kívánnak kedveskedni a bújdosóknak,' s mind pedig a' jövendő vajdát úgy fogják disponálni, hogy azután is legkisebb rövidségük ne történjék ...

A kibujdosók, akiknek az érdekében a követek szólottak, jórészben székelyek lehettek. Székely nemeseket csalogat vissza az a levél is, közkegyelmet hirdetve még akár magának Rákóczinak is, melyet a kurucok ügye elbukásakor Csík- és Kászonszék tisztviselői írtak az erdélyi labanc generális parancsára az »Erdélyből Moldvába magokat recipiált magyar kedves atyánkfiainak«, »kérvén kegyelmeteket s egyszersmind intvén is – úgymond –, viseltetvén felebaráti szeretettől nagyságtokhoz és kegyelmetekhez, hogy ezen alkalmatosságot meg ne vesse, minden bizonytalan in contrarium fujdogáló haszontalan reménységekhez ragaszkodván, mint eddig (Sz. Oklt. VII: 151–2. o.). A kérés azonban nem sokat használhatott, mert a labancpárti Cserei Mihály, a történetíró, nemsokára fenyegetőbb hangú levelet írt Moldvába. Tudtul adta Rabutin labanc tábornok szándékát, hogy ha »valaki most ki nem jő, soha többször bizony Erdélyben bé nem bo-

csátják, sőt házát, jószágát tőből elhányatja s pusztítja és kegyelmetek örökké való számkivetésben marad; most azért kegyelmetek előtt van a dolog, ha jő is, ha nem is, ezután senkit ne okozzon. Én bizony eleget munkálódtam a kegyelmetek dolgában: jovallom azért, dum tempus est, hazájokban jöjjenek vissza, mert a bujdosás, kivált erdélyi embernek, igen szokatlan s nehéz dolog.« (Sz. Oklt. VII: 172–3. o.).

Az ilyenfajta kérésekre s fenyegetésekre sem jött haza azonban mindenki a kimenekedettek közül, nem akarván elfogadni a Habsburg kegyelmet. Egy csapat kuruc kintmaradt Moldvában s ott is telepedett le. Erről többen is hírt adtak, pl. Sulzer (15: III. 655. o.). Szegedi János így számolt be róla 1744-ben, tehát nemsokára a kuruckor után (11: 82. o., latinból ford.):

Moldávia... sok magyar lakost fogadott be a különböző erdélyi zavargások és belső forradalmak, legutoljára a Rákóczi-féle felkelés alatt, amikor Ilosvai nem fogadván el VI. Károly császár kegyelmét és az általános amnesztiát, több társával a koczimi, vagy hutini pasának a védelme alatt, a Prut és a Nyeszter folyók között, Podólia határán, a Sztöjcsinnak mondott nevezetes faluban telepedett le, magához fogadva sok más magyar menekültet és kun-magyart /= csángót is...*/

2. Akármilyen nagy veszteség lehetett is annakidején a hajthatatlan maradt kuruc emigránsok elvesztése, a távolság miatt ma már nem tudjuk felfogni annak a mértékét. Annál jobban látjuk és érezzük azonban azt a hiányt, gyengülést, melyet a 48-iki szabadságharc emigránsainak az életünkből való kikapcsolódása okozott. Az a néhány ezer, főleg értelmiségi magyar, aki nem tette le a fegyvert, hanem Törökország oltalma alá menekült, a legtisztább gondolkodású és legerkölcsösebb magyar szabadság-forradalmár volt. Csak

*) Emlékezzünk erre vonatkozólag Szegedi felfogására. Sztöjcsini (sztojcsini) magyarokkal 1743-ban találkozott három Moldovát járó magyar jezsuita (l. 69 alatt), akkor 300-an voltak. Se azelőtt, se azután nincs más tudósításunk a sztojcsiniakról.

büszkeséggel lehet olvasni azt a néhány emlékezést, ismertetést, mely emigrációs éveikről szól. Mindenütt ott teremtek, ahol a szabadságért kellett harcolni Európában, 48 után. Az olasz egység kivívásában emlékezetesen nagy szerepet vittek. Kossuth és néhány diplomatatársa munkája folytán szinte az egész európai politika számolt tervei keresztülvitelében a kis emigráns magyar csoporttal. Mennyivel másképp alakulhatott volna sorsunk, ha az a pár ezer elit magyar azt a kitartást, fegyelmet, szorgalmat, energiát s akaratot, mellyel nehéz napjait fenntartotta, a szabadságért harcolókat támogatta s a Balkán országaiban a civilizációt segítgette, – nálunk, közöttünk, fajtánkért, 48 sikeréért használja fel!

Az emigrálók szinte teljes számban a lassan Romániává érő oláh Dunafejedelemségekbe vették útjukat, a török birodalom legszélső országába, s innen beljebb, a birodalomba. Bukarestben azonban sokan maradtak közülük s ez a város valóságos irányító központja lett a menekülőknek. Különösen a bukaresti református egyház melengette az emigráltakat, kikkel ekkori története teljesen összeforrt, amiről később még szólunk. El is pusztították érte az osztrákok az akkori papot, Dimény Józsefet, amint ezt utódja, Koós Ferenc leírta: (75: I. 383–4. o.):

Dimény pap 1852 tavaszán rendeletet kapott a konzulságtól, hogy menjen haza önként és jelentse magát N-Szebenben a katonai parancsnoknál. Ha nem teszi ezt meg: úgy elfogatják és vasra verve küldik haza. Választani kellett e két rossz között s ő az elsőt választotta...

Szegény Dimény haza jött. Szebenben elzárták, 1854-ben fogságra ítélték s Gyulafehérvárra vitték s ott hunyta be szemeit az örök álomra...

S mi volt az ő bűne? ítéletét nem olvastam sehol, de Bukurestben sokszor hallottam, hogy egy Józsi nevű fiatal ember tartózkodott nála, állítólag mint a család hű szolgája. Ez a Józsi: Váradi József emigráns lehetett, kit 1854-ben Sepsiszentgyörgyön végeztek ki... Azt is beszélték, hogy Dimény a templomban adakozásra hitta fel hiveit a magyar emigránsok számára, akik közül akkor sokan tartózkodtak Bukurestben is. Akkor még

azt hitte, hogy fia is a magyar emigránsok között lehet valahol. Jól eshetett atyai szivének, hogy az emigránsnak szállást adjon, hogy a bujdosóknak collectáljon... Akkor ez felségsértés volt s ki kézre került, meglakolt érte, hogy a bujdosókká lett honvédeken könyörült.

Az emigráció tizedik évében, 1859-ben, fontos események helyévé tervelték ki Romániát a magyar emigránsok s az őket számításaiba belevevő Napoleon francia császár. Napoleon megtámadta az osztrákokat s úgy akarta, hogy Magyarországból felkelő hadak támogassák vállalkozását. Beleegyezésével Klapka tárgyalt az új Románia új fejedelmével, Cuzával, egy alakítandó emigráns-légió Románia felől Erdélybe támadásáról. Klapka egyúttal Kossuthnak híres Duna-konföderációs tervét is előadta Cuzának, mely a három szomszédos nép, a magyar, szerb és román unióját akarta, széleskörű önkormányzati, gondolati és társulási szabadsággal. Minden terv meghiúsult azonban Napoleon gyors békekötése, a villafrankai béke miatt. Minderről s a következményekről, így ír az emigránsok egyik legderekabbja, Veress Sándor (63: II. 395–402. o.):

Midőn Napoleon 1859-ben... hadat izent Ausztriának, ...érintkezésbe tette magát az emigráczió főnökeivel a czélból, hogy Magyarország lázadjon fel és a légió a végett alakíttatott, hogy a leendő magyar sereg magvát képezze.

Mivel pedig magyar földre nem Ausztrián keresztül, csak Dalmáczia és Erdély felől juthatni: az terveztetett, hogy vagy 20.000 franczia a légióval együtt betör Dalmácziába s onnan gyors menetekben a Dunántúlra veti magát; egy kis önkéntesekből alakult csapat meg a dunai fejedelemségekből tör be Erdélybe.

Klapka tehát titokban Bukarestbe ment s hg. Kuzával megegyezett a felett, hogy egy csapatocska alakítására és fegyverek átcsempészésére hunyjon szemet. A herczeg úgy látszik, kénytelen volt engedni a Napoleon által szentesített tervnek; hírszerint 30.000 fegyver s tán mellé némi egyenruhák három hajóra rakatva meg is érkeztek Brailára. Kevéssel Klapka visszautazása után még egy Loland nevü ur küldetett Bukarestbe, ki egyéb megbizásokon kivül Seres Lajosnak /az egyik legderekabb bukaresti emigráltnak/ kapitányi kineveztetését s azon megbizást hozta, hogy a legnagyobb titokban írja össze az ott lakó, rendelkezésre álló magyarokat, de a legmegbizhatóbbakat

nyerje meg, hogy legalább 1–2000 ember kész legyen az Erdélybe indulásra, mihelyest Czecz tábornok megjön.

Czecz valóban el is indult Genuából; de midőn Galatzra ért, vette a villafrankai fegyverszünet, illetőleg békekötés hírét, s így ki se szállva, visszautazott. – Mint tudjuk, sem a dalmácziai, sem az erdélyi diverzióból nem lett e szerint semmi.

Az Ausztriát méltán aggódtató s a magyarokat némi reményekkel kecsegtető események rohamosan követték egymást a 60-as években s a veszély mindig Olaszország felől jött. Garibaldi híres nápolyi expedíciója, melyben egy maroknyi sereg nem annyira fegyvere, mint a szabadság zászlójának varázsa által halomra döntötte a sbirrek, gens d' armok, spionok és szuronyokra alapított királyságot: méltán megdöbbenthette a hasonló intézményű kormányokat. A nápolyi kisérlet nem nevezhető ugyan egyenesen Ausztria ellen mért csapásnak de mivel a hires ezer vezetőinek jó része magyar volt s a hallatlan gyors siker azelőtt ismeretlen honfitársainkat magas rangokra juttatta, s a hír szárnyára ragadta: Magyarországban nagy lőn az izgatottság, a tett- és dicsőségszomjas ifjúság remélve, hogy az olasz függetlenség kivívása után ránk is kerül a sor – eleinte egyenként, utóbb csaknem csapatokban szökött át az erdélyi havasokon, azt hivén, hogy az olasz földre szállításról majd gondoskodnak Bukarestben.

A magyar igazgatóságnak ez időben Buda Sándor volt megbízottja Bukarestben, de ő eleinte maga is félt s nem is volt rendelkezésére pénz; az olasz, illetőleg akkor még csak szárd konzul, Strambio pedig nem bírt utasítással kormányától s nem hogy útiköltséggel, de még útlevéllel sem akarta vagy merte ellátni hazánkfiait.

Akadt azonban egy ember, ki tiszta hazafiság és önzetlen emberszeretetből egy maga többet tett, mint az összes bukaresti magyarság együtt; e férfiú Seres Lajos... Mindenki csak hozzá folyamodott, nem volt olyan nap, melyen néhány szerencsétlen, pénztelen, ruhátlan, útlevél nélküli meg ne látogassa; és ő reggeltől estig futott majd a konzulhoz, majd az oláh hivatalnokhoz, majd jótállókért, majd ismét gyüjtőívvel kezében útravalóra és ruhaneműkre s elképzelhetni, hogy ... számtalanszor még az útlevélért járó illetéket is a maga zsebéből fizette ki.

Hiába volt tehát a sok terv és előkészület, Románia felől nem lehetett semmit sem tenni. A konföderációs tervet Buda Sándor ismertette meg egy röpiratban, a románokkal, azok azonban a dákó-román kontinuitás elméletétől feltüzelve, többre vágytak már s maró gúnnyal fogadták a magyar tervet. Az emigránsok

egyideig Olaszországban működtek aztán, amint a fentebbi sorokból olvashattuk s 67-ben, létezési alapjuk megszűnvén, legnagyobbrészt hazajöttek.

Sokan azonban nem helyeselve a kiegyezést és látva azt a háládatlanságot, mely itthon az emigránsokat fogadta (ez az emigránsok örök tragédiája) s hogy »a 18 évi künn nyomorgást az uralomra jutott párt nemhogy érdemnek tekintette volna, de sőt feltűnő hidegséggel utasította vissza«, nem tértek haza. Az előbb említett Veress Sándor is és még néhányan inkább Romániában maradtak s mint mérnökök, orvosok, gyógyszerészek és más értelmiségiek, jelentős hasznára voltak a szomszéd országnak, ők szerveztek a kivándorló magyarságnak társadalmi egyesületeket s ők voltak a magyar, a református egyházak támaszai is. Ugy látszik azonban, hogy ezért a munkáért sem kapták meg hazulról az elismerést, mert ilyen keserűen végezte be 1879-ben emigrációs emlékiratait Veress Sándor (II: 451. o.): »Mit kezdjen a hazában az a 40–45 éves ember, ki eljött, mint csaknem gyermek és aki ma otthon idegenebb, mint külföldön s kinek a 20–25 évi misszionáriuskodás a nemzet ügyéért nem számíttatik be érdemül, sőt majdnem bűnül rovatik fel?«

IV. A székelyek kivándorlása

1. Már a középkor végén jelentkezett az a tünet, mely a századfordulón publicistának, képviselőjelöltnek s hazafinak oly kedvelt témája volt s melynek megszüntetése érdekében mégsem tettünk soha semmit: a székely kivándorlás. Egy félezrede már, hogy a székelyeket több baj űzi ki tőlünk. Szenteljünk mélyebb figyelmet e hosszú időnek, melyet néhány dokumen-

tummal fogunk vázlatosan végigkísérni: ezen a néptörzsünkön látszik a legjobban, mennyire volt szívügye politikai vezetőinknek a népünk, mit tettek érte s mit hanyagoltak el vele kapcsolatban, mennyire szerették s mennyire zárták ki a lelkükből. Tükör a székelység – mondanám régebbi stilusképpel – melyben kirajzolódik a magyarság vezetőinek a gondolkozása a magyar népről. A legjobb médium egy magyar történeti kísérletezésben, melyre a legplasztikusabban tudjuk levetíteteni ezredéves életünknek hasznos és ártó, népünket erősítő és pusztító tetteit. Annak a magyarnak, aki tudja, hogy sorsunk, jövőnk minden pillanata azon áll, vagy bukik, hogy mennyire építjük a népünkre és népünkből, tágasabb perspektívát, melyben: a magyar nép multját akarja látni, hogy vigyázzon a jelenjére, s jövőjére, nem is nagyon lehetne találni annál, amit a székelység sorsa nyujt.

Ez a nép először a trónörökösé volt, az ifjabb királyé s ez biztosítéknak látszik arra, hogy még a magyar nép ereje és a hatalom rávigyázása tetőfokán, az Árpádok korában is, különös gondoskodás történt róla. Megerősít ebben az a sok hagyomány, szent király-név és oltárkép, mely a székelyek között még ma is az Árpádokra emlékeztet. S az a kiváltságok és sokáig őrzött közösségi szervezet és szellem, mely a székelyeknek sajátja volt. Ugy látszik, hogy e nép sorsa az Árpádok s a magyar fajtájú uralkodók kihalása után rosszabbodott meg. Ebből a korból való, az 1490-es évek elejéről a székely kivándorlásról is az első adatunk. Korábbi adatot az előbbi ok mellett már azért sem nagyon várhatunk, mert az egykori tágasabb, Szeretig és Kárpátok nyúlványaiig érő magyar határ lassan húzódott fel a Kárpátok gerincére s szilárdult ott meg. Kantemir idézett sorai szerint még Mátyás idejében is messzebb ért a mainál s csak a Mátyás – Nagy István közti harcokban alakult ki mai helyén.

2. Mi okozta, hogy a székelyek aránylag oly hamar, a XV. század végén már, a kivándorláshoz, ehhez a szörnyű eszközhöz folyamodtak?

Figyeljük meg egyelőre az adatokat s aztán szűrjük le a tanulságot. Először az ellenséges érzületű erdélyi vajda, egyébként híres hadvezér, Báthori István ellen panaszolkodó székelyek említették meg a kivándorlókat s fenyegetőztek kivándorlással egy II. Ulászlóhoz intézett, valószínűleg 1493-iki levélben. (Sz. Oklt. I: 272–80. latinból ford.):

Hét székely szék székhelysége megköveti Felségedet, bizonyos, az alábbi cikkelyekben világosan kifejtett, őt sújtó tarthatatlan viszonyokra vonatkozóan, hogy ezeket veleszületett nemességével jóindulatúlag meghallgatni és enyhíteni méltóztassék...

...Mindig hűek voltunk Felségedhez, minden tekintetben hűségesen szolgáltunk és még ennél is jobban szolgáltunk volna, ha a Vajda Ur ebben meg nem akadályozott volna bennünket...

...Mint ellenség közé, erős sereggel jött közénk, közülünk sok teljesen ártatlan embert megöletett, egyeseknek szemét szuratta ki, másoknak pedig birtokát kobozta el teljesen, hitveseiket és leányaikat elhurcoltatta, minden vagyonukat és jószágukat elraboltatta, zsákmányt ejtett több mint 10.000 frt. értékben és barmaikat „kiválogatta". Sőt mi több és soha nem hallott dolog, várat emelt köztünk, hogy ebből, mint mindig biztos helyről, sanyargasson és fosztogasson bennünket. Ezenkivül hitvány brancsát nyakunkra küldte s ezekkel kiraboltatott bennünket, mintha törökök lettünk volna. Igaz jogainktól megfosztott és több teljesen ártatlan embert száműzött...

Egy becsületes és tisztességes asszonyt, aki teljesen ártatlan volt, /az emberei/ elfogtak, egy cölöphöz kötöztek, ruháit alárakva meggyujtották és félholtan hagyták ott, míg végül testvérei fejváltság ellenében kiváltották.

Ugyancsak a Vajda Ur fogdmegei egy nemes hölgy házába betörvén, két szolgáló asszonyt – noha ezeknek már hites uraik voltak – erőszakosan elraboltak és Törcs várába vitték őket és bujálkodtak velük...

Egy három éves kisgyermeket a várba vittek, egy karót állítottak fel számára s ehhez anyja szemeláttára rákötözték, azt mondván, hogy meg akarják őt „aszalni" /assare/...

Több székben, ahol a székely fiúsarj megfogyatkozott, a Vajda Ur ezen székelyek serdülő, sőt gyermeklányait, azok rokonainak beleegyezése nélkül szolgáihoz adta feleségül és ezek

székely örökségét elfoglalta. S tette mindezt szolgái letelepítése végett, hogy azok közöttünk maradjanak és ezáltal még több széthúzást és meghasonlást szíthasson mi közöttünk.

Mikor a Vajda Ur köztünk járt, azt hajtogatta, hogy sokkal jobb lenne Felségedre nézve, ha az egész Székelyországban ronda dögök hevernének, mintsem székelyek lakják, minthogy Felségednek semmi hasznot nem hajtunk és semmi szolgálatot nem teszünk. Mi azonban mégis úgy tudjuk, hogy Felségednek tettünk szolgálatokat és a jövőre vonatkozólag is ez a szándékunk...

...Az egyes hadakban és hadjáratokban résztvettünk a királyság védelmére és különböző országokban, például Moldvában, Havaselvén, Rácországban, Török- és Horvátországban és Bulgáriában őseink vére bőségesen ömlött és sok patak megáradt a mi vérünktől, hulláinkból és csontjainkból pedig halmokat emeltek...

Biztos lehet felőle Felséged, hogy soha Magyarország többi felséges királya, Felséged elődei idejében nem szenvedtünk akkora elnyomást és annyi sérelmet, mint most, Felséged idejében, új vajdánk részéről azt azonban nem tudjuk, hogy Felséged tudtával-e vagy sem... Felséged földjének sok lakosa Moldvában és a havaselvi részeken szántott és vetett és önként az említett országok vajdáinak jobbágyaivá lettek, Felséged országát elhagyván; sokan elhatározták, hogy a Vajda rendkívüli erőszakoskodásai miatt az előbb említett vajdaságok tartományaiba menekülnek...

Megkövetjük tehát Felségedet, mint kegyelmes urunkat, hogy tekintse nagy-nagy sanyarúságunkat és méltóztassék tőlünk visszarendelni a vajdát, hogy ne gyötörhessen bennünket további oknélküli perbefogással és hallatlan erőszakoskodással. Mert úgy tudja meg Felséged, hogy mi többé nem maradunk annak uralma alatt, életünket többé reá nem bízzuk, nem, még akkor sem, ha hitveseinkkel és gyermekeinkkel Felséged országából idegen földre leszünk kénytelenek távozni. Mert tudja meg Felséged, hogy elhatároztuk: ha a Vajda Ur továbbra is a nyakunkon ül, akkor – amint megigértük – kiköltözünk Felséged országából...

A király a panaszra letette Báthori Istvánt s új vajdákat nevezett ki (Sz. Oklt. I: 271.). Ő alattuk sem javult meg azonban a helyzet, sőt lázongássá érlelődött (Auner 122: 19. o.). Azoknak a száma pedig, akik szántani és vetni mentek Moldvába s Havaselvére s »önként az említett országok vajdáinak jobbágyaivá lettek«, egyre csak nőhetett. Szoktatta a székelyeket Erdély – sokszor végleges – elhagyására az oláh vajda-

ságokba irányuló forgalom, kereskedés, legeltetés is, melyet már a legelső erdélyi országgyűlések (az 1542-, 1554.-, 1556.-, 1559.-iki) szabályozni voltak kénytelenek. Az emberforgalmat azonban még sem szabályozták, sőt, mintegy szentesítve a lassan kialakuló szokást, 1555-ben törvényt hoztak két cikkelyben a kiköltözésről is. (Sz. Oklt. II: 124.):

63. Székely földéről ha ki akart menni, szabad volt mindenkor, és ha valaki valahonnan székely földére akar jönni, az is szabad, erővel ki nem vethetik: de a nemes jobbágyát bé nem fogadhatják, el se vethetik.
64. Valamely székely szolgálni akart menni; bár más országban is, ki országunk védelmére nem volt, szabad volt szolgálni menni; de a szegődött szolgát megtartóztathatták.

Az első kivándorlási tilalmat a léczfalvi gyűlés hozta 1600-ban, mert a betörő Mihály vajda seregében, szolgálni kiment székelyek is voltak (E. O. E. IV: 556.):

Minthogy a mostani romlásunk és veszedelmünk a két Oláhországból lett, végeztük, hogy ezután tisztessége, feje és jószága vesztése alatt soha senki a két Oláhországba fejedelem és ország híre nélkül szolgálni ki ne mehessen; ha ki elmenne, fejét és jószágát elveszessze.

Ettől az első fenyegetéstől kezdve csupa tiltást, fenyítést, rendszabályt hoztak az egész XVII. század folyamán az erdélyi országgyűlések, az úgy látszik mindjobban elharapódzó kimenekedés, kifutás, kivándorlás megakadályozására. Az 1607-iki marosvásárhelyi gyűlés egyik végzése ez volt (E. O. E. V: 472):

Az elmúlt üdőkben az szegény országnak nagy sok insége és romlása miatt főképen Moldvában számtalan sok szegénség futott az lakságról ott való jobbágyink közöl. Tetszett azért, hogy primo quoque tempore urunk ő nagysága az ott való vajdát levele által megtaláltassa és intse, hogy országában mindenütt afféle futott jobbágyokat megkiáltassa, hogy nagy büntetés alatt onnét helyekre takarodjanak.

1609-ben Kolozsvárott már a határok őriztetését határozták el (E. O. E. VI: 124.):

Miérthogy jobbágyink, főképpen az oláhság, akár mi kicsin bosszuság éri is őket, menten mennek Moldvába, és így az ország pusztulván, az adó szállton száll: végeztük azért országul, hogy valakinek levele nem lészen, senkit be ne bocsássanak és mivelhogy inkább mind Besztercze felé járnak, légyen a beszterczei birónak gondja viselése rája, melyet felséged is iniungáljon neki.

1612-ben Szebenben a határok szigorúbb vigyázását parancsolták meg (E. O. E. VI: 227.):

Ez országból mely Moldvára menő utak és ösvények vadnak, végeztük, hogy azokra mindenütt szorgalmatos vigyázások legyen minden tisztviselőnek; ha marhástól, feleségestől innet Erdélyből az szegénység által akarna menni, el ne bocsássák, hanem megtartóztassák, kiki földesurának visszaadják.

Az 1615-iki kolozsvári gyűlés ismételt tilalma a kifutás egy újabb okát is megmondja (E. O. E. VII: 284):

Értjük, hogy az moldvai vajda szabadságra való kiáltatása miatt az radnaiak magok hasznokra nézvén, fizetésért itt az mi oláh jobbágyainkat felrakják és szinte Moldovába által viszik. Végeztük, hogy a beszterczei biró és az szélybeli kapitánok ennekutána senkit is által ne eresszenek, sőt afféle jobbágyszöktető embert megfogatván, érdemek szerént meg is büntessék.

1659-ben még emlékeztek a rendek Mihály vajda becsapására s megint szigorúan büntették a katonáskodni kiszökőket (E. O. E. XII: 305.).

Értjük azt is a Nagyságod /Barcsay Ákos/ kegyelmes propositiojából, hogy a mostanában gyüjtött két vajdák hadaiban sokan akarnának menni országunkból. Végeztük azért, Nagyságod kegyelmes tetszése is accedálván: ha valamely nemes ember ez hazából a megnevezett hadakban mégyen /fej- és jószágvesztéssel bünhődjék/. Hogyha pediglen parasztok lésznek, a tisztek szorgalmatos gondot viselvén rájok, ha megfoghatják, orroknak elmetszésével büntessék; a kik eddig elmentek is, ha mingyárást haza nem jönnek, azon poenával büntetődjenek.

Görgényszentimrei Hegyesi András 1662-ben a kevés termés miatt Moldvába futókat panaszolja be a görgényi főkapitánynak (Sz. Oklit. VI: 278.):

A jószág is N. U. immár nagy részre a szükség miatt majd éhel halásra jutván, menten megyen Moldovára, nincsen sem búza, sem köles, hogy szegényeknek segítséggel lehetnék.

Később is még sokszor van szó a században a »Moldována« menőkről s mindenegyes országgyűlés artikulusai között is megtaláljuk az eddigi okok miatt kifutók ellen hozottakat (az 1662-, 72-, 76-iki országgyűlések végzései között: E. O. E. XIII: 192., XV: 291., XVI: 333.). Mégsem apadt a kimenekedők száma, sőt folyton csak nőtt, mert 1698-ban a fejérvári országgyűlés már kegyetlenül volt kénytelen szorítani a hurkot a kiszökők körül (E. O. E. XXI: 343.):

Minden passusokra menjen szoros parancsolat: az plájások és gornyíkok úgy vigyázzanak, hogy ha az idegen országban szökő emberek aufugiálnak és meg nem fogják az possessorok abból következett kárát ők fizetik meg... Ugyanezen fugitivusok ellen végeztük, hogy mihelyt valamely lakos valamely faluból felkél és elszökik, azon falu tartozzék mentést nyomát felvenni és egy s két napijáró földig persequálni és megfogni s reducálni, mely persecutiót ha mely falu posthabeál, tartozzék a falu azon elszökött embereknek minden terheket az adózásban supportálni és az földes ur dolgát is praestálni.

Ugyanezen gyűlésen ezt is követelték a rendek (E. O. E. XXI: 357.):

Mivel szegénységink a nagy teherviselés miatt szöktenek el és bujdostanak el, és óránként s naponként oszolnak, kik az Oláhországokra, kik Karán-Sebes vidékére, kik a Körösbe, kik Magyarországba, kik egyfelé, kik másfelé, kiknek is reductiójának modalitásáról alázatosan instálunk.*)

3. Néhány adat meglepő értesítése és a rendszeres előrehaladás miatt is, már itt meg kell vizsgálnunk, hogy milyen külső erők szívták kifelé ezt a Moldvához és Havaselvéhez különben is közellakó s e tartományokkal könnyű szerrel érintkezni tudó népet. Annál jobban ráirányozhatjuk figyelmünket aztán a belső, taszító okokra, a kiüző bajokra.

Szóltunk már röviden az első fejezetben a Kárpátokon kívüli földek jóságáról, s mondottuk, hogy számtalan utazó dicsérő szavát tudnók idézni a románok

*) Az adatok jórészére Jakó Zsigmond figyelmeztette.

földjére vonatkozólag. Azt is említettük egyúttal, hogy e termékeny földeken az újkor elején aránylag gyér lakosság lakott. Ha az ember e két tény mellett a székelyek lakóhelyére, a természeténél fogva termé-ketlenebb, de sűrűn lakott hegyvidékre gondol, köny-nyű megsejtenie a székely kivándorlás egyik főokát. Elképzelhetjük, hogy milyen nagy erővel vonzotta és vonzza a ritkább lakosságú, termékeny, sík föld a hegyi-lakó székelyeket. Egy szász közgazdász, Hintz, azzal próbálta megnyugtatni a mult század végén a kiván-dorlás miatt idegeskedőket, hogy a hegyilakók leözön-lése a termékeny síkságok felé nemcsak a székely, er-délyi, hanem általános európai jelenség is s ezért meggátolhatatlan (59. a bevezetésben). A természet ilyen vonzó erői mellett azonban az oláh vajdák is tervszerűen csalogatták, hívták a székelyeket s a többi erdélyi szegénynépet országukba. Az 1615-iki kolozs-vári gyűlésnek tudomására jutott, hogy a vajda »sza-badságra való kiáltatása mellett« radnai jobbágyszök-tetők fizetésért lopják ki az erdélyieket Moldvába. Bi-zonyára a Mihály vajda s mások seregébe katonáskodni álló székelyek sem mentek a maguk feje után. Tudott dolog ugyanis, hogy az oláh vajdák alattvalóik ritka számát, jövedelmeik forrását állandóan akarták gya-rapítani s ecélból egész rendszert építettek ki idegenek behívására s idegenekből új falvak, ú. n. sloboziák lé-tesítésére. Erről értekezik a heves dákó-román érzelmű Urechiă román tudós (79: 149–51. o. románból ford.):

Ez a név /slobozia, magyarul új falunak lehet mondani/, mely mindmáig az ország sok helységének nevében megőrződött, emlékeztet bennünket az ország benépesítésének egy régi mód-szerére ...A román tartományoknak sohasem volt elég népes-ségük. A lakosság meggyarapításának a szüksége nemcsak akkor kezdődött, amikor a történelem a törökök támadásairól beszél. A telepítések régebbiek és pedig olyan régiek, mint maguknak a románoknak a létezése Dáciában... Biztosan nem hiányoztak az ellenséges támadások a románok ellen már a kezdetben sem. Tatárok, magyarok, törökök, lengyelek, kozákok pusztítottak té-sőbb, egyik a másik után a román vajdaságokban, azok kialaku-

lása s nemcsak a XVI. és XVII. század óta. Ennek következtében a „novae plantationes" vagy sloboziák létesítése éppoly régi, mint az ország megerősítésének szükségessége a támadások ellen.

Slobozia a szlavon slobod (= szabad) szóból származik. Ezt a nevet azoknak a községeknek adták, melyeknek lakóit, hogy az országba jöjjenek, mentesíttették a régi bentlakók adóitól és kötelességeitől. Kezdetben minden formalitás nélkül létesítettek sloboziákat. Később azonban, a XV. század kezdetén, az állam vette a kezébe az ügyet. Ettől kezdve slobozia-létesítéshez nem volt elég, hogy valakinek volt egy puszta birtoka, vagy elhagyott területe s benépesítette azt határontúli emberekkel, hanem vajdai oklevéllel kellett előbb megerősítenie az új falu alapítását.

Az oklevelek tanulsága szerint a legtöbb telepítés a XVI., XVII. és XVIII. században történt:

a) Vannak vajdai telepítések, hadifoglyokból. Urechiâ krónikája mondja például, hogy Bogdán, Nagy István fia, megtámadva Lengyelországot, Lembergig hatolt s sok lengyel rabot ejtett. „S a raboknak, akiket Lengyelországból hozott, földet osztott Moldvaországban." Vitéz Mihály 15.000 rabot telepített le Havaselvén.*)

b) Lassú telepítési folyamat ment végbe a kolostorok hatókörében a kolostori szolgák között. Ezeket a kolostor szolgálatában álló embereket vajdai oklevél felhatalmazásával hívták be, mely mentesítette őket a kolostoroknak járó adóktól és díjaktól. A vajdák akármilyen nyelvű szolgák behivásába beleegyeztek, akármelyik idegen országból: Orosz-, Lengyel-, Kozák-, Magyar-, Törökországból, Szerbiából, Havaselvéről, a multban még moldován menekültek is beléphettek a kolostori szolgaságba. Az egyetlen feltétel az volt, hogy ne legyenek a kincstár által az adóra összeírt lakosok között. Ilyen oklevelek vannak:

1. István, Isten kegyelméből stb.... eladományozzuk románvásári metropolitánknak a moldvai földünkön lévő falvak közül Lökösfalvát**) és Dragomirfalvát, azt a vásárral és a malommal, ezt a Moldován lévő hiddal együtt. Ha valaki ezekbe a falvakba jön élni, legyen akármilyen nyelvű is, ne kelljen annak fizetnie sem élésbért, sem tizedet, sem valamiféle díjat s ne

*) Nem említi U. Nagy Istvánt, akiről pedig többen írják (és tanítják is a román iskolákban), hogy több ízben ejtett székely foglyokat. A 6. sz. jegyzetben szólok erről.

**) Ez éppen az egyik csángó falu. Szabófalva mellett.

kelljen dolgoznia a malmunkban. Azonkívül ne járjon közöttük senki, sem bíró, sem pénzbehajtó, sem valaki idegen marhákkal. Senki szolgáink közül ne itéljen köztük, senki ne hajtson be pénzt tőlük és ne legyen semmiféle adójuk, sem nagy, sem kicsi, három éven át. Ne kelljen e falvak lakóinak vámot fizetniük a vásárban, sem a halért, sem a káposztáért. Ne itélkezzék a metropolita alá tartozó embereken sem soltész, sem polgár, se pénzt ne hajtson be tőlük a vásári hivatalnok. A vámos se szedjen tőlük vámot, minden jövedelem legyen a metropolitáé... 6966 (1458) augusztus 12...

E legkorábbi oklevélen kívül még vagy 50-et sorol fel a XVI–XVIII. századból Urechiă s egy másik román, Zaharescu, még tovább is növelte az oklevelek számát (159: 154–6. o.). Egyöntetűen ismétlődik ezekben az oklevelekben a néhány évi adómentesség biztosítása az »akármilyen nyelvű« idegenek számára.

Hogy mennyien engedtek a csábításnak a vajdaságokat körülvevő idegen népek közül, ma már bajosan tudhatjuk. Egy-két adatból azonban azt következtethetjük, hogy sokan. Elsősorban a sloboziák létesítésére felhatalmazást adó oklevelek nagy számából. Azután azokból a szöktetőkből, akik a szomszédos országokból verbuválták a jobbágyokat. Ilyen szöktetők elfogását és megbüntetését határozta el az említett 1615-iki kolozsvári országgyűlés. Hogy az óvatosság helyén való volt, mi sem bizonyítja jobban, minthogy 1794-ben a havaselvi vajda megerősítette egy Ieronim nevű ember özvegyét azokban a kiváltságokban, melyeket ura kapott az előző vajdáktól azért, mert magyarországiak egész sokaságát, több mint 1000-et telepített le az ország földjére (Zaharescu 159: 155. o.) Jó fogodzó mindezeken kívül, hogy vagy 70 Slobozia nevű falut, tanyát találunk Ó-Románia területén a Lahovari-féle román földrajzi szótár szerint. Ezeknek mintegy $^1/_3$-a fekszik az Erdéllyel szomszédos megyékben s rendelkezik – feltehetőleg – székely és erdélyi oláh eredetű lakossággal. Minden egyes szomszédos népnevet is megtalálunk ezeken kívül vagy 50, ma már románná lelt falu nevében. Ezek egykori lakói is behívott idegenek

lehettek", tehát magyarok is (unguri) s az általában magyarországi oláhokat jelentő ungureni-k is*.

A legrégibb kivándorló székelység is az oláh vajdák létesítette sloboziákba csábulhatott ki, melyekben néhány évig kiváltságos helyzetben élt, de aztán adófizetővé, jobbággyá s lassan oláhvá lett. E legrégibb, eloláhosodott székelyeknek a felkutatása a Slobozia nevű falvakban, vagy másutt, legalább egy disszertációban igen érdemes munka volna.

4. Idegen csábításnak, hivogatásnak azonban csak az enged, aki nincs megkötve erősen a hazájához. Könnyelmű és egyoldalú volna a székelyek legrégebbi kizüllését csak az oláh vajdák slobozia-létesítő politikájával magyarázni. Sokkal inkább bent, magunknál kell a baj okát keresnünk. Mert józan ésszel nem tehetjük fel, hogy a székelység, melyet éppen egyik legkitartóbb és legkonzervatívabb magyar néprészünknek ismerünk s joggal, minden belső baj nélkül, külső erők csalogatására olvadt volna le kelet felé.

Már eddig is gondolhatta az olvasó az idézett oklevelekből, hogy nagyrészt gazdasági okok, bajok, inség és terhek hajtották ki a székelység jelentős részét az oláh vajdaságokba. Előlegezhetjük, hogy ezek mindvégig is okozói voltak a nép romlásának, kipusztulásának. Nem hatolnánk azonban elég mélyen népünk lelkébe, ha megelégednénk e materiális okokkal. Az ember átvészeli az inséget, kikoplalja a rossz termést, tűri a bajt, a szegénységet, a terhet, a testi nélkülözést addig, amíg a lelke is meg nem sérül, míg meg nem alázzák. A rossz gazdasági viszonyok csak akkor idéznek elő néppusztító betegségeket, ha a nép lelkét is megszorítják,

*) Rendszerint az ungureni-ket is magyaroknak szokták venni a magyar írók. A románok azonban magyarországi oláhoknak s nekik van igazuk, mert több oklevél megkülönbözteti az ungureni-t az unguri-tól, pl. egy 1629-iki moldvai oklevél is (79: 168 o.).

megsuhintják. Pray, a pap, a maga módján s az akkori tudással helyesen fejezte ki: nem hiszi, hogy Erdélyt elhagyott magyarokból eredtek volna a moldvai magyarok, mert az ember többbrebecsüli a szülőföldjét azoknál a bizonytalan reményeknél, melyeket az idegen nyújt. A székely sem lehetett olyan rövid eszű, hogy át ne lássa: ha mentes is, csalétkül, néhány évig az oláhok között, a termékeny földön, az adótól, terhektől, azután mégiscsak jobbágysors jön, még a székelyföldinél is; nehezebb jobbágysors. Kételkedhetünk-e hát, hogy a gazdasági vonzás-taszításnál valami mélyebben rejlő baj űzte ki a székelységet?

Ennek a bajnak már említettük a kezdetét, hogy kihaltak, megfogytak népünk fölött a belőle való uralkodók, vezetők s megsokasodtak az idegenek. Ehhez még az járult, hogy népünk alkatával, természetével, ösztönével nem egyező irányt vett a fejlődésünk. A legtisztábban a székelységben láthatjuk meg ezt a jellegzetes magyar sorsot, mert ez a nép őrzte meg szervezetében elszigeteltségénél s közvetlenül a királyi hatalom alá való rendeltségénél fogva a legtovább azt a régi, egészséges, népi, közösségi állapotot, melyben szabad és nem-szabad magyar, az egész magyar nép egyformán, erős királyi fegyelem és gondoskodás alatt állottak. A székelységben is megbomlott azonban, ha később is, ez az állapot s e bomlással kezdődtek a székelyek bajai: közöttük is kialakultak a nagy társadalmi különbségek, szociális ellentétek, föléjük is olyan urak nőttek, akik basáskodásukkal, a néppel szemben való ellenséges magatartásukkal és lelki eltávolodásukkal (mint pl. Báthory) magyarban sem voltak jobbak, mint nem magyarban az egész népünk feletti hatalmat megkaparintó idegen uralkodók, irányítók. Ilyenfajta lelki, szociális okokban kell keresnünk a székelység kimenekedésének az okait a jobban szembetűnő s folyton növekvő méretű gazdasági bajok mellett.

Jól láthattuk ezeket már az idézett XVII. századi oklevelekben is. Egyik székely elhatalmasodott a másí-

kon s az urak nem: a bajok orvoslásával igyekezték az észrevehetően növekvő s főleg a szegénynépet sovvasztó kivándorlást csökkenteni, hanem büntetésekkel, orrlevágással, a határok folyton szigorúbb őrzésével.

Mindezeket a tüneteket a XVIII. században észlelhetjük a legjobban, amely század a székely kivándorlás legjellemzőbb, lényeget megmutató időszaka. Ebből kapunk bő feleletet az előbb s később, mindmáig történtekre is. Ezt kell alaposan áttanulmányoznunk, hogy e kérdésben tisztán lássunk. Ekkor tódult ki a legféktelenebbül a székelység az oláh vajdaságokba, mert ekkor törtek ki a legnagyobb erővel a pusztító járványok s a terméketlen, szűk esztendők következtében a gazdasági bajok s ekkor ütköztek össze a leghatározottabban a középkor vége óta növő lelki s társadalmi ellentétek is.

a. Előbb a gazdasági bajokat lássuk, melyek e század kivándorlásának is a legfőbb előidézői között szerepeltek (Berlász 226: 8–10. o.):

Az erdélyi rendi társadalomnak... fiktiv kiegyensúlyozottsága mögött, igen komoly gazdasági-szociális betegségek lappangtak. A bajok nem voltak újkeletűek; akkoriban immár két évszázados mult állt mögöttük. Első heves tüneteik még a Zápolyák és a Báthoriak uralma alatt jelentkeztek s azóta is, kisebb-nagyobb válságoktól kisérve, szinte szünet nélkül tartottak. Kórképük egyrészről olyan jelenséget mutat, amely a korszak általános szociális fejlődési irányzatával homlokegyenest ellenkező,... nevezetesen: különböző privilégizált szabad népelemeknek jobbágysorba süllyedését. Másrészről ott mutatkozik e jelenség mellett egy másik, még ijesztőbb, még súlyosabb tünet, amely amannak folytatásaként állandóan emésztette az ország népi erejét: t. i. a kivándorlási mozgalom. Ez a két súlyos társadalmi epidémia a bécsi kormányzat előtt nem lehetett és /jelentések révén/ nem is volt ismeretlen... De ha a központi kormánykörök a távoli provinciából érkező tudósításoknak kezdetben nem tulajdonítottak volna is különösebb jelentőséget, 1717–19-ben ugyis okvetlenül rá kellett döbbenniök az erdélyi szociális viszonyok abnormis alakulására. Ebben az időszakban érte u. is Erdély népét a XVIII. század /a kuruc kor után/ második kegyetlen megpróbáltatás-sorozata: a nagy döghalál és

éhinség. Szörnyű pusztulás söpört végig az egész országon... Most lett volna szükség a kormányzat népvédelmi politikájára. A gubernium azonban nem tudott a magyar helytartótanácséhoz hasonló eredményes karitativ tevékenységet kifejteni. Intézkedései legfeljebb a határzárlat és a kiviteli tilalom elrendeléséig terjedtek, vagy a járvány megelőzését célzó tanácsadásig; de semmi nyoma sincs annak, hogy az éhséget, a nyomorúságot enyhíteni tudták volna... Ilyen körülmények között természetesen a lappangó szociális kór, a „morbus transylvanicus" említett tünetei ismét kiújultak. Újból megindult a szabad székelyeknek „örökös jobbágyságra való maga kötelezése" s elharapódzott a szegénységnek „Havasföldére, Moldvára, tömösi Bánátusra, Partiumba csoportostól elszélyedése". ... Amikor a kivándorlás már komoly méreteket öltött,... 1718 szeptemberében megjelent egy főkormányszéki rendelet, mely felszólította a törvényhatóságokat, hogy a nép „nagy bódulását és fészkiből való kimozdulását" igyekezzék megakadályozni... Az effajta főkormányszéki rendeletek a végrehajtásról való gondoskodás híjján jámbor óhajtások maradtak; a bajt – amely szórványosan a következő évtizedekben is mutatkozott – csak erélyes és komoly általános urbérrendezés szüntethette volna meg. Erre azonban III. Károly kormánya, úgy látszik, nem volt felkészülve...

A dolgok megelevenítésének kedvéért keressük elő a Székely Oklevéltárból azokat az okmányokat, amelyek alapján Berlász fentebbi sorait írta. Egy egykorú csíkmegyei jegyzőkönyvben áll (Sz. Oklt. VII: 231.):

1717-ben nem lévén pünkösd után eső, oly szárazság volt ad 1-mum Sept. a. 1718, kihez hasonló nem hallatott, ezt követé 1719-ben aratásig oly nagy szigoru éhség, hogy fát, szalmát, rügyet, makkot, dögöt rág vala az szegénység és az közösség, melyből származék oly nagy iszonyu döghalál, istennek büneinkért való méltó itiletiből miránk, hogy commune vallatván számok az hallottaknak in Oct. találtatának, kik atyáikhoz takarottak, Csik, Gyergyó és Kászon székekben in nro 12,630...

Ugyanezt írta részletesebben Lukács Mihály csíkkozmási plébános is (Sz Oklt. VII: 232–4.), állítván, hogy 1603 óta nem volt Erdélyben ily éhség és pestis, melyben Csíkban a lakosság fele elpusztult. Hogy ezt elhihetőbbé tegye, pontos kimutatást közölt Csík élvemaradt (14.438) és elpusztult (11.348) lakosairól. – Csík, Gyergyó és Kászon székek vicetisztjei 1719 elején így festették nyomorult állapotukat, terheik enyhítését kérve a guberniumtól (Sz. Oklt. VII: 257–60.):

...Az elmult szomorú emlékezetű esztendőnek sterilitása miatt még csak annyi gabonája sem teremvén szegény lakosainknak, kivel csak két holnapig is beérhessék; székünkben is oly facultativus emberek, uri rendek vagy nemesek nem lévén, kitől a szegénység vagy jószágocskájára, vagy akármi kemény conditiókra és örökös jobbágyságra való maga kötelezésire is segítséget vehessen: oly keserves állapotra jutott, hogy az éhségnek miatta szokatlan és barmokhoz is hallatlan eledeleknek, ugymint laboda mag, bikk és csere makk (melyet másoktól nagy áron pénzen veszen), megrothadott fák és törökbuza kórójának lisztei, farügy, galagonya etc. megételire kellett adni magát, ezekkel protrahálja nyomorult életit holt-elevenen járván; de ezeknél is irtózatosb és hallhatlanabb az, hogy az étlenség miatt megdöglött marháknak husát a szegénység azon éhségtől kényszerittetvén észi, úgy a ló- és macskahust;... már sem buza, sem zab, sem széna nem lévén sehult is, az honnan a militia számára valamit congregáljunk: az executio szüntelen kün van szegénységünkön, mely is a fenn előszámlált cruditásokkal csinált pogácsa mellett, hogy jóizü buzakenyeret nem talál, a szegénységet kegyetlenül vexálja... Mindezeket praevideálván és praesentiálván helységeink szegény lakosi, gregatim tentalták, jó idénin korán elbujdosván s lakó helyeket pusztán hagyván, másutt életek táplálására való eledelt keresni... Azért... méltóztassék..: bennünket subleválni és vagy az rajtunk lévő militiát transponálni máshuvá, vagy annak intertenciójára másunnan naturálékat disponálni...

A segítés elmaradt, a nyomorúságot a kormányzat nem tudta, nem is nagyon igyekezett megszüntetni s ezért a kivándorlás folyvást tartott Moldvába s másfelé. Időrendben ezek az adataink vannak: A gubernium 1718 szept. 11-iki rendeletéből Csíkszékhez (Sz. Oklt. VII: 247-8. o.)

...Legközelebb szomorúan érti, sőt tapasztallja is a gubernium a közösségnek mostani nagy bódulását és fészkiből való kimozdulását, számosan öszvegyülvén szerte széllyel, kik Havasalföldére, Molduvára, tömösi Bánátusra, Partiumba, nevezetesen pedig Biharvármegyére, desperabunde eladván elsőbben is mindeneket, mint mennek csoportostól és el is szélyednek, a melynek is szoros inspectiója kegyelmeteket ex officio illeti, hogy hivatallyának megfelelvén, a kösséget sub sua inspectione conserválja et omnibus viis et modis arceálja az elszéllyedéstől.

5 év mulva is csak erőszakkal gondolt a gubernium célt érni. Rendeletéből Csíkszékhez, 1723 május 5-ikén (Sz. Oklt. VII: 311-2. o.):

A föld népének sok helyeken a magok fészkekből való kimozdulások és elszélyedések kivált a külső vármegyékre titkon való által való kimenetelek és szökések... már experiáltuk; hogy azért effélék megakadályoztassanak és zaboláztassanak, illendőnek itiltetett. Azért minden utonjárók, koldusok és egyéb lézengő személyek akár in persona, akár familiástul, szekerestől, marhástól, uton, városokon, falukon és egyéb helyeken is ha deprehendáltatnak, passust kérvén elsőbben is töllök, szorgalmatosan megexamináltassanak és utazásokban megtartóztassanak...

A gubernium újabb rendelete Csíkszékhez 1731 jún. 26-ikán (Sz. Oklt. VII: 362. o.):

Mivel Fogarasföldéről 50–60 parasztember fegyveresen ment által Havasalföldére, megparancsolja, hogy ha... fegyver, kard, pallos és puska találtatik a parasztságnál, a tisztek tartozzanak... elszedni tőllök a puskát és fegyvert.

Megparancsolja, hogy különösen a havas alatti kösségekre jól vigyázzon, hogy senki se titkon, se nyilván, se erőszakosan ne elabáljon.

/A mellékleten mégegyszer:/... a szökő és bujdosó emberekre oculatissime vigyázzon és vigyáztasson s valahol affélék találtatnak, a férjfiak megfogattatván, tétessenek tömlöcbe, a cselédjek, marhájok sub bona custodia adattassanak által a dominus terrestrisnek; ha egy falu nem bírna velök, a szomszéd falu is tartozzék insurgálni, és ha így sem birnának, kérjenek katonai segitséget, végső szükségben irjanak a generális commandánsnak.

Csík- és Kászon-szék lakói módfelett elszegényedvén, adójuk leszállítását kérték 1736-ban (Sz. Oklt. VII: 379-81. o.):

...Tudjuk, ugyan, panaszolkodnak több helyek is nagyságtok s kegyelmetek előtt... mindazonáltal, hogy ezen helynél romlottabb, nyomorultabb és szegényebb Erdélyben nincsen, az köztünk forgott militia is agnoscálja... Atyai kegyességgel méltóztassék nagyságotok s kegyelmetek méltó panaszainkat istenes considerátióban venni... különben /e szegény hely/ lakosai kénszerittetnek elbujdosni, lakó helyeket pusztán hagyván, kiknek is terhek egészen száll aztán más helyekre.

Újból és újból kellett a terhek enyhítéséért folyamodni. Csíkszentimre »szegény lakosi« folyamodványából Lázár Ferenc gr. főkirálybíróhoz 1738 jún. 9. (Sz. Oklt. VII: 393. o.):

...Alázatosan könyörgünk ngodnak: méltóztassék ngod keserves ügyünket és romlásunkat megtekinteni s maga hüte s kö-

telessége szerint istenesen considerálván megorvoslani... Meg sem állhatjuk, el sem viselhetjük ezen súlyos szolgálatot, el kell hazánkból bujdosnunk, ha ngod meg nem szánnya a sok szegényt...

A gubernium rendelete Csíkszéknek, hogy a határokat a plájásokkal szigorúan őriztesse, 1739 szept. 26-ikáról (Sz. Oklt. VII: 401. o.):

Az idei terméketlenségre nézve valóban tarthatni, hogy a sok tereh-viselésben elfáradott szegénység elszéledésre s már a békesség után pacate lévő szomszéd országokra való szökésre ne vetemedjék, melyekhez képest incumbál a tiszteknek módját találni meggátolásának... in specie pedig a székhelyekben a plájásokkal szorgalmatosan strásáltatni és ha a szükség hozná, ... a plájások számát augeálni /kell/...

Gyergyószék 1741 febr. 9-ikén így kötötte lelkére az erdélyi országgyűlésre küldött követeinek, hogy »mi aggravameni vadnak a nemes székeknek« (Sz. Oklt. VII: 412. o.):

...3-tio. Ezen nemes Gyergyó széknek az idei terméketlenségeit mind ősz és tavasz gabonájából bő mértékben fel kell adni, úgy ami kevés tavasz lett, azt is a hideg mind elvette és azt is a sok hó, eső, ott érvén, semmi hasznát belőle nem vettünk, de a sok jégesők is sok károkat tőnek.

4-to. Némely faluknak határait az jég ugy elverte, midőn már aratásnak ideje lett volna, hogy semmi hasznot nem vettek belőle, nevezet szerint ujfalvi, kelyénfalvi, tekerőpataki, csomafalvi, szárhegyi és ditrai határokat.

5-to. Az nagy szükség miatt az székünk lakosai elbujdostak, ki Molduvába, ki pedig szélyel az országra, ugy annyira, hogy némely falukban majd lakosok nem maradnak...

Sokszor szinte hátborzongató erővel bontakozik ki a sorra idézett néhány oklevélből a székely szegénynép, a parasztság rettenetes helyzete a XVIII. század eleji dögvészes, terméketlen időben. Alig találjuk mégis valami nyomát, hogy az erdélyi kormányzat, a gubernium segíteni igyekezett volna a bajon s a nyomában járó kivándorláson, ha csak az erőszakot, a plájások, a határőrök szaporítását nem vesszük annak. Mária Teréziában már megvolt a szándék, hogy javítson a helyzeten, hiszen tanulta, tudta kora népjóléti elveit s átlátta,

hogy birodalma biztonsága is népe jó állapotával van egyenes arányban. Intézkedései azonban, szerencsétlen formában» s a helyzet nem-ismerésével, csak tovább fokozták s mérgesítették a bajt.

b. Uralkodása elején mindjárt az adóügyeket akarta rendezni, nyilván a nép helyzetének felmérése és rendezése céljából is. Nem tudta azonban, hogy a székelyeknek az adózás terén különös jogai voltak: a szabadok csak katonáskodtak, de adót nem fizettek, a jobbágyok pedig a katonáskodástól is s az adófizetéstől is mentesek voltak. Így a székelység adófizetésének a rendezése, akármilyen jószándékú központi elvből indult is ki, a gyakorlatban újabb, és a szokásjog, hagyományok ellenére kiszabott terhet jelentett s tovább folytatta a nép a kivándorlást (Berlász 13. o.). Ime a székelységnek és az egész magyar népnek is szomorú útja s egyúttal a kivándorlásnak is az anyagi terheken túli, lelki oka: lassanként olyan uralkodók, vezetők nőttek föléje, akiknek, ha műveltek s jószándékúak voltak is, egy helyrehozhatatlan hibájuk volt: nem ismerték népüket, múltjukat, jogaikat, természetűket, mert semmi kapcsolatban nem álltak vele. Ez a magyar sorsnak a Habsburg-szimptómája, mely azonban, sajnos, nemcsak a Habsburg időkre érvényes.

c. A másik szerencsétlen kimenetelű Mária Terézia-intézkedés a székely határőrség szervezése volt 1762–64-ben. Ennek az eseménynek jelentékeny irodalma van s néhány műben (123.) tisztázták azt a lelki ellenállást, melyet ekkor a székelység az erőszakos, alkotmányellenes, magyarságot elnyomó erdélyi Habsburg-kormányzás ellen kifejtett. Ezt tudja ezzel kapcsolatban a magyar közvélemény is s jól ismeri a híres 1764-iki »mádéfalvi veszedelmet«, melyben többszáz székelyt lövetett össze a hírhedt Buccow generális s mely okozója lett több falura való magyar Moldvába vándorlásának.

Könnyebben megnyugodnánk, ha ezt az esetet, mint ahogy a közvélemény teszi, a magyar-Habsburg, tehát idegen ellentétre korlátozhatnék. Buccow körül azonban magyarok is voltak s a legkegyetlenebb s a legszékely-ellenesebb meg épen egy magyar volt, Lázár János gr., a szervező bizottság elnöke, aki a felgyújtott mádéfalvi székely házakban »mindmegannyi füstölgő oltárt« látott, »melyeken a lázongó nép bűne engeszteltetik ki« (Szádeczky 123: 183. o.). Ebből is látszik, hogy az idegenektől eltekintve, magunk szakadtunk ketté, s egyik részünk a másik felünk ellen ütött pártot. Odáig romlottak lelki s társadalmi viszonyaink, hogy az idegennel eltávolodott lelkű magyarok is társultak s abban a lelki kétpártiságban, mely a székelyt, de az egész magyarságot is az újkorban pusztította, a régi lelket őrzők fölött idegenek s magyarok a nem a magyarságért való hatalomban jól megférték együtt.

Nem csodálkozhatunk, ha a néptől távol álló vezetők a legantiszociálisabb lelkülettel viseltettek a székelység iránt. Ebben a különben is dögvészes, pestises században elviselhetetlen terhek szálltak a jobbágyok vállaira. Annyira lenyomta ezeket a vezetők lelki távolsága nyomán támadt nehéz szociális helyzet, hogy nem vehettek részt a jobbára szabadok ellenállásában, hanem tömegestül özönlöttek még az idegen, Habsburg-zászlók alá is, hogy a terhektől szabadulhassanak. Ellenállók mellett így egy katonáskodásba menekülő réteg is volt a székelységben s ennek »szinte jobbágyfelszabadítás számba menő akció« volt a határőrségszervezés. Ezt Berlász Jenő írja, aki a székelység kétféle reagálását látta meg a határőrség-szervezésben (226: 15–20. o.):

> A nagy lendülettel megindított szervezés nem várt következményei az oláhlakta területeken és a Székelyföldön egyaránt mindjárt az első évben, 1762-ben, jelentkeztek. A radnavölgyi oláhok, mivel igéretet nyertek a katonai hatóságoktól arra, hogy Beszterce város földesurasága alól megszabadulnak, tömegesen tódultak a toborzó zászló alá. A város természetesen mindent elkövetett jobbágyainak visszatartására, amiből aztán sorozatos

incidensek támadtak. Hasonló jelenségek mutatkoztak a Mezőségen is, ahol a parasztság ugyancsak abbahagyta a szántás-vetést és „széltiben" katonának ment. Az egykorú tudósítás megbotránkozva panaszolja, hogy a jobbágyok „az urak udvarába és házába süvegfeltéve menvén, impertinenskednek, fenyegetőznek..." A legjobban Csikszékben mérgesedett el a helyzet. Itt valóságos forradalmi jelenetek játszódtak le. 1762 májusában már úgy hírlik, hogy „egyik székely a másikra támad, mindegyik male contentus; a nemeskre, kik (itt) kevesen vannak, irigykednek, fenyegetik őket, tisztektől nem függnek". Őszre aztán a dolog komoly fordulatot vett. A rend teljesen felborult, a nép mindenfelé megtagadta az engedelmességet; itt is és ott is megüzenték a földesuraknak: „vélük nincs semmi dolguk, mert már katonavilág van." Szárnyra kelt a hír, hogy „János király idejétől fogva valaki jobbággyá lett, ezen katonaság által mind menekedik". S a hír nyomán a jobbágyság tömegesen tódult a sorozásra. Még a bebörtönözötteket is kiszabadították. Ahol kényszerrel próbálták visszatartani őket, vagy ahol korábbi szenvedéseiket megtorolni akarták, ott megrohanták a nemesi kúriákat, fogságra vetették a földesurakat és officiálisokat s pusztították a nemesi vagyont. A szék /székely/ tisztviselői – akik iránt a nép hasonlóképpen izzó gyűlölettel volt eltelve – kétségbeesetten kérték Buccow bárót, s a testvérszékeket, nyújtsanak védelmet a csiki nemességnek, mert félő, hogy a tavaszra az 1514-iki parasztlázadás fog megismétlődni s a „vérontások, prédálások, pusztítások, minden rendnek felforgatása" fog elkövetkezni. Fokozta a helyzet komolyságát az a tény, hogy a nyugtalanság Gyergyó, Udvarhely és Háromszék népére is kezdett átragadni s hogy újesztendőre ismét felütötte fejét a székelység fátumszerű borzasztó epidémiája: Csikból megjött az első hír, hogy „több kétszáz embernél általment... télnek idején a havason".

A gubernium egyelőre tehetetlenül állt a vészes kavargásban. Az egymásnak ellentmondó tudósítások alapján – melyek részben a nép zászló alá seregléséről szóltak, részben katonaellenes magatartását hangoztatták – úgy látszik nem tudott teljesen eligazodni. 1763 tavaszán aztán a vizsgálatokból kitudódott, hogy a Moldvába szökött székelyek közt „egy sem volt katona, hanem nem-conscriptusok és jobbágyok, azért nem igaz a hír, hogy a katonaság miatt mennének; holott azért mentek, mert nem győzték a terhet hordozni, elúnván a vorspant és a militaris tisztek szolgálatját". Ekkor már világosan lehetett látni, hogy a székelységnek a toborzással szemben tanusított kétféle reakciója mögött két különböző társadalmi csoport áll: egyrészt a conscriptusok, vagyis azok a jobbágyok és szegény szabadok, akik a súlyos urbéri kötelezettségektől, illetve közszolgáltatásoktól a határőrségbe lépés által akartak menekülni; másrészt a nemconscriptusok, akiknek zömét – a jómódú nemeseken kívül – olyan sza-

bad és nem szabad szegények alkották, akik katonának állni uruk hatalma miatt nem tudtak, vagy a gazdálkodástól megválni nem akartak. S mivel ez utóbbi csoportba tartozók urbéres és közterhei a besorozottak távozásával szerfelett megnövekedtek, mindenki, aki csak tehette, kivándorlásban keresett menekülést. A moldvai vajda ugyanis a parasztoknak „helyet" igért, a szabadoknak „privilégiumok confirmációját". Mindezt a gubernium nem tudta megakadályozni. Sőt a mozgalom rövidesen az oláh jobbágyokat is elragadta...

Az események híre hamarosan eljutott Bécsbe: 1763 tavaszán az udvar már komolyan felfigyelt. Egy áprilisban kelt rescriptum a székelyek kivándorlásának tétlen szemlélése miatt komolyan megrótta a guberniumot s miután ennek semmi eredménye sem volt, egy júniusi újabb leirat a profugium okainak pontos kinyomozását és az udvar tájékoztatását rendelte el... A kormány meggyőződést szerezvén arról, hogy a nép „possessorok kegyetlen terhes szolgálatja miatt" szökik el Erdélyből, elhatározó lépésre szánta el magát: októberben parancsot küldött a főkormányszékhez, melyben elrendelte a törvénytelen szolgálmányokat követelő földesurak megbüntetését, egyszersmind az urbáriumok revizióját és ratificatióját is...

A határőrség szervezése 1764-ben tovább folyt, s vele párhuzamosan folytatódott a kivándorlás is. Az év elején a hirhedt mádéfalvi vérengzés indított el Csikból egy újabb emigrációhullámot, a tavasz folyamán Besztercéből oláh profugiumról jöttek ijesztő hírek, ősszel pedig Doboka, Szolnok, Kolozs és Torda megyéből jelentették mintegy ezer oláh és magyar parasztnak Moldvába szökését. Ennek hatása alatt az udvar is ragaszkodott a megkezdett akció továbbviteléhez. A gubernium egyik parancsot a másik után kapta. A székekben és vármegyékben pedig a nemrég felállított folytonos táblákon (tabula continuákon) szigorú vizsgálat indult annak megállapítására, hogy hol miféle urbéres szolgálmányokat teljesítenek a jobbágyok. Mindenfelé folyt a parasztok kihallgatása arra nézve, hogy milyenek a termény-adózási és robotviszonyok s hogy mely kötelezettségek gyökeresznek a régi szokásban vagy törvényben s melyek önkényesek...

1765-ben a szász jobbágyok között is mozgolódás támadt... 1766-ban, amikor az udvar a megfogyatkozott erdélyi népességet, mintegy vérátömlesztéssel az ausztriai protestánsok egy csoportjának a szászok közé telepítésével igyekezett regenerálni, a székelyek és az oláhok tömegesen hagyták el az országot. A Radna vidékéről, Székelyföldről és Fogarasból a falvak és szorosok őriztetése ellenére, még 1766-ban, sőt 1767-ben is száz, meg száz család költözött át a havasokon. Kétségbeesésében a központi kormány a segítésnek egy új módjával próbálkozott: tárgyalásokat kezdett a moldvai székelyek egyik főemberével, a profugusok visszatelepítése iránt. Az akció azonban megfeneklett.

Hiába igért a királynő generális amnesztiát, hiába helyezte kilátásba, hogy a hazatérteket, mint lovas katonákat szolgálatába fogadja, a kitelepültek nem mozdultak. Úgy hírlett, hogy Moldvában – „mivel a vajda igen piacidus, nem kergeti az adóért őket" – mint kocsisok, fogadósok, korcsmárosok és parasztok, „meggazdagodtak s igen jól élnek, nem is tartanák gratiának a ki jövetelt."

d. A vészes arányokban kibontakozó bajok s a nép makacs elszántsága, mellyel sorsát enyhíteni az oláh vajdaságok felé menekült, melyekből nem akart semmi áron visszatérni, lehetetlen volt, hogy ne váltson ki valami reformszándékot a bécsi udvarban. A nagybirtokosokból álló guberniumon azonban minden megfeneklett s nem is annak lassan készülő felirata tájékoztatta az udvart a bajok részletes okairól s a szükséges reformokról, hanem egy névtelen maradt erdélyi magyarnak 1768-ban benyújtott hatalmas, 300 lapos, mindmáig kiadatlanul a bécsi Staatsarchivban heverő munkája. Ennek a kivándorlásra vonatkozó része olyan könyörtelen éleslátással s fajtánk olyan szeretetével tárja fel az azt előidéző okokat, hogy nála értelmesebben s magyarabban senki nem szólt a székely kivándorlásról. S tekintve, hogy felhozott okai nemcsak a XVIII. századra érvényesek, hanem a székely kivándorlás minden idejére is, a leglényegéül szánva e fejezetnek, egy kicsit bővebben idézzük, önálló kiadás híjján Berlász Jenő ismertetéséből (226: 22–36. o.):

...A depopuláció eredőoka a jobbágyság egészségtelen gazdasági és társadalmi viszonyaiban van. Az ország áldott égöv alatt fekszik s gazdag földje van, melyen ló- és marhatenyésztésre megszámlálhatatlan mennyiségű legelő és rét díszlik. Számos érchegysége és sóbányája van, úgy szintén sok gazdag folyója s jónéhány kivitelre érdemes terméke. A népet hét évtized óta nem pusztította külső ellenség és belforradalom, hosszú idő óta nem volt járvány sem; az emberek életerősek s mégis a népesség egyre csökken, az alattvalók száma mind kevesebb és kevesebb. Mi lehet hát ennek a szörnyű jelenségnek az oka? „A jobbágyság, a nyomasztó teher, mely az alattvalónak megnehezíti a levegőt. A szászok között csak egy igen vékony jobbágyréteg van s ennek a sorsa is elég kedvező. Mindebből folyólag az el-

néptelenedés problémája tulajdonképen csak a magyarokkal és oláhokkal kapcsolatos, mivel a szászoknak nincs okuk emigrálni. A földtől elszakadt magyarság természetesen kivándorlásra adja magát s így lassanként kipusztul Erdélyből az ország tulajdonképpeni törzslakossága. Világos bizonysága ennek az a tény, hogy igen sok falu, amely négy-öt évtizeddel korábban még színmagyar lakosságú volt, most felerészben oláh.

I. /Az ismeretlen szerző/ a depopulációt mozgató okok nagy számú csoportjában elsőrendűnek ugyanazt ismerte fel, amelyben a bécsi udvar is évtizedek óta sejtette a nyomasztó baj csíráját, t. i. az elviselhetetlen robotkötelezettségeket...

A robot, írja..., melynek az erdélyi jobbágyok alá vannak vetve, mértéktelen és rendszertelen. A földesuri gazdaságban előforduló rengeteg munkát mind robotban kell a jobbágynak elvégeznie. Úrdolgának számít a szántás-vetésen kívül a gabonahordás, a cséplés, a vásárra és a malomba szállítás, úgyszintén a szőlőmívelés és a borfuvarozás, a szénakaszálás és behordás, a favágás és szállítás, valamint az istálló-, a pince- és házimunka. Nincs olyan körülmény, olyan időszak, vagy időjárás, amely a robotszolgálat teljesítésénél figyelembe jönne. ...

...A kivándorlást elsősorban a robotviszonyok regulációjával lehet megszüntetni... Egyik feladat a robotszolgálatnak a jobbágyvagyonhoz arányosítása. Másik... a házimunka évi mennyiségének maximálása lehetne. Ilyen robotszabályozással nagymértékben fokozható lenne a jobbágynak a földművelés iránti hajlandósága s a hazához való ragaszkodása. A parasztság megtartásának és az emigráció meggátlásának ez a módja sokkal célravezetőbb, mint akár egy húszezer emberből álló határőrség felállítása.

II. ...A második veszélyes elnéptelenítő tényezőt a magyar nemességnek saját közrendű fajtája iránti ellenszenvében és ezzel összefüggésben a magyar-székely jobbágyság tudatos kipusztításában jelöli meg. A magyar jobbágy ezenkívül – anyanyelve és szabadságban élő rokonai segítségével – ismeri a törvények előírásait, tudja, milyen szolgálatokkal tartozik földesurának s ezért a jogtalan követeléseket, rendszerint megtagadja. Ez a magaviselet a földesurat arra készteti, hogy törzsökös magyar jobbágyát telkéről eltávolítsa s helyébe oláh családot telepítsen. A kitett magyar parasztnak mások se igen adnak helyet s ezért, ha kezemunkájából megélni nem tud, kénytelen a moldvai magyar falvakba kibújdosni, vagy a magyar királyság területére átszökni. A magyarok emigrálásával a lakosság így egyre fogy...

...A magyar-székely parasztság pusztulásával nem csupán munkáskezeket veszít az ország és az uralkodó, hanem egyszersmind kitűnő, sokszor kipróbált katonaanyagot is. Mindenképen érdekében áll tehát a kormányzatnak, hogy ezt az értékes nemzetet megőrizze, fennmaradását biztosítsa. A segítésnek azonban

a lehető leggyorsabban kell jönnie, mert ha a pusztulás továbbra is úgy halad, mint eddig, fél-évszázadon belül nem lesz magyar paraszt Erdélyben... Az udvar tennivalója az elmondottakból önként következik: mindazokat a falvakat, melyekben 40–50 évvel ezelőtt magyarok laktak, de ahol lassanként oláhok lettek úrrá, újból magyar családokkal kell betelepiteni. Ez az akció meg fogja menteni a magyarságot anélkül, hogy az oláhokat tönkre tenné, mert hiszen ezek kedvező megtelepülésére ezer más alkalom kínálkozik.

III. Szorosan összefügg a robotreguláció és a magyar-székely parasztság védelmének feladatával a jobbágytelkek kereteinek szabályozása, amely tevékenysékben emlékiratunk a kivándorlás harmadik indítékának leküzdését jelöli meg. /A jobbágytelkek u. is/... országszerte túlnyomórészt igen aprók, megközelítőleg sem állanak arányban azokkal a terhes szolgálatokkal, melyeket haszonélvezésük fejében a jobbágyoknak teljesíteniük kell. Ebből a szorítóból menekülésre pedig csupán egyetlen mód van: a profugium.

Evidens tehát, hogy az emigráció megszüntetése érdekében a már említett reformok mellett a kormányzatnak biztosítania kell a jobbágy részére a megélhetést nyújtó gazdálkodás lehetőségét, vagyis kötelezőleg elő kell írnia, hogy hol, milyen és mennyi földet foglaljon magában egy egész, fél, negyed, stb. parasztsessió...

IV. ...A nemesi javak szétforgácsolódásában látja az anonymus Erdély elnéptelenedésének negyedik okát. Ez a tendencia ugyanis – habár elsősorban a nemességet érinti – végső eredményében a jobbágyságot teszi tönkre, mivel földjének erőszakos elvételére vezet. Széltében divik az erdélyi nagybirtokosság körében az a szokás, hogy a mágnások földbirtokukat örököseik között felosztják. Ezt az osztást a következő nemzedékek tovább folytatják, s így a birtok fokozatos felaprózásával párhuzamosan a családok mindjobban elszegényednek. Néhány generáció multán a mágnásfamíliák már ott tartanak, hogy megélhetésük biztosítása céljából kénytelenek még meglévő egy-két jobbágyukat telkükből kitenni s a colonicális sessiókat saját kezelésükbe venni... Egy tehetős család... egy félévszázad leforgása alatt teljesen elszegényedhetik. Az igazi katasztrófa azonban abban rejlik, hogy ugyanannyi idő alatt – a telkek fokozatos kurializálódásával – földnélküli szegényemberré /válhatnak a jobbágyok/... A koldussorba süllyedt parasztréteg pedig – ha a földtől elszakadása után, mint béres, vagy zsellér egyidejig még falujában marad is – az első súlyos megpróbáltatás alkalmával, éhség, ragály, vagy háborús pusztítás idején, minden bizonnyal kivándorol az országból.

Az emigrációs mozgalom hajtóerőinek leküzdésénél tehát a kormányzatnak nem szabad figyelmen kívül hagynia a nemesi

birtok örökösödési viszonyainak rendezését sem. A már kurializált parasztelkeket ismét jobbágyokkal kell benépesíteni, a bekövetkezendő birtokaprózódást és az ebből folyó kurializációkat viszont az örökös tartományokban már régóta szokásos majorátusok meghonosításával kell megakadályozni.

V. Az emlékirat ötödik pontjában az igazságszolgáltatási viszonyokat teszi szóvá a szerző. A nyomorúság a legtöbb esetben különben is megakadályozza a parasztot abban, hogy perét a magasabb fórumokig vigye, mert az igazságkeresés fokról-fokra több költséget emészt. A hamis igazságtétel súlyos lelki válságba sodorja a jobbágyot, s előbb-utóbb arra készteti, hogy valamelyik szomszéd országba szökjék. Így mennek veszendőbe a szorgalmas munkáskezek, a dolgos parasztcsaládok, melyekkel az ország legalább ötször annyit veszít, mint más módon tönkrement parasztgazdaságok pusztulásával.

Elengedhetetlen követelmény tehát, a jogszolgáltatási rend megreformálása. A mostani viszonyokból eredő tömérdek igazságtalanság ... csak úgy szüntethető meg, ha a parasztok intézményes jogvédelmet nyernek....

VI. Az emigrációs törekvéseknek hatodik indítékaként a természetes népmozgalom, a terjeszkedési szabadság, a szabadköltözés erőszakos meggátlását jelöli meg a névtelen javaslattevő. Ez az anomália a Székelyföld jellemzője s a székelység fogyasztója. A székely székek t. i. szinte kivétel nélkül túlnépesedettek. Egyik-másik székben... a falvak olyannyira egymás hegyén-hátán vannak, hogy a távolból három-négy település eggyé látszik összeolvadni. Nagy baj e mellett, hogy e székek földje – különösen Csiké, Gyergyóé és Udvarhelyé – sokkal kevésbbé termékeny, mint más területeké, a lakosok ellenben annál szaporábbak. E díszharmóniának szükségképeni velejárója az általános nagy nyomorúság. Ennek az állapotnak a szomszédos, kevésbbé népes területekre irányuló széttelepedés volna a természetes megszüntetője. Ám a jobbágyság intézménye ezt lehetetlenné teszi. A jobbágyállapot örökletes, amely apáról fiúra száll. Senkinek nem áll szabadságában a földesúr tulajdonát képező jobbágycsaládból kiszakadni s más székben, vagy megyében új családot alapítani. A felnőtt jobbágyfiú megházasodhatik ugyan, de meg kell maradnia apja családjában, a szűk, osztatlan jobbágytelken...

/Úgy kellene itt segíteni/, hogy minden olyan földesurat, aki a birtokán élő jobbágycsaládnak nem nyújt akkora telket, amekkora annak megélhetését biztosítaná, kényszeríteni kell, hogy a jobbágycsalád feletti tulajdonjogáról egszersmindenkorra mondjon le. Ezáltal lehetővé válnék, hogy a túlnépesedett családok emberfeleslege – a hatóságoknál történt előzetes bejelentés után – más megyékben, más uradalmakban telepedjék meg. Kétségtelen, hogy egy ilyen intézkedés nyomán a székely székekből

mintegy kétezer család elköltöznék s betelepítené Erdély azon területeit, amelyeken most több órajárásra sem lehet falut találni.

VII. A hetedik betegséget, amely Erdély népességét nem engedi növekedni, a nemesi constitutio ama paragrafusában látja, amely... lehetetlenné teszi a parasztnak, hogy irtás útján magánföldbirtokot szerezzen. A középeurópai országokban tudvalevőleg a középkor folyamán, amikor az erdőségek még mindenfelé nagy területeket borítottak, az írtás, mint termőföldszaporító munka, igen szívesen látott tevékenység volt. Megbecsülése abban jutott kifejezésre, hogy az irtott terület tulajdonjogát a földesuraság csekély terményválság ellenében átengedte az írtóknak. ...Erdélyben azonban... megszűnt az írtásföldek különleges jogi helyzete... Volt u. is a nemesi jognak egy tétele, amely módot nyújtott a földesurnak arra, hogy a puszta területekből irtás útján nyert termőföldet „erga mercedem laboris" /napszám ellenében/ saját birtokába vegye...

Ezt az igazságtalanságot nem lehet többé fenntartani... A földet u. is nem lehet úgy tekinteni, mint a vadaskertet, kastélyt, vagy az istállót, amelyet a földesur engedhet elpusztulni, tönkremenni. A föld a közösség jólétét kell, hogy szolgálja, s éppen ezért, miként a földesúr nem engedheti valamely egészséges testrészét amputálni, úgy az ország sem tűrheti, hogy a földet, az ország egészséges testrészét gondatlan földesurak elszakítsák a közjó szolgálatából. Minden pusztát termőföldd kell átalakítani. S hogy ez végbemehessen, a nemesi jog szóbanforgó ominózus tételének eltörlésével biztosítani kell az írtás tulajdonjogát a jobbágy részére. Ha ez a javaslat valóra válnék, nem kétséges, hogy a létesítendő termőföldek sokezer családnak nyújtanának új települési és megélhetési lehetőséget.

VIII. Erdély népszaporodásának nyolcadik akadálya a szász nemzet bűne... Ez a fundus regiuson megtelepedett kiváltságos népcsoport féltékenyen elzárja mezővárosait és falvait a többi erdélyi népek elől s az idő semmilyen változása se tudja ellenállásukat megtörni. Pedig lakóföldjük számukhoz képest igen tágas, nagy földfelesleggel rendelkeznek. Telkeik szokatlanul terjedelmesek, mert az új generáció tagjai ősi szokás szerint nem osztják fel maguk között az örökséget. De arra is gondjuk van, hogy ne szaporodjanak úgy el, mint a székelyek. A családok általában korlátozzák a gyermekáldást s így elejét veszik a vagyon elaprózódásának. Igy azután ez a nemzet, amely katonai szolgálatot nem teljesít, nagy jómódban él s nem ismeri az emigráció szerencsétlenségét. Földjükön nagyszerű lehetőség kínálkozik Erdély nyomorgó tömegeinek letelepedésére. Köztudomású, hogy nincs olyan szász szék, amely ne tudna sok száz, sőt néhány ezer családot befogadni, különösen, ha irtásokat is végeznének. A legmérsékeltebb számítás alapján is állítható, hogy álta-

lában minden 100 telekből 150 volna létesíthető, de sok helyen meg lehetne kétszerezni a sessiók számát... Ennek ellenére sem hajlandók a székbeliek a fölösleget haszonbérletként átengedni a környező sűrűn lakott idegen falvak jobbágyságának...

Az ország érdekében ezen a fonák helyzeten is változtatni kell. Meg kell törni a közjóra ártalmas földpolitikájukat s telkeik parcellázásával más nemzetbeli jobbágycsaládokat kell közéjük telepíteni. Ezzel az akcióval több mint 5000 parasztfamiliát lehetne elhelyezni s megmenteni a kivándorlástól.

Az emlékirat bizonyító része, az emigrációs mozgalom szociális hátterének megvilágítása ezzel befejeződik. Kiegészítésül röviden utal még a szerző arra, hogy a felsorolt belső kényszerítő erők mellett van a kivándorlásnak még egy külső elősegítő tényezője is, nevezetesen: az Erdély keleti szomszédságában lévő országok számottevő tudatos bevándorlási propagandája. Legveszedelmesebb a közvetlenül határos Moldva és Havasalföld vonzó hatása.

Az emigráció racionális feltartóztatását célzó szerves társadalmi-gazdasági reformprogrammhoz függelékül még kiegészítő jellegű megjegyzéseket fűz a szerző. Mindenekelőtt figyelmezteti a kormányhatóságot, hogy az eddig alkalmazott módszerekkel – útlevéltilalommal és fegyveres kordon alkalmazásával – nem lehet a kivándorlási árt feltartóztatni. Egyetlen célravezető módus van csupán s ez az indítóok kiküszöbölése... Ha a jobbágy megfelelő jómódba kerül, önmagától fel fog ébredni benne az anyaföldhöz ragaszkodás... érzése s meggyökeresedik lelkében az igazság és a jog iránti szilárd bizalom. Az életrehivandó populacionisztikus politika tevékenysége azonban nem merülhet ki az elnéptelenedés meggátlására teendő intézkedésekkel... Ezek mellett a negativ jellegű intézkedések mellett számottevő pozitív feladat is vár a kormányzatra, nevezetesen egy nagyobbszabású, tervszerű telepítés. A telepítő munka... legéletbevágóbb része a túlnépesedett területek emberfölöslegének a ritkán lakott vidékek levezetése lenne...

Csak addig álljunk meg e tisztafejű erdélyi magyar világosan analizáló sorainál, amíg a pontról-pontra való haladás kedvéért néhány sorban megrögzítjük a székelység sorsa-romlásában s az ezzel járó kivándorlási mozgalmában a XVIII. századi fokozatot. A külső vonzást nem számítva (magában mit sem ártott volna ez), két, már a középkor végén kezdődő, párhuzamosan haladó belső taszító erő feszült rá ekkor a székelységre, amint ez a névtelen soraiból is látszik. Egy súlyos lelki válság, mely a birtokosok néptől való eltávolodása

által keletkezett s a régi, szinte egységes közösségi állapot helyett feszült társadalmi különbségeket váltott ki. Hozzájuk járultak még az értetlen s a magyarsággal semmi közösséget sem vállaló idegen hatalom képviselői. A második taszító erő az elsőből folyt: a nép sanyarú helyzete, szegénysége, gazdasági lehanyatlása, az elhagyatottság és a bánásmód miatt. Ezeket a taszító erőket, ha nem is látszanak később olyan tisztán, mint a XVIII. században, később sem sikerült megszűntetni s végső fokon minden időben ott rejtőzködtek a székely kivándorlók mögött. A nagybirtokos rendek a reformoknak ellenszegültek s a Habsburgok meg nem állottak lélekben oly közel a magyar néphez, hogy annak érdekében letörték volna ezt az ellenszegülést. A székelység sorsában így a névtelen javaslatai után sem történt változás, ezért szünet nélkül folytatta az kivándorlását az oláh vajdaságokba.

e. A XVIII. században, főleg a határőrség szervezése idején kimenekült nagyszámú népességről el kell még mondanunk, hogy hová, milyen vidékre települt. Tekintve, hogy főleg a csíki székelységet emésztették a fentebb leírt bajok, a kivándorlás leginkább Csík szomszédságába, Moldvába tartott. A kisebb csoportok a székely eredetű magyar falvakban szóródtak szét, a nagyobb csoportok azonban kint is együtt maradtak. Egy II. József idejében Moldváról készült térkép Bákó körül több Bejenari (Bujdosók) nevű helyet tüntet fel s ezek valószínűleg a határőrség szervezéskor kimenekült székelyek telepei lehettek (Lükő, 217: 23. o.).

Belőlük származott Jerney szerint Pusztina, Lábnik, Kalugarén, Parincsa, Gajcsána, Szócsa, Ketris moldvai községek magyar lakossága (41, a falvak felsorolásában). Belőlük alakultak ki azonkívül a bukovinai magyar falvak is.*

*) Itt, hogy a határainkon belül élő csángókról is folytassuk a tájékoztatást, röviden megemlíthetjük, hogy az erdélyi csángók második csoportja, a gyimesi csángók (1. sz. térkép)

Az osztrákok u. is, amint az első fejezetben említettük, 1774-ben megszerezték a töröktől Moldvának az északi részét, Bukovinát. Hogy a gyér lakosságú tartományt benépesítsék, az orosz és oláh lakosság mellé németeket, cseheket, lengyeleket, tótokat telepítették. Felhasználták erre a telepítési akcióra, mégpedig mintaszerűen, a frissen Moldvába menekült székelyeket is. Így írta ezt le oklevelek alapján Kis-Várday Gyula, aki huzamosabb ideig tanítóskodott a háború előtt a bukovinai székelyek között (202: 131–7.):

Bukovina megszállását /1774-ben/ Splényi báró tábornok intézte, színmagyar hadsereg élén. A 10.442 km² területű tartományt km²-ként alig 7 ember lakta. Elnéptelenítette a fanarióta gazdálkodás és a rabszolgákat szedő basalátogatások sorozata.

Az első székely telepesek 1776-ban jelentek meg Bukovinában. Ki hívta meg őket, ki vezérelte oda őket, nem lehet tudni. Oklevelek erről nem szólnak. Fogadjistenben a következő szájhagyományt hallottam róla: „Az a katonavezér, ki apáinkat behozta, magyar volt. Mikor ide béjöttek, így szólt hozzájuk: A legyen a határotok, amit egy lovas egy nap alatt körül tud nyargalni."

Nagyon valószínű, hogy a kolozsvári születésű Splényi tábornok*) hívta meg azt a száz családot, kik 1776-ban Fogadjistent és Istensegítset, a két fohászszerű nevet viselő községet alapították a Szucsáva folyó partján, egymás szomszédságában. Mártonffy Mór, Istensegíts első plébánosa, csak annyit jegyzett fel a

---

ősei legnagyobbrészt ugyancsak a XVIII. században kivándorolt székelyekből valók. Ők azonban nem mentek át az országhatáron, hanem az Olt és Szeret vízválasztójától keletre, a Tatros folyó forrásvidékénél és hegyi legelőinél húzódtak meg. Ez a vidék a gyimesi völgy, Erdélytől teljesen el van zárva s Moldva felé van nyitva. Földrajzilag tehát Moldvához tartozik (lényegileg tehát a gyimesiek is a székelységtől elszakadt, Moldvába vándorolt magyarok) s ez is bizonyíték arra, hogy itteni határunk nem belülről tágult ki erre a természet szerint elkülönülő tájra, hanem a Szeret mentétől húzódott vissza idáig. Hogy Gyimes ma is a miénk, ezzel középkori, Szeretig nyúló birodalmunkra és népi kiterjeszkedésünkre emlékeztet.

*) Szádeczky szerint (66) Splényi azt szorgalmazta, hogy Bukovinát, a régi históriai jog alapján (mivel t. i. Moldva kiegészítő része volt), a magyar koronához csatolják. Bécsben azonban hallani sem akartak erről.

plébánia könyveiben róla, hogy a két község lakói a molvai Szamoscából jöttek be...

Az első két község megalakulása után 1784-ig szünetelt a székelyek betelepülése. Ebben az évben tett javaslatot a cs. kir. udvari haditanácsnak Hadik András gróf, Erdély gubernátora, ki egyben Galicia és Bukovina főkormányzója is volt, hogy a Moldovába vándorolt székelyeket és más ezredek katonaszökevényeit Bukovinába áttelepítsék. Az udvari haditanács elfogadta a javaslatot s annak keresztülvitelét Enzenberg tábornokra és Raicsevich jassi ügyvivőre bízta. Beddäus cs. kapitányra hárult a feladat, hogy Moldvában felkutassa a kibújdosott székelyeket és katonaszökevényeket s őket szépszerével, ha szükségét látná, erőszakkal is, Bukovinába hozza. Beddäus mellé rendeltek 7 altisztet, egy felcsert és két betegápolót.

A megbízottak működése elé I. Maurocordato Sándor Moldova fanarióta fejedelme, akadályokat gördített... Míg a hivatalos megbízottak működése a legteljesebb sikertelenség jegyében folyt, annál nagyobb eredményekkel járt Mártonffy Mór minorita páter propaganda-útja.

Mártonffy Mór apostoli lélekkel megáldott pap volt... 1771-ben került Moldvába. Működése, helyén rendkívül súlyos anyagi viszonyok közt tengődött... Ily körülmények közt szívesen fogadta a bukovinai kerületi hatóság (Distriks-Administration) meghívását 1776-ban, hogy misszionáriusi tevékenységét ott folytassa s a vallás vigasztalását nyújtsa a Fogadjistenben -és Istensegitsben megtelepedett székelyeknek, továbbá a megszálló katonaság vallási szükségleteit is kelégítse.

Mártonffyt Enzenberg tábornok szőlővesszők beszerzésére küldte Foksáni vidékére, azzal a bizalmas meghagyással, hogy egyúttal a székely emigránsokat észrevétlen módon megnyerje a Bukovinában való letelepedésre. Meghagyta Mártonffynak, hirdesse köztük, miszerint nem csupán a büntetlenséget biztosítják a betelepülőknek, hanem még hat fontos kedvezményben is részesülnek: 1. Ingyen háztelek és szántóföld. 2. Amíg a berendezkedések első nehézségeivel az új telepesek megküzdenek, minden gazda 6 kr-t, gazdaasszony 3 kr-t, egy-egy gyermek 2 kr-t kap naponként az állampénztárból, visszafizetési kötelezettség nélkül. 3. Minden családnak kiutalnak 50 frt-ot házépítési célokra kamatmentesen. Ez összeget az egyes családok anyagi módjuk emelkedésével tetszés szerint törleszthetik. 4. Minden család kaphat 20 frt-ot gazdasági eszközök beszerzésére, ha arra szükség lenne. Ez összeg kamatmentesen 4 év alatt fizetendő vissza. 5. Adómentesség 5 évre. 6. Minden község, mely 50-nél több családból áll, államköltségen megépített templomot kap, külön lelkésszel.

El kell ismernünk, hogy Enzenberg eme kedvezményekkel melyek az akkori időkhöz mérten nagy áldozatot jelentettek, valamint azok pontos megtartásával, mert megtartották, nemcsak

meleg emberbaráti gondolkodásról tett tanubizonyságot, hanem kitűnő szolgálatot tett a magyarságnak is.

Mártonffy magyar szíve teljes odaadásával dolgozott a nemes ügyért. Kiváló szónoki képessége és az a ragaszkodó szeretet és bizalom, mellyel a moldovai magyarság őt körülvette, csakhamar egész tömegeket mozgatott meg.

A Moldovából való kivándorlás három nagy csoportban történt. /Az első csoport/ 1784 november 8-án, ugyan e hó 30-án és 1785 január 2-án... lépte át a bukovinai határt... E telepeseket az új falvak megalakításáig, valamint a később érkezőket is, mindenre kiterjedő gonddal, a már meglévő magyar falvakban, tehát Istensegitsben és Fogadjistenben, részint pedig 11 közeli községben szállásolták el.

„Nem tudom leírni a hatást – jegyzi fel Enzenberg 1785 február 20-ról kelt jelentésében – melyet őfelsége kegye rájuk gyakorolt. Könnyes szemmel vették át a pénzt, amit közöttük kiosztottam. Hűséget esküdtek Mártonfynak anyanyelvükön, ki őket őfelsége kegyességéről bizonyára jobban felvilágosította, magyarul beszélvén, mint én, latin nyelven.

A betelepülés tovább tartott 1785 év egész folyamán, sőt folytatódott 1786-ban is.

Hadikfalvát 1785 június 5-ikén alapították ünnepélyes keretek között... Laudonfalva megalapításáról Enzenberg 1785 szeptember 16-án tesz jelentést. E falu mai neve Balkautz. Ide 30 magyar családot telepítettek. Ezek azonban rövid idő mulva átköltöztek Hadikfalvára... Józseffalva messze félreesik a többi székely teleptől. Enzenberg 1785 szeptember 25-ről jelenti megalakulását. Ide 60 székely családot telepítettek... Andrásfalva a Szucsáva jobbpartján épült. Északi szomszédja Hadikfalvának. E község alakult meg legkésőbben. Megalapítását szükségessé tette az 1786-ban még egyre tartó bevándorlás Moldova felől. Mártonffy 1786-ban február 20-áról kelt előterjesztésében szükségesnek tartja az ötödik magyar község létesítését, mert úgymond, a meglévők már nem tudják befogadni a még mindig jövő telepeseket...

5. A XVIII. századi kivándorlások lezajlásával s a bukovinai öt híres székely falu megalakulásával végetért a székely kivándorlásnak egy fejezete. Hogy mi jellemezte ezt, olvashattuk, de még tovább is kikövetkeztethetjük abból, amit az ezután tartó kivándorlások jellemzésére mondunk. A kivándorlások u. is tovább is tartottak, egészen napjainkig, mert egyáltalán nem szün-

tek meg azok az okok, ha más köntösben jelentkeztek is, amikről eddig bőviben olvashattunk.

A XIX. század elejétől kezdve mindjobban halványultak a kivándorlások lelki indítékai. A nép lassan elfelejtette egykori sorsát, kiváltságos helyzetét s fegyelmezett közösségi szervezetét és mindjobban belefásult egyre romló állapotába. Mindenbe bele lehet szokni, ha a szoktatás állandó, makacs, kitartó. S a székelységet állandóan, makacsul és kitartóan szoktatták nehéz, nyomott, fülledt sorsába. Nem gondolkodva többet azon, hogy sorsa jobban is mehetne, ha lelki közösségben élne vele úr, vezető, uralkodó, mindjobban csak a, gazdasági alkalmakra figyelt e nép s pénzt keresni, megélhetését könnyíteni megkeményült szívvel hagyott el bennünket. A századfordulón már kizárólagos helyet foglaltak el a gazdasági okok a kivándorlásban: egy-egy romániai vasútépítésre, cukorrépa-kapálásra, vagy más munkaalkalomra nagy hullámban özönlött ki a székelység. Ezt az akkori hivatalos Magyarország, eltemetődve benne is végkép a lélek, mely valamikor a népével összefüggött, gazdasági, materiális fogalmakban, okokban gondolkodva csak, meg is állapította róla s ezzel el is vélte végezni a maga munkáját.

Amiképpen előtérbe kerültek a gazdasági okok, s felejtődtek a lelkiek, olyan mértékben fogytak a kivándorlók közül azok, akiket a társadalmi bajok folytán megsértett, lealázott, letaposott lélek űzött idegenbe s e sorsot kemény elhatározással, szilárd erkölcsi elszánással a vállukra vették. Lassanként megjelenték köztük a szerencsevadászok is, a kalandorlelkűek, a bűnözők, a lélekkufárok, a szerencsétlen emberek sorsából élők: az emberkereskedők, a gyermekkilopók, a lányokkal üzérkedők, akiket a zavart, züllött viszonyok szoktak elősodorni. Ahogy időben előrehaladunk, s a jelen felé közeledünk, úgy nő az iszonyatunk e székelységet pusztító betegség láttán.

A kivándorlás főiránya a XVIII. század végéig Moldva volt. Talán azért, mert könnyebb volt erre a

kijárás, mert a Moldvával szomszédos területen lakott nagyobb számban a székelység s mert Moldvában élhetett valamilyen magyar kontinuitás tudat. Az ide kiszivárgók régi magyar népesség között, falvakba telepedtek s parasztkodtak, jobbágykodtak, mint idehaza. A mult századtól kezdve Havaselve lett a kivándorló székelyek főútiránya. Talán azért, mert a két oláh vajdaság közül ez ragadta magához a vezető szerepet, az oláhságot felrázó forradalmak innen indultak el s ennek következtében itt lett élénkebb az élet. A fejlődő városoknak, Bukarestnek, Ploiestnek, Pitestnek, Krajovának, Brailának, Galacnak, munkásokra, iparosokra, cselédekre volt szüksége s a leromlott székelység, most már minden belső, kiváltó ok nélkül (amilyen régebben egy-egy zsarnok úr, dögvész, egy adórendezés, vagy a határőrség szervezés volt), mint mondottuk, mindjobban a gazdasági alkalmakra figyelve, sietett ellátni ezt a városi szükségletet.

a. A moldvai falvakból a havaselvi városokba fordult székely kivándorlásról a fentebbiek után csak néhány írót kell idéznünk, szinte minden kommentár nélkül. A mult század negyvenes éveiben egy fiatal ref. pap, Ürmösy Sándor járt lent Oláhországban s rendetlen, modorosan elhányt, hosszan málló soraiból a folyton tartó kivándorlásnak részben ugyanazokat az okait tudjuk összeszedni, amelyeket már a XVII-ik századi oklevelek is említenek s a névtelen is előhozott és a kivándorlók között ugyanúgy tünnek fel a »nyüvesek«, mint ahogy azt már fentebb előre jeleztük (36: 86. o.):

Az indokok, mellyek a' magyarokat átküldették Oláhországba, sokak és számtalanok...

/Éhség. 86–87./ Csoportonként mentek át a' jelen századunk 14–15–16 és 17-dik éveiben is; midőn Erdélyt és legkivált a' székelyhont gyilkolta az éhség... midőn is az éhség halálra sorvasztotta a' népeket,' s legkivált a' székelyhon gyermekeit, akik magukat az éhelhalástól fagyökökkel oltalmazták – különösen a' havasaly népét leggonoszabb pestisként gyilkolta, Ekkor történt, hogy Udvarhelyen székezés tartatván, szilfa po-

gácsa tétetett a' terem asztalára, felküldendő a' felsőbbséghez, hogy megtekintvén alattvalóit, könyörülne sorsukon. Illy éhségtől körül szoríttatva, kiknek csak lábok erejét nem ölte volt le az a' szilfakenyér, futtak a' kín elől a' szomszéd országokba; így Oláhországba is, valamint Moldovába, seregenként mentek bé a' magyarok, hogy a' kinhalált kerülhessék...

/Sovány földek. 87–88./ Gyériti a' székelyhon gyermekeit jelenleg is szántó földjük elegendőleg nem adózása következete. Ezen sovány helység, gyakor szükséget okozván, szegény népe, kéntelen hazáját elhagyni, és más országokban keresni kenyerét... Többször annyit sem aratnak, mint a' mennyit vetettenek vala el. Ilyenkor kéntelen oda menni, a' hol remél, és élet mutatkozik.

/Szaporaság, a föld felaprózódása. 89–90./ Hát ha meggondoljuk a' székely nép erős szaporodását, melly annak természeti jellemét egy nemzet is a' világon felül nem mulja;... mert minden napi példák a' 14 és 15 gyermekes atyák, kik légyenek bár minő birtokosok és vagyonosok, de midőn csak hétfelé is oszlik, hétszer kevesedett már /a fiuk/ a birtokra nézt, ...'s hát ezek gyermekei mennyivel lésznek szegényebbek? Biz ők kéntelenítettnek valamerre fogni!

/Céhállapotok. 91./ Éjjel és nappali panasz majd minden elbujdosott magyaroktól, miszerint ők inasi és vándorlói éveken át nem képesek annyi pénzt gyüjteni, melly elég segélyül szolgálhasson a' céh álladalmok tagjaivá lehetniök. Vagy ha egész áldozatokkal szerencsésithetik is a' céh testületöket, de már ki van üritve a' zseb; 's még ezen kült egy csomó nyakokba háramlott adósság; és már nincs pénz, melly által mesterségöknek anyagi eszközeit megvásárolhassák; és így nincs erő, melly helyzetük emeltyüjét feljebbre mozgassa... A' szász atyafiak felé lengnek az illyenek átkai leginkább, a' szász czéh testületek elvtelen szabályaira...

/Igazságszolgáltatási viszonyok. 90./ Oka még a' magyarok' elbujdosásának a' per hosszas folyama, melly az egyik felet semmivel hagyja, és volt boldogságának csak emlékét engedi meg birtokában; az illyenek vagy csupa szegénységek' kergetésiből, vagy az ebből eredett szégyenből, melly ilyenkor elkeseredéssel szokott elegy lenni, hagyák el hazájukat, mert nagy csapás a' magyarnak az ő meggyaláztatása; számtalanok az illy sorsüzöttek kik átkozzák a' századok lassuságát, mellyek késnek a' magyar nemzetet ezen szerencsétlen poklából kiemelni.

/Katonáskodás zsoldért. 61–62./ Beszéllette /Mózes Károl, a' második oláh ezred magyar katonagyógyásza/, hogy ezredénél többek vannak magyar legények katonáskodva, kik, csakugyan nem erővel fogattattak el, hanem önkényekből állottak bé szép pénzfizetésre, mellyet a' falvak fizetnek azért, hogy ők tartozván katonát adni, nemzetökből nem találnak önkényeseket... A' fo-

gadottakat fizetik 150 piászterrel, mellyet beállásukkor letesznek a' fő generálhoz, és hat évek lefolyta utána adván ki, elbocsátják a' szép tőkével...

/Egyéni esetek, sorscsapások. 91–92., 17./ Vannak még indokok a' magyarok elbujdosására, mellyeket szült a' lélek elkeseredés, ezeket pedig felköltötte a' háládatlanság... akár egyénektől, akár valamelly egésztől...

/Egy Bráza nevezetű faluban/ egy angolfigurás kert magára vonván figyelmem,... ennek udvartelkén átmenve egy boér öltönyü ember ötlött szemeim eleibe... és megismerém személyében honom egyik fiát, udvarhelyszéki Oklándi Kovács Litteráti József urat, ki hazájában, minekutánna a' sors baláldozatja lett, itt hagyta a' honnak gyermekes nőjét, átmenvén a' szomszéd országba az élet jobb szerencséjét vadászni... itt, az emlitett kertben, mint kertész...

/Megbúvók. (13.)/

/A sinai kalugyerek között/... a' mint futólag észleltetém, magyarból lett kalugerek is vannak, kik vagy csinnyok esetében, vagy a' katonaságból elszökvén, körökben asylumra találtak...

/A nyüvesek. 94./ Vannak más indokok is, mellyek magából az emberből születnek, és semmi más kutfőkre nem mutatnak, mint önmagának, az ember erőtlenségének hanyagára; innen sok Oláhországba bébujdosott magyarok, magok kovászai sorsüzöttségeknek, kik mint tíkozlók, mint életbölcsészettel szükölködők, mint a' jövőkre vigyázni nem tudók, azért mint az emberiség salakjai kéntettek elhagyni hazájokat; de nem ugy mint, sorsüzöttek, mert az illyenek méltók a' sajnálásra,' s könyörültségre; hanem mint sorsüldözöttségöknek saját kovászlói, kik mint minden nemzeteknél, ugy a magyarnál is feltaláltatnak, de kik honűlésekkel annyit használnak, mint hazájokon kült. Illyen magyarok is vannak ezen Európa nagy Asylum országában, kikre csak ama székely köz példabeszéd átka szállott: „a' ki nyüves, mind haljon el".

A szász Hintz a rosszul végrehajtott jobbágyfelszabadítás és a lassan már egy százados s közben igen megszokott székely határőrség feloszlatása miatt is tud egy kivándorlási hullámról (59: 39. o. németből ford.):

A jobbágyfelszabadítás (1848) és a katonai határőr-szervezet megszüntetése (1850) a székelység megélhetésére, különösen a Székelyföld északi részén, különös hatást gyakorolt... A székelyek jelentős része ...az úrbéri törvény (1854) következtében nehéz helyzetbe került: mint zselléreknek u. is azokat az adókat, melyeket a birtokukba került földek után kiszabtak rájuk, a sajátjukból kellett megfizetniük. Míg egyik is, másik is, elszánta volna magát erre, végül is közösen megtagadták a neme-

seknek a fizetést. Ezeket azonban nem érte kár, mert a zsellérek birtokainak nagy részét, gyakran az egészet, elvették. Honnan kerítették volna elő ezek a szegény emberek a pénzt a fizetéshez és megszokott jövedelmeik többévi elvesztése után hogy tudtak volna családjaiknak megélhetést biztosítani? Azzal segítettek magukon, hogy gyermekeiket sokkal nagyobb mértékben, mint addig, külföldi cselédkedésre küldték. Kisérletképpen ilyen célból engedték őket Moldvába és Oláhországba menni.

A székelyeknek egy másik, nagyobb része, a határőrök meg elvesztették keresetüket, melyet a határőrző és egyéb szolgálatért zsoldként kaptak. Elesetek azoktól az előnyöktől is, melyekkel foglalkozásuk járt: a ruházattól s a könnyen végrehajtható árucsempészet nyereségeitől. Honnan tudták volna mindezt pótolni? Hogy tudták volna fizetni az adót, melyet egyidejűleg kivetettek rájuk? Hogy intenzívebb földműveléshez és erdőgazdálkodáshoz kezdjenek, erre nem voltak meg az anyagi és szellemi képességeik. Ezért a belföld síkabb vidékei felé, vagy külföldre vándoroltak, ahol középszerű munkáért csengő ércpénzzel fizettek.

b. A legsűrűbb sorokban a mult század végén s e század elején tódult ki a székelység Romániába. Hosszú, régi kiszéledésének csak ezt a részét szokták »székely kivándorlásnak« emlegetni. Akkoriban számtalan publicista, közgazdász, nemzetpolitikus s több ankét, kongresszus foglalkozott e tünettel s elterjedt annak a híre. A hivatalos Magyarország azonban tétlenül szemlélte az akkori többi, nemcsak Romániába, hanem mindenfelé, de főleg Amerikába tartó kivándorlással együtt. Leginkább azzal nyugtatta meg magát, hogy nincs is székely kivándorlás, amint ezt, pl. a hivatalos kivándorlási statisztika sorai is elárulják: »A Romániába törekvés legtöbbször nem igazi kivándorlás, hanem múló munkakeresés« (84: 12. o.).

Akivel az ember veszekedik, azzal még törődik egy kicsit, azt még méltatja valamire. Ne szidjuk ma már, hogy felejthessük ezt a legszégyenteljesebb korunkat. Ne időzzünk sokat a századfordulói »székely kivándorlásnál« se. Ismertetésünk terjedelmét, arányait eddig általában az események, okok jelentősége szabta meg. Ne tévesszen most meg, hogy egy aránylag rövid időre mázsányi a cikk, értekezés, röpirat. Még a leg-

jobbnak emlegetett tárgyunkra vonatkozó értekezést is alig tudtuk felhasználni s eredményeitől meg épen megborzadtunk (Hegedűs Lóránt: 97.). A századforduló úgy nézte a székely kivándorlást, mint egy Romániába irányuló kivitelt (97: 233. o.). Mi sutba dobjuk a közgazdászi megállapításokat. Az eddig végig követett történetek, folyamatok után előttünk már tisztán áll a századfordulói nagymérvű székely kivándorlás is s csak a székelyek elrontása legvégső fokának a lerögzítése miatt s mintegy a sok száz, lényegtévesztő cikk, értekezés ellenében ismételjük: a század végre, a milleniumra bevégződött a nép és urai teljes lelki elszakadása, elkülönülése, mely az adatok szerint már századokkal előbb kezdődött s a nép elnyomoritott sorsában rögtön külföldre állt, ha ott több pénzt, jobb megélhetést sejtett.

Emlékeztetőül kisérjük végig röviden azokat a gazdasági szívó s taszító erőket, melyek az elhagyott, lelkében már régen megtört székelységért versenyre keltek. Mi sem mutatja jobban e nép pusztulását, minthogy betegségének vizsgálatánál már nem is kell a lelkére gondolnunk, csak a gazdasági okokra.

Mindenki tudja, hogy a milleneumi Magyarország legjobban elhanyagolt területe a Székelyföld volt. Erre több példát hozhatnánk föl, emlitsük meg azt, amivel akkorában a haladást mérték, a vasútat. Magyarországon a Székelyföld kapta meg legkésőbb ezt a modern közlekedési eszközt. Hegedüs Lóránt írta 1902-ben, hogy »Csíkban« néhány éve nyílt meg első vasutjok, a gyímesi. (97:222. o.)

Magyarországgal szemben egy ország használta fel szinte korlátlan számban a munkáskezeket: Románia. (71:173–4. o.)

Urechiă szempontjainak megfelelően nem korlátozták a románok a székelyek országukba özönlését a munkaalkalmakra. Hegedüs Lóránt, aki a század elején vasut híjján sokhelyt még gyorskocsin járt a Székelyföl-

dön, Predeal, Buşteni és Sinaja városokban a vasúti munkások közt (399. o.), s még a Fekete-tenger mellett. Konstancában is nem egy vasútépítéstől ottragadt székely munkást talált (412. o.). Mi helyettünk így használta fel az építésre népünk erejét egy idegen ország. A székely munkások Romániába toborzása (akárcsak a régi sloboziákba csalogatása) igen gyakori volt, különösen Háromszékben. A román bojár kereste a székely munkásokat. Megbízottai évenként szerződtették le őket, amint ezt többen leírják, pl. Barabás Endre (93: 439–10. o.):

Az itthon valamelyes vagyonnal bíró székelység, mint már sokak előtt tudva van, mezei munka keresése végett nagy csapatokban keresi fel Romániát azon okból is, mert itt a munka idő hamarább beáll két héttel, mint a Székelyföldön. Általában öt-hat ezerre lehet tenni azoknak a számát, akik a Székelyföldről évenként megfordulnak Romániában e célból. Nem kell azonban azt hinni, hogy mindnyájan a véletlenre bízva magukat, indulnak útra. Biztos tudomásom van arról, hogy a mult 1900. év nyarán is több uradalmi ispán (logofet) járt a Székelyföldön, akik összetoborozva a mezei munkásokat, jó bért kínálva nekik, rávették a székelyeket, hogy június elsején itt meg itt jelentkezzenek munkára. Kisebb csapatokba összeállva, átkelési munkásigazolvánnyal átmentek Romániába.

Az előre meg nem fogadott, de a munkát Romániában kereső székelység – leginkább vonaton – Bukarestbe, Ploiestre, stb., nagyobb városokba özönlik, felfegyverkezve kaszával, kapával és sarlóval. Ottan egyes jól ismert magyarországi származású korcsmárosoknál ütik fel tanyájukat. Ilyenek Bukarestben, a nevezetesebbek: Tódor, Gyuricza és az ifj. Gyuricza. Az uradalmi ispánok több szekér kiséretében aztán egyenesen ezekre a központokra jönnek. Ezek a romániai magyar munkásközvetítő irodák, melyek az egész Székelyföldön általánosan ismertek a munkásnép között.

Az alkudozásoknál a korcsma tulajdonosa viszi a közvetítő szerepet, aki nemcsak azért érdeklődik a dolog iránt, mert az uradalom részéről is részesül nem megvetendő provízióban, hanem azért is, mert a nála időző székelység néha 2–5 napig is az ő előlegezett hitelén él nagyon gyakran. A logofetek az alkú megtörténte után előpénzt ad a felfogadottaknak, a körülményekhez képest legtöbbször annyit, amennyivel korcsmai tartozását kifizetheti. Ezután szekérre ülnek és kihajtatnak a tanyára vagy az uradalomba...

Mezei munkás mellett gyári munkásnak is nagyon keresték a székelyeket, mert az iparban tanulatlan románokat nem alkalmazhatták s a vállalkozókat eleinte még házhellyel is igyekeztek román földre kötni (pl. Azugán, Barabás szerint 433. o.). Különösképpen azonban a cselédlányokat, szakácsnőket vonzotta Románia, mert míg meg nem sokasodtak, a gazdag bukaresti bojárházakban jól ment dolguk. Kivándorlásukról s a vonzó bukaresti cselédsorsról többek között ezt írta Barabás Endre (432., 438. o.):

Ezelőtt 15 évvel egy kiváló, előkelő román boér szájából hallottam, hogy ő ugyan nem rajong a magyarokért, de azért Románia mindig hálát érezhet a magyarok iránt. A Romániában élő székelyek pedig éppen a civilizációt terjesztették közöttük és megérdemelnék, hogy Bukarest két legfőbb terén felállítsa hálája jeléül a román nemzet egy székely szobalány és egy székely szakácsnő szobrát. Mert Romániában ha található tisztaság, az egyenesen a székely szobalányoknak köszönhető; főzni pedig még ma sem tud senki olyan ízletesen, mint a székely szakácsnő...

A székely szakácsnők és szobalányok annyira megszokottak, hogy ma már csaknem nélkülözhetetlenek Romániában... Talán a rendes voltuk-, megbízhatóságuk- és tisztaságukba vetett hit ösztönzi őket oly jól megfelelni szolgálatuknak, mint aminőhöz már hozzászoktak a román boérok. Főző művészetük oly elismert, hogy vannak nagy számmal úri román házak, hol évtizedek óta más, mint székely szakácsnő, nem volt. Nem ritka eset az sem, hogy egy-egy ilyen kiváló szakácsnő egész életét éli át egy helyen, sőt gazdája férjhez is adja, úgyhogy férjével együtt lakást és ellátást biztosít neki és hozzá a férj, ha helyben nem alkalmazzák, a házon kívül bármely foglalkozást űzhet.

A bérviszonyok franciásan nagyok s általában a gazdag boérok luxust űznek a cselédtartásból...

A székely kivándorlásnak a leghíresebb részlete a székely iparosok Romániába állása volt. Az oláh nép elmaradottsága, tanulatlansága és az ipartól való idegenkedése miatt, régebben a legtöbb ipari termékkel a magyarok látták el az oláhokat. A konjunktura régóta is szívta a magyar iparosokat oláh földre. Már 1747-ben azt írta Torkos székelyföldi értesülése után, hogy »Havas aly-földiben maid minden nevezetesebb városon és falun vagynak. Magyarok-is, kik közzül

némelyek... önként, mesterségeknek folytatására nézve bémenvén, szerte széllyel letelepedtenek (12: 111. §.).« Száz évvel később Ürmösy írta, hogy »a fővárosokon kült minden mezővárosocskában és nagyobb falvakban csak a' magyarokból állanak a' mesteremberek (36: 24. o.). Ez az állítás többekével egyezik a mult század derekán s még 60-as, 70-es éveiben is, Romániában »a kisipar csaknem kizárólag a magyarok kezében volt« (Barabás 93: 434. o.). Ezek s a háromszéki és brassói iparosok látták el Romániát iparcikkekkel. Különösen a magyar cipő, kasza, kocsi, szekér, asztalos áruk, szőttesek és szücs áruk voltak igen kelendők. Az új Románia azonban az iparát sem akarta elhanyagolni, s ennek fejlesztése érdekében óriási vámokat rótt ki a magyar árukra. Ezzel kezdődött 1884-ben a magyar–román vámháború. Ennek ugyan az lett a következménye, hogy akik a magyar iparosok közül még nem telepedtek le Romániában, hanem a határon túlról, a Székelyföldről szállították áruikat, szintén Romániába vándoroltak s ott csak nőtt a magyar iparosok száma. Románia azonban, mint tudjuk, tűzzel-vassal románosítani kezdte őket. Akik elleneálltak a románosító törekvéseknek, s magyarnak maradtak, azok ellen meg olyan ellenséges közhangulatot szított s olyan törvényeket hozott, melyek egy-két évtized alatt összerombolták a magyarok iparát.

Ha lassan megromlott is nemcsak az iparosok, hanem az összes kivándorlók helyzete is Romániában, részint a magyarok állandó gyarapodása, részint a mindjobban ellenséges és gyűlölködő román nacionalizmus miatt, a híre és vonzása sokáig megmaradt még a székelyek között a romániai munka- és kereset-lehetőségeknek.

A legaljasabbá azokban fajult el a kivándorlási betegség, akik emberkereskedést űztek Romániába. Ilyenekről számolt be emlékirataiban Koós Ferenc, aki

bukaresti ref. papsága idején száz formáját látta a székelység pusztulásának (75: II: 271–86. o.):

A kivándorlás ellen való felszólalásra első okot egy szomorú körülmény adott, melyre a 60-as évek elején Buda Sándor hazánkfia*) figyelmeztetett volt. Nyomára jött annak, hogy valódi emberkereskedést kezdettek volt folytatni a csiki leányokkal és 12–14 éves fiúkkal.

Megtörtént, hogy az így elszegődött tapasztalatlan székely fiúk, kiknek útlevelök nem volt, a durva bánásmódot ki nem állhatva, elszöktek és napokon, éjeken át bujkáltak a Csizmedzsiu népkert bokrai között, míg valamely rendőr rájok talált és összefogdosta s a rendőrségre hajtotta őket. A román rendőrség összeláncoltatta s kikisértette őket a tömösi vámig.

A leányok sorsa még szánandóbb volt igen sok esetben.

...A bukaresti kórházak tudnák csak megmondani, hogy hány szerencsétlen magyar legényt és leányt temettem el azok ból, a kik életük virágjában estek irtóztató kóroknak áldozatul, átkozván azt a napot, melyen Romániába kibújdostak.

Azonban nemcsak a leányok és gyermekek kihordása volt akkor divatban, hanem a felnőttek is. Kora tavaszon megtelt Románia székely munkásokkal. Dolgoztak egy-egy bojárnál igazán és szorgalommal s megkapván érdemlett béröket, télire haza húzódtak.

Megtörtént azonban nagyon gyakran, hogy egy-egy gazlelkű gazdatiszt és haszonbérlő hónapokig dolgoztatta a székely napszámosokat s akkor elkergette őket: le is út, fel is út! Behúzódtak a közel lévő városokba, ott pedig a rendőrség fogdosta őket össze és jól megnyakláncolva küldötte ki a határszélre. Végehossza nem volt nyaranta az ilyen gazságoknak.

Egy alkalommal, amint megkötözve hajtottak egy ilyen csapatot, a Prahova éppen áradófélben lévén, belehajtották őket s egy részök a vizbe fult...

Késő ősszel rendesen hatalmas razziát szokott tartani a bukaresti rendőrség. Egy módja volt az ilyen fogdosás elől megmenekülni, t. i. a pénz. A kiknek ez nem volt, azokat összeláncolták és csapatonként hajtották át a határon, gúnyjára és csúfjára a magyar nemzetnek...

Alig volt olyan hét, melyen ne irtam volna ide is, oda is; most magánleveleket, majd hirlaptudósitásokat, kérve, intve mindenkit, hogy ne jöjjenek ki Romániába, hogy inkább egyszer egyenek napjában, de otthon maradjanak. Nem használt semmit...

---

*) A 48-as emigráltak vezető embere Romániában, már volt róla szó.

Szinte restelkedünk előhozni azt a sok szennyet, melyet a kivándorlás magával sodort. Nem a szívekre akarunk hatni, csak módszerünk végigkövetése, kérdésünk irodalmának végig való bemutatása miatt iktatunk ide a korabeli ujságok száz meg száz kivándorlási eseteket ismertető cikkei közül egyet (74.):

Bukarest egyik közkórházában egy csínos, fiatal leány halt meg foszformérgezés következtében. Egyike volt szegény azoknak a boldogtalanoknak, a kiket gazság és árulás sodor a bünbe. Sok ilyen szerencsétlen magyar leány van Bukarestben, de nincs senki, a ki az ügyöket magáévá tenné, hogy megszabaduljanak a gyalázattól. Erdély volt a hazája s háromnegyed év előtt került a román fővárosba két leánypajtásával együtt. Fényes sorsot, jövedelmező állást igértek nekik a lélekkufárok, a kik aljas haszonvágyból kelepczébe csalták s eladták őket egy rosszhírü ház tulajdonosának. Az egyik öngyilkossággal menekült a szégyen elől, a másik kettő a rendőrségtől kért oltalmat. A bukaresti rendőrség a feljelentés nyomán egy szervezett leánykereskedő-bandának jött nyomára. A bünszövetkezet kiváltképpen Erdélyből szedte áldozatait s e törekvésében kitünő szolgája akadt egy Prahoveanu nevű erdélyi oláh ember személyében. Ez az ember „szállította" az említett három leányt is, a kik addig kifogástalan viseletü hajadonok voltak. Mult tavasszal osont át velük a magyar-román határon s ez által kijátszotta a hatóságok ellenőrködését. Prahoveanu ellen, mint Bukarestből írják, bírói vizsgálat folyik.

6. Számot kéne még adnunk arról a székely kivándorlásról, mely a világháború után, eltűnvén a Kárpátokról a határ, Nagy-Romániában folyt le Erdélyből a Regátba. Ez azonban, ha a legnagyobbméretű volt is az összes között, az előbbiekhez hasonló okok és körülmények között folyt le, legfeljebb csak annyiban különbözött tőlük, hogy útlevéltilalom, vagy egyéb korlátozások sem akadályozták. Együtt sodródott a székellyel, mint a multban is elvétve, a többi erdélyi szegény magyar is, a világvárossá lendülő Bukarestbe és a gazdag Románia többi gazdasági centrumaiba. Erről a dologról a közelség miatt inkább csak lirai részletek ismeretesek – ezekről jól van tájékozódva a magyar közönség –, rendszeres adatközlések, vagy

adatfeldolgozások nem történtek róla. Ezért, elmellőzve a szórványos és szívhez szóló adatokat, lezárjuk inkább azt a perspektívát, melyet e fejezetben a székelység sorsáról meg akartunk mutatni.

Egyenes, szinte törvényszerü következménye volt Erdély leválása s vele együtt a székelységnek román uralom alá, kisebbségi állapotba jutása. A kisebbségi élet többek között azért is igen tanulságos, mert leválasztja a népből azokat, akik nem vállalják vele a hatalomnélküli, kiszolgáltatott sorsot, szóval megugrasztja a belőle, de nem érte élőket, a vele össze nemforrtakat. Szinte nem is kell mondanunk, hogy a székelységből is megugrasztotta a »Négyszem-között«, rablóbankos s egyéb urakat. E népnek a kisebbségi sors mutatta meg teljes egészében az árvaságát, elhagyottságát, magáramaradottságát. Nem volt senki, amíg az újlelkű fiatalokból fel nem nőtt egy-kettő, aki ez omló népnek az összefogására, megtartására, megerősítésére szánta volna az életét. Csak természetes, hogy így bomlási tünetei s kivándorlási mozgalma még nagyobb mértékben jelentkeztek.

Zaharescu már említett román író, a béke után (1922-ben írta meg értekezését Săcueni megyéről. Mi e megye fennállásából a székelyek hatalmasságát következtettük ki. Ne gondoljuk, hogy Zaharescu is ezt tette. Săcueni megye tanulmánya adalékul szolgált a mámoros román közvéleménynek, hogy Erdély és Románia nem is volt egymástól elválasztva, hiszen a Székelyföldről sűrű közlekedés folyt már régóta Havaselve felé. Ekkor kezdte el a sors az iróniát a székelységgel. Többszázéves betegségét, kipusztulását többszázéves érvnek szánta Erdély és Románia összetartozandóságára az erőszakolt román okoskodás, melynek Nagy-Romániát megindokolt országgá kellett kiagyalnia. Ettől már csak egy lépést kellett tennie, hogy a székelyek román származását süsse ki. Az ennek nyomán következő románosítás már a legjobb útban volt affelé, hogy a sorraépített templomokkal, iskolákkal,

székelyföldi apostolokkal és misszionáriusokkal kikezdje e népünk lelkét. Ne hárítsunk mindent erőszakos és heves szándékú szomszédunkra.

Míg a Székelyföldön egy idegen hatalom lélekölő módszereivel, lélekvásárával kellett küzdenie a székelyeknek, regáti munkahelyein újgazdag és újhatalmas uraknak a megvetését és sokszor a legalantasabb szolgaságát kellett elszenvedniük. Csodálkozhatunk, ha neurózis lepte meg az elszóródott népet?

Pontot tehetünk soraink végére. Elmondtuk, bemutattuk, hogy lett az Árpád-trónörökösök királyi népéből, a székelységből egy idegen nép harmadrendű szolgája.